I. JAZYKOVĚDA - VĚDA O JAZYCE

1. Struktura vědy o jazyce
2. Předmět jazykovědy
3. Teoretická a aplikovaná lingvistika
4. Cíl a úkoly disciplíny "Úvod do jazykovědy"
5. Aspekty a metody zkoumání jazyka
6. Vztah jazykovědy k jiným vědním oborům.

Úloha č. 1

Přečtěte si následující text:

Jazykověda, dříve *jazykozpyt*, *lingvistika* (lat.), rus. *языкознáние*, *языковÁдение*, je věda o jazyce. Předmětem jazykovědy je určení podstaty jazyka a zkoumání jazyka ve všech jeho projevech a aspektech, v jeho fungování a vývoji (srov.: "Předmětem jazykovědy je jazyk jako systém znaků" - F. de Saussure).

Jazyk je velmi složitý jev, a proto se věda o jazyce člení na řadu oddílů (částí, disciplín), které spolu souvisí a vzájemně se doplňují.

Jedním z nejobecnějších způsobů členění jazykovědy je rozdělení na lingvistiku *obecnou* a lingvistiky *speciální* (dílčí, konkrétní).

Speciální lingvistiky představují největší objem jazykovědného bádání. Každá speciální lingvistika se zabývá studiem jednoho určitého (konkrétního) jazyka nebo skupiny příbuzných jazyků. Tyto oblasti zkoumání se označují speciálními termíny (rusistika, ukrajinistika, bohemistika, romanistika, germanistika, anglistika, arabistika, sinologie, hungaristika atd.) a zahrnují všechny v současnosti známé jazyky.[1] Dostatečně prozkoumáno je ovšem pouze asi 500 jazyků, o dalších 1500 víme jen velmi málo a o ostatních (500-3000) prakticky vůbec nic.

Speciální lingvistika se dále dělí na ***popisnou*** (*deskriptivní*, *synchronní*), která popisuje jazyková fakta v určité fázi vývoje daného jazyka (nejčastěji fakta současného jazyka), a ***historickou*** (*diachronní*), sledující vývoj jazyka v průběhu určitého časového úseku.

Jedním z typů diachronní lingvistiky je *historickosrovnávací jazykověda*, která srovnávací metodou odhaluje historickou minulost příbuzných jazyků.

Úloha č. 2

Odpovězte na následující otázky:

1. Co je to *jazykověda*?
2. Co je *předmětem* jazykovědy?
3. Z jakých *oddílů* sestává věda o jazyce?
4. Jaké jsou *úkoly* speciální lingvistiky?
5. Co zkoumá *popisná* (deskriptivní) lingvistika?
6. Čím se zabývá *historická* jazykověda?
7. Jaké jazyky zkoumá *historickosrovnávací* jazykověda?
8. *Kolik* je v současnosti na světě *jazyků*?
9. *Proč* je obtížné přesně určit *počet* jazyků?
10. Jaké mohou být jazyky (*jazykový materiál*) z hlediska různých klasifikačních kritérií?

[1] Na zeměkouli existuje přibližně 2500 až 5000 jazyků. Tento kvantitativní rozdíl je způsoben tím, že u jazykových útvarů, které nemají psanou podobu, lze mnohdy jen těžko určit, jedná-li se o samostatný jazyk nebo pouze o dialekt (nářečí). Podle různých parametrů, které se uplatňují při zkoumání jazykového materiálu, se rozlišují jazyky živé a mrtvé, přirozené a umělé, příbuzné a nepříbuzné, psané (se starým nebo mladým písemnictvím)
a bez vlastního písemnictví atd.

Úloha č. 3

Přečtěte si následující text:

Druhým důležitým oddílem jazykovědy je **obecná lingvistika**, t. j. obecně teoretická část vědy o jazyce. Obecná jazykověda se zabývá obecnými otázkami lidského jazyka. Jakkoliv jsou jednotlivé jazyky rozdílné, všechny mají řadu společných znaků a vlastností, které z každého z nich dělají lidský jazyk. Právě tyto znaky a vlastnosti zkoumá obecná jazykověda. Zabývá se otázkami podstaty a povahy jazyka, vztahu jazyka, společnosti a myšlení, problémem původu jazyka, obecnými zákony jeho vývoje a fungování, zvláštnostmi jeho stavby, historií jeho vědeckého zkoumání, rozpracovává metody zkoumání jazykového materiálu, určuje místo jazykovědy v soustavě vědních oborů, zabývá se klasifikací jazyků, zkoumá vznik a vývoj písma atd.

V rámci obecné lingvistiky se vyčleňuje ***typologická*** *jazykověda*, která zkoumá jak příbuzné, tak nepříbuzné jazyky, srovnává je a určuje vlastnosti a charakteristiky vlastní všem jazykům (jazykové *univerzálie*) nebo nachází jevy unikátní (*unikálie*).

Zkoumání jazykových univerzálií má dát odpověď na otázky: 1. Co vůbec může v jazyce existovat a co v něm existovat nemůže? 2. Co je zvláštního v struktuře různých jazyků? Příklady univerzálií:

a) Lidé na celém světě vyjadřují své myšlenky větami, tzn. věta je univerzální jazyková jednotka pro všechny jazyky světa. Věty mohou ovšem být co do skladby, struktury, formální (vnější) podoby natolik rozmanité , že je někdy velmi obtížné určit, jde-li o morfém, slovo nebo větu. Představte si, že potkáte svého spolužáka, zeptáte se ho, jak dopadl u zkoušky, a dostane se vám odpovědi: *"Ále..."* Nebo na otázku, dáte-li si čaj s citronem, odpovíte: *"Bez..."* Jak posuzovat ono *Ale* a *Bez*? V uvedených případech se rozhodně jedná o věty, neboť jsou v daných komunikativních situacích dostatečně informativní.

Uveďme ještě jeden příklad, tentokrát ze svahilštiny (rodina jazyků bantuských). Jestliže uvidíte na tabuli nápis *ninakupenda* nebo *atakupenda*, budete jej chápat jako slovo, nebo jako větu? Pravděpodobně jako slovo. Avšak v obou případech se skutečně jedná o celé věty, obsahující podmět - zájmena *ni* a *a* (tj. "já", "on"), přísudek - slovesa (v prvním případě v přítomném čase "miluji", v druhém případě v budoucím čase "budu milovat"), neboť *na* ukazuje na přítomný čas slovesa, *ta* na čas budoucí, *penda* znamená "milovat" a konečně *ku* znamená "tebe". První slovo-větu lze tedy přeložit "miluji tě", druhou "bude tě milovat".

b) Ve všech jazycích světa jsou jména *vlastní* a jména *obecná*. Všimneme si názvů měst. Všichni známe taková toponyma (řec. *topos* - místo, krajina, *onoma* - jméno) jako Praha, Brno, Kyjev, Helsinky, Varšava atd. Město s nejdelším známým názvem leží na Novém Zélandu. Jmenuje se TAUMATAUAKATANGIANGAKOAUAUOTAMATEAPOKANUENUAKITANTACHU. V anglické verzi má toto jméno 57 písmen a v překladu znamená "Vrch, na kterém Tamatea Pokai Uenua hrál své milované na flétnu."

c) Zajímavou zákonitost objevil Milevskij: čím *více* je v jazyce *fonémů* (hlásek), tím *kratší* jsou v něm *morfémy* (meziúrovňová univerzálie).

Úloha č. 4

Prohlédněte si tabulku č. 1, přečtěte si texty v úlohách 1 a 3 a připravte si vyčerpávající odpověď na otázku "Struktura vědy o jazyce".

Tabulka č.1

JAZYKOVĚDA, LINGVISTIKA

SPECIÁLNÍ konkrétní	"Úvod do jazykovědy"	OBECNÁ (19. st. - W. von Humboldt)
POPISNÁ deskriptivní (synchronní) (5. st. př.n.l. - Panini)	HISTORICKÁ diachronní	TYPOLOGICKÁ (19. st.)
	HISTORICKOSROVNÁVACÍ komparativní	KONFRONTAČNÍ kontrastivní

(zač. 19. st. - F. Bopp, J. Grimm, R. Rusk, A. Vostokov)

(1. st. n. l. - Quintilianus)

Úloha č. 5

Přečtěte si text:

Obecné zákonitosti vývoje lidského jazyka lze odhalit pouze důkladným studiem živých i mrtvých jazyků. Obecné je vždy poznatelné pouze prostřednictvím jednotlivého, konkrétního. Obecná jazykověda formuluje závěry o jazyce jako takovém (jako zvláštním společenském jevu) na základě zobecnění údajů získaných speciálními lingvistikami při studiu konkrétních jazyků.

Teoretická *jazykověda* osvětluje strukturu jazyka, jeho fungování a vývoj, usiluje o vědecké postižení podstaty jazyka a jeho funkcí, zobecňuje výsledky zkoumání konkrétních jazykových jevů, formuluje zásady zkoumání jazykového materiálu. Teoretická jazykověda se tak blíží jazykovědě obecné, avšak zahrnuje i teoretické postuláty lingvistiky speciální (konkrétní).

Aplikovaná *lingvistika* se zabývá rozpracováváním metod, které řeší praktické úkoly související s užíváním jazyka, jako je např. vytváření a zdokonalování soustav písma pro národy, které písmo dosud nemají, nebo pro nevidomé, uspořádání a ujednocení vědecké a technické terminologie, vytvoření umělých jazyků, péče o národní jazykovou kulturu, jazykové vybavení automatizovaných řídících systémů atd. Značnou pomoc jazykověda poskytuje v oblasti zkoumání a interpretace textů, v otázkách překladu, sestavování příruček, slovníků, encyklopedií apod.

Úloha č. 6

Seznamte se s heslem "Прикладная лингвистика" v knize "Русский язык. Энциклопедия" (Moskva 1979, s. 230-231) a formou tezí vyložte jeho základní poučky.

Úloha č. 7

Doplňte tabulku č. 2, která sumarizuje nejdůležitější problémy jazykovědy. Zapamatujte si termíny označující jednotlivé oddíly jazykovědy, vypište si je a vyhledejte jejich definice ve slovníku lingvistické terminologie.

Tabulka č. 2

<table>
<tr><th colspan="15">NEJDŮLEŽITĚJŠÍ OBLASTI JAZYKOVĚDY</th></tr>
<tr><td colspan="11">teoretická lingvistika</td><td colspan="4">aplikovaná lingvistika</td></tr>
<tr><td colspan="4">extralingvistika</td><td colspan="3">komparatistika</td><td colspan="4">intralingvistika</td><td colspan="4">praktický význam jazykovědy</td></tr>
<tr><td colspan="4"></td><td colspan="3"></td><td colspan="4"></td><td colspan="4" rowspan="2"></td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
</table>

Úloha č. 8

Odpovězte na otázky a využijte přitom materiálu z tabulky č. 2 a z úkolů č. 5 a 6:

1. Jak spolu souvisí *speciální* a *obecná* jazykověda?
2. Jaké hlavní problémy řeší *obecná* jazykověda?
3. Jaké jsou úkoly *teoretické* lingvistiky?
4. Čím se zabývá *aplikovaná* lingvistika?

Úloha č. 9

Přečtěte si text:

Jazykověda je jednou z nejdůležitějších věd, je vědou "profilující", tzn. formující filologa jako odborníka ve své oblasti.

Předmět "Úvod do jazykovědy" je *propedeutickým* (přípravným) kurzem celého cyklu lingvistických disciplín, které musí absolvovat studenti filologie. Je to *počáteční*, *elementární* kurz obecné jazykovědy, poskytující první poznatky o jazyce jako takovém, o jeho struktuře, základních pojmech a jazykovědných termínech, bez jejichž znalosti se nelze seriózně zabývat žádným jazykem.

Úkolem této disciplíny je v systematické a zhuštěné podobě seznámit posluchače se základy současného lingvistického vědění a se základní lingvistickou terminologií, vytvořit u studentů první návyky samostatné tvůrčí činnosti v oblasti lingvistického pozorování a lingvistické analýzy, pomoci vytvořit představu složitého jazykového obrazu současného světa a rozmanitosti jazyků z hlediska jejich stavby, struktury a zvláštností jejich fungování, seznámit se se základními jazykovými jednotkami a jejich vzájemnými vztahy a také s jazykem jako dynamickým systémem.

Úloha č. 10

S využitím textu úlohy č. 9 odpovězte na následující otázky:

1. Co je obsahem disciplíny "Úvod do jazykovědy"?
2. Co je *cílem* tohoto kurzu?
3. Pomocí synonym se pokuste charakterizovat disciplínu "Úvod do jazykovědy" (jaká je to disciplína?).

Úloha č. 11

Zapamatujte si nové výrazy:

jazyková jednotka (единLца языкz)
lingvistická terminologie (лингвистLческая терминолЁгия)
lingvistické pozorování (лингвистLческое наблюдÁние)
lingvistická analýza (лингвистLческий англиз)

Úloha č. 12

Přečtěte si text:

Koncem 19. a začátkem 20. stol. vědci F. F. Fortunatov, J. A. Baudouin de Courtenay, F. de Saussure rozpracovali teoretické základy synchronního a diachronního přístupu ke zkoumání jazykového materiálu. Baudouin de Courtenay dávno před F. de Saussurem rozlišoval *statickou* (popisnou) a *dynamickou* (historickou) lingvistiku, zkoumání jevů existujících v jazyce vedle sebe a následujících po sobě, varoval před směšováním různých chronologických období při popisu jazyka a před připisováním jevů starších období obdobím pozdějším, v nichž tyto jevy buďto vůbec neexistovaly nebo se zde vyskytovaly pouze jako archaismy.

Synchronie (řec. "současně, ve stejnou dobu") je zkoumání jazyka v určitém (ne vždy současném) období jako souhrnu jevů koexistujících na ose současnosti.

Diachronie (řec. "skrze čas") je postupné zkoumání jazykových jevů v různých obdobích jejich existence (osa posloupnosti) s cílem rekonstruovat jejich vývoj.

Každý současný stav jazyka představuje to, co v jazyce vzniklo jako výsledek vývoje, neboť jazyk je kategorií existující v čase: "Jednotlivá období vývoje jazyka se nestřídala jedno po druhém jako strážní,

nýbrž každé období přineslo něco nového, co po nenápadném přechodu do období následujícího vytvořilo základ pro další vývoj" (Baudouin de Courtenay).

***Synchronní** přístup* využívá *popisná* jazykověda, jejímž cílem je vytvořit popis daného jazyka, tzn. prozkoumat a popsat všechny jazykové jevy tak, jak spoluexistují a jak se užívají v dané společnosti v určitém konkrétním období jejího vývoje (např. v současnosti).

***Diachronní** přístup* je neodmyslitelný od zkoumání a popisu historie jazyka v *historické* a *historickosrovnávací* jazykovědě.

Rozlišování synchronie a diachronie neznamená, že synchronie je zcela oproštěna od jakýchkoliv zásahů času, jak ne zcela přesně soudil de Saussure. Vždyť jazyk je neustále se vyvíjejícím jevem, proces jazykového vývoje se nikdy nezastaví. Tuto myšlenku aforisticky vyjádřil A. A. Reformatskij: "Nejen *diachronie*, ale i *synchronie* je vždy přece jen *'chronie'*."

Úloha č. 13

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *synchronie*?
2. Co je to *diachronie*?
3. Jak spolu *souvisí* synchronie a diachronie?
4. Kteří *vědci* rozpracovali teoretické základy synchronního a diachronního přístupu ke zkoumání jazyků?
5. V *jakých oblastech* jazykovědy se užívá těchto přístupů?
6. Jak chápete myšlenku Bauduina de Courtenay o vývoji jazyka (o vztahu současného a historického v jazyce)?

Úloha č. 14

Přečtěte si text

Termín *metoda* (řec. "způsob poznávání, zkoumání") ve vědeckém smyslu znamená *způsob poznávání a výkladu jevů*, používaný v té či oné vědní oblasti. Základními metodami lingvistiky jsou: m. popisná, historickosrovnávací, konfrontační.

***Popisná** metoda* se používá při zkoumání společenského fungování jazyka, při popisu a analýze prvků a částí jazykového "mechanismu" (při jejich inventarizaci a systemizaci). Popisná metoda umožňuje shromáždit velké množství materiálu, jehož se využívá při sestavování učebnic, gramatik, slovníků.

***Historickosrovnávací** metoda* se zaměřuje na odhalení zákonitostí podmiňujících vývoj příbuzných jazyků v minulosti, na rekonstrukci starých, nezaregistrovaných jazykových jednotek, na poznání jazyků v jejich dynamice. Je na ní založena *genetická* (*genealogická*) klasifikace jazyků.

***Konfrontační** metoda* se uplatňuje při stanovování shod a rozdílů ve struktuře dvou nebo více jazyků (jak příbuzných, tak také nepříbuzných) v určitém stadiu jejich vývoje. Na výsledcích konfrontačních výzkumů je založena *typologická* klasifikace jazyků, vznikají četné srovnávací gramatiky, překladové slovníky a metodické příručky ke studiu cizích jazyků a pro teorii a praxi překladu.

Úloha č. 15

Prohlédněte si tabulku č. 3 a všimněte si toho, z jakých aspektů (jakými přístupy) a jakými metodami je zkoumán různý jazykový materiál v rámci odpovídajících oblastí jazykovědy.

Tabulka č. 3

metoda (oblast) / aspekt	popisná	historická	srovnávací
synchronie	1 jazyk, skupina příbuzných jazyků		příbuzné i nepříbuzné jazyky

diachronie		1 jazyk, skupina příbuzných jazyků	
	JAZYKOVÝ MATERIÁL		

Úloha č. 16

Odpovězte na otázky:

1. Co znamená slovo *metoda*?
2. Jaké *základní* lingvistické metody znáte?
3. Čím se liší *popisná* metoda od metody *historickosrovnávací*?
4. V čem spočívá rozdíl mezi *popisnou* a *konfrontační* metodou?
5. Jaký je v jazykovědě rozdíl mezi *konfrontací* a *srovnáváním* jazykového materiálu?
6. Jak se nazývá *metoda*, s jejíž pomocí se určuje příbuznost jazyků?

Úloha č. 17

Přečtěte si citát a pokuste se obrazně definovat metodu.

"Vědecká metoda sama o sobě, s odhlédnutím od ostatních faktorů, které zajišťují úspěch poznání, slouží vědci jako kompas, umožňuje mu šetřit čas i síly a racionálnějším způsobem rychleji dosáhnout pravdivého poznání."

Úloha č. 18

Přečtěte si text:

V současné době je jazyk předmětem pozornosti a zájmu mnoha věd. **Lingvistika** zkoumá strukturu jazyka, jeho fungování a vývoj, přičemž bere v úvahu vztahy a souvislosti s dalšími strukturami skutečnosti (společnost, vědomí, myšlení, kultura atd.).

Literární věda vidí v jazyce prostředek formování a formu vyjádření ideově uměleckého obsahu literárního díla.

Pro **historii** je jazyk jedním ze zdrojů poskytujících historické informace a jednou ze stránek společenského života různých národů.

Jazykověda souvisí také s **archeologií**, která zkoumá historii na základě věcných pramenů, podle pracovních nástrojů, zbraní, šperků, nádob atd. Archeologická fakta "promlouvají" a stávají se plnohodnotnými historickými důkazy pouze do té míry, v jaké je lze uvést do souladu s poznatky jazykovědy.

Jazyk jako nejdůležitější etnická charakteristika poskytuje **etnografii** možnost vysledovat historické a kulturní souvislosti mezi národy, a naopak jazykověda se při studiu toho či onoho jazyka neobejde bez etnografických poznatků o národech, které těmito jazyky mluví: jinak totiž nemůže přesně pochopit význam jednotlivých slov a výrazů.

Poměrně těsné jsou vztahy jazykovědy s řadou přírodovědných disciplín: **fyzikou** (***akustika***, jako součást fyziky, zkoumá zvukové vibrace a tedy i materiální stránku jazyka - hlásky), **kybernetikou** (zejména s teorií informací), **matematikou** (umožňuje vědecky zkoumat kvantitativní stránku jazyka), **fyziologií**, **anatomií**, **medicínou** (tyto vědy se zabývají studiem lidského organismu, tj. především řečového aparátu a jeho činnosti a také lidského mozku atd.)

Společné pole zájmů nacházejí jazykovědci a představitelé dalších věd (geografové, etnografové, historikové, astronomové aj.) v oblasti ***onomastiky***. ***Terminologie*** spojuje jazykovědce s představiteli všech ostatních vědních oborů bez výjimky, protože všechny vědní disciplíny mají svou terminologii, která si vyžaduje lingvistické uspořádání.

Úloha č. 19

Pozorně si přečtěte s. 25-28 v učebnici "Основы языкознания для русистов" a text úlohy č. 18 a odpovězte na otázky:

1. *Mezi jaké vědy* patří jazykověda a proč?
2. S jakými vědními obory spojují lingvistiku *tradiční vztahy*?

3. V čem se projevují vztahy jazykovědy k *humanitním vědám*?
4. Jak souvisí lingvistika s *přírodními vědami*?
5. Které *nové vědní disciplíny* vznikly ve 20. stol. na pomezí jazykovědy a jiných vědních oborů?

Úloha č. 20

Zapamatujte si nové termíny a terminologická slovní spojení:

jazykověda (языкознzние, языковÁдение)
lingvistika (лингвLстика, глоттолЁгия)
aspekt, přístup (аспÁкт)
synchronie (синхронLя)
diachronie (диахронLя)
metoda (мÁтод)
popisná (описzтельный)
historická (исторLческий)
historickosrovnávací (сравнLтельно-исторLческий)
konfrontační (сопоставLтельный)
předmět vědy (предмÁт наÍки)
aplikovaná lingvistika (прикладнzя лингвLстика)
teoretická jazykověda (теоретLческое языкознzние)
jazykový materiál (языковЁй материзл)
extralingvistika (экстралингвLстика)
intralingvistika (интралингвLстика)
sociolingvistika (социолингвLстика)
mentalingvistika (менталингвLстика)
komparatistika (компаративLстика)
kontrastivní lingvistika (контрастLвная лингвLстика)
propedeutická disciplína (пропедевтLческий курс)
obecná jazykověda (Ёбщее языкознzние)
typologická jazykověda (типологLческое языкознzние)
genealogická/genetická klasifikace jazyků (генеалогLческая/генетLческая классификzция языкЁв)
typologická klasifikace jazyků (типологLческая классификzция языкЁв)
psycholingvistika (психолингвLстика)
sémiotika (семиЁтика)
informatika (информзтика)

Víte, že:

... za největší polygloty v dějinách jsou považováni Ital Mezzofanti, který ovládal 26 nebo 27 jazyků, a profesor Rusk z Dánska se znalostí 28 jazyků? V současnosti je za vynikajícího polyglota považován George Henry Schmidt, který aktivně ovládá 19 a zná ještě dalších 12 jazyků.
... George Campbell z Velké Británie pracuje v zahraničním vysílání BBC s 54 jazyky?
... nejstarší písmeno "O" si do dnešní doby zachovalo podobu, jakou mělo v abecedě Féničanů již 1300 let př. n. l.?
... nejdelší slovo, obsahující 182 písmen, bylo použito v Aristofanově komedii "Ženský sněm"? Složené slovo ze 195 znaků, které lze přepsat s použitím 428 písmen latinské abecedy, bylo napsáno v sanskrtu a označovalo oblast kolem Kansi v Indii.

II. JAZYK JAKO SOCIÁLNÍ JEV

1. Povaha a podstata jazyka
2. Základní funkce jazyka
3. Hypotézy o původu jazyka
4. Společenský význam jazyka

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

Otázka *povahy* a *podstaty* jazyka je základním problémem pro každou lingvistickou teorii a na jeho řešení závisí řešení všech ostatních dílčích otázek. Soudě podle vědeckých pojednání, která se dochovala jako dědictví starých národů Řecka, Říma, Indie, Číny a dalších zemí, si lidé odedávna kladli otázku: *co je to jazyk?* Stejnou otázku si lidé kladou i dnes, když se snaží pochopit, čím se jazyk odlišuje od ostatních jevů lidského života. Odpověď na tuto otázku je podmíněna také různou úrovní vědeckého poznání v jednotlivých epochách, a také světonázorovou orientací představitelů různých lingvistických směrů.

Pochopení podstaty jazyka předpokládá odpověď na dvě otázky: 1. Je jazyk jevem *biologickým*, *psychickým*, nebo *sociálním*? 2. Je jazyk *materiální*, nebo *ideální* povahy? Na tyto otázky dává historie vědy rozdílné odpovědi.

Někteří vědci považovali jazyk za *biologický* jev a stavěli ho do jedné řady s takovými jevy jako schopnost člověka jíst, pít, chodit atd. Z toho vyplývalo, že je jazyk dědičný, že je založen v samotné biologické podstatě člověka. Jazyk se ovšem nedědí, dítě si ho osvojuje od lidí, kteří je obklopují, podle toho, jakým jazykem s ním okolí komunikuje. Neexistuje tedy seriózní důvod pro akceptování teorie biologické povahy jazyka a současná jazykověda podobná vysvětlení odmítá.

Lingvistika nemůže podpořit ani další hypotézu, jejíž četní zastánci považují jazyk za jev *psychický*, jenž je důsledkem působení individuálního ducha - božího či lidského.

Současná jazykověda důsledně a přesvědčivě zastává myšlenku o **sociální (společenské) povaze jazyka** a opírá se přitom o střízlivou analýzu faktů vývoje a užívání jazyka. Lidský jazyk vzniká a vyvíjí se pouze ve společnosti, pouze pod vlivem řečových aktivit přirozených skupin lidí.

Je třeba mít také na paměti, že se při definování jazyka nelze omezit pouze na konstataci jeho společenského charakteru. Někteří lingvisté již v minulosti uznávali sociální charakter jazyka, avšak jejich teorie byly celkově chybné, protože buď nesprávně chápaly samu společnost (srov. např. teorii F. de Saussura, podle níž je společnost pouze sumou jednotlivců), nebo neopodstatněně ztotožňovaly jazyk s různými kategoriemi společenských jevů a ignorovaly jeho specifika (srov. např. teorii N. Ja. Marra, ve které byl jazyk zařazen do ideologické nadstavby). Proto je nezbytné, abychom po stanovení znaků, které sbližují jazyk s jinými společenskými jevy, zjistili, v čem spočívá svébytnost jazyka a jaké znaky jsou pro něj (vzhledem k ostatním společenským jevům) specifické.

Je zřejmé, že svébytnost jazyka spočívá v jeho zvláštní funkci, v tom, že *jazyk je nejdůležitějším prostředkem dorozumívání lidí.*

Úloha č. 2

Rozčleňte úvodní text na části a každou z nich opatřete mezinadpisem.

Úloha č. 3

Zapamatujte si nové výrazy:

povaha jazyka (прирЁда языкz)
podstata jazyka (сЎщность языкz)
lingvistická teorie (лингвистLческая теЁрия)
lingvistický směr (лингвистLческое направлÁние)
jev (явление)
biologický (биологLческое)
psychický (психLческое)

sociální (социльное)
dědičný (наслÁдственное)

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. Jak byla v dějinách vykládána povaha jazyka?
2. Jaký názor zastáváte vy sami a proč?

Úloha č. 5

Seznamte se s obsahem tabulky č. 1

Tabulka č. 1

POVAHA A PODSTATA JAZYKA		
J E V		
psychický emanace ducha	biologický	sociální společenský
Bůh člověk antika bible	antika Prodikos, Platón, Antisthenés	antika Démokritos, Aristotelés, Diodóros Sicilský
realisté a nominalisté 18. st. - T. Hobbes, D. Hartley	19. st. - A. Schleicher	konec 19. - 20. st. F. de Saussure, N. Ja. Marr, B. Engels

Úloha č. 6

Seznamte se se dvěma biblickými příběhy.

1. Když vytvořil Hospodin Bůh ze země všechnu polní zvěř a všechno nebeské ptactvo, přivedl je k člověku, aby viděl, jak je nazve. Člověk tedy pojmenoval všechna zvířata a nebeské ptactvo i všechnu polní zvěř...

2. Celá země byla jednotná v řeči i v činech... Nato řekli: "Nuže, vybudujme si město a věž, jejíž vrchol bude v nebi. Tak si učiníme jméno a nebudeme rozptýleni po celé zemi." I sestoupil Hospodin, aby shlédl město i věž, které synové lidští budovali. Hospodin řekl: "Hle, jsou jeden lid a všichni mají jednu řeč. A toto je teprve začátek jejich díla. Pak nebudou chtít ustoupit od ničeho, co si usmyslí provést. Nuže, sestoupíme a zmateme jim řeč, aby jí navzájem nerozuměli." I rozehnal je Hospodin po celé zemi, takže upustili od budování města. Proto se jeho jméno nazývá Bábel (To je Zmatek), že tam Hospodin zmátl řeč veškeré země a lid rozehnal po celé zemi.

Úloha č. 7

Souhlasíte s níže uvedeným názorem anglického filozofa 18. stol. T. Hobbese?

"Bůh vymyslel několik slov a naučil jim Adama. To stačilo k tomu, aby se naučil přidávat další jména... a postupně také tato jména spojovat tak, aby byla srozumitelná. Tak mohlo být postupem času vytvořeno tolik slov, kolik Adam potřeboval, i když ne tolik, kolik jich potřebuje řečník nebo filozof."

Úloha č. 8

Seznamte se s různými hypotézami dávných i novodobých myslitelů o původu jazyka a určete, v čem je podstata jejich teorií.

1. Původně prý lidé žili podobně jako zvěř neuspořádaným životem, vycházeli na pastviny, živili se chutnou trávou i plody stromů. Když byli napadáni zvěří, nouze je naučila navzájem si pomáhat, a když

se ze strachu začali shromažďovat, navzájem se poznávali. Vydávali ještě neartikulované zvuky beze smyslu, ale postupně přešli k artikulovaným slovům, vzájemně si stanovili symboly pro každou věc a vytvořili si výklady všech věcí, pochopitelné pouze pro ně samotné. A protože takováto společenství vznikala po celém světě, jejich jazyk nezněl stejně, neboť každý tvořil svá slova náhodně. V tom je také příčina různého charakteru jazyků. Takto vzniklá původní společenství se stala základem všech plemen.

(Diodóros Sicilský, Antické teorie jazyka a stylu)

2. "...myslet si, že někdo dal jména
věcem, a lidé se od něho poprvé naučili slovům,
je nesmyslné, neboť jestliže někdo mohl všechno pojmenovat
slovy, a vydávat jazykem různé zvuky, proč potom
předpokládat, že by totéž nemohli činit jiní?
kromě toho, jestliže ostatní slova vzájemně spojená
nepoužívali, odkud se v něm vzalo přesvědčení,
že budou k užitku, nebo kde se v něm vzala schopnost
poznat, co je třeba učinit?

(Lucretius, O podstatě světa)

3. "...jazyk vznikl ve společnosti z potřeby označovat věci a pojmy, aby bylo možné si navzájem o těchto věcech něco sdělovat. Zpočátku jazyk tvořily pouze signály s jednou souhláskou za doprovodu hlasu, avšak později začali lidé vytvářet složitější spojení ze dvou, tří, čtyř, ale i pěti souhlásek s příslušnými samohláskami a afixy, což nakonec vedlo k vytvoření jazyka."

(As-Sikija al-Charasi. Комментарии об основах фикха. История лингвистических учений. Средневековый Восток. Ленинград, 1981)

4. "Slovesa, dějová slova, tvoří nejdůležitější část všech jazyků, neboť jazyk se zrodil z práce, vždy ji doprovázel..., věci se dostávají do sféry jazyka podle toho, jak přicházejí do styku se společnou pracovní činností, jak jsou jí ovlivňovány; jak by jinak bylo možné společné nazírání a na něm závislé společné označování? Pouze společná práce může být uspokojivým vysvětlením těchto důležitých jevů. Její charakter lze vyjádřit základním znakem jazyka: jednotou; nejde o tenký náhodně pronikající paprsek, jakým je onomatopoie, představující Steinthalovy reflexní zvuky, nebo napodobování divoké zvěře, jak se domníval Darwin, či pantomimika podle Geigera: to vše je zcela nepodstatné a takto nemohlo dojít ke vzniku lidského jazyka, tohoto tak důležitého útvaru, jenž ve svém nezadržitelném rozvoji srostl s kolektivním bytím člověka a jeho duchovním životem. Je to živý, neustále činný pramen, neboť lidská pospolitost vždy tíhla k práci, k společné činnosti."

(L. Noiret, Původ jazyka. 1877).

5. "Kromě slov by k vyjádření našich myšlenek mohly sloužit různé pohyby očí, tváře, rukou a dalších částí těla, jak to vidíme v divadle u pantomimiků, avšak takto bychom se nemohli dorozumívat bez světla, a různé lidské činnosti, zejména ty, konané našima rukama, by byly pro takovýto rozhovor velkou překážkou."

(M. Lomonosov, Ruská gramatika. 1755).

6. "Domnívám se, že bez toho, abychom si přáli přinutit se chápat, bychom jazyk skutečně nikdy nevytvořili."

(G. Leibniz, Nové úvahy o lidském rozumu).

7. "Jazyk jako sociální jev mohl vzniknout teprve tehdy, když už byl lidský mozek natolik vyvinutý, aby mohl užívat jazyka. Dvě lidské bytosti mohly vytvořit jazyk pro svou potřebu pouze proto, že už k tomu byly připraveny... Často vznikaly spory o tom, jestli původně vznikl pouze jeden jazyk, nebo jestli jich bylo víc. Tato otázka je zcela nepodstatná. V okamžiku, kdy je rozum dostatečně vyvinut, se objev dostavuje sám od sebe na několika místech současně: jak se říká, visí ve vzduchu, jeho příchod lze vycítit, stejně jako na podzim padání zralých plodů."

(Vendryes, Jazyk. Lingvistický úvod do historie).

8. "Člověk se od zvířat neliší tím, že rozlišuje artikulované zvuky, neboť jak je všeobecně známo, psi také rozumějí mnoha slovům a větám. Ani schopnost vydávat artikulované zvuky není specificky lidská, mají ji papoušci i jiní ptáci. Člověk se od nižších živočichů liší pouze tím, že je obdařen nekonečně větší

schopností asociovat ve svém mozku nejrůznější zvuky a představy; vděčí za to samozřejmě rozvoji svých rozumových schopností."

(Ch. Darwin, Původ člověka a přirozený výběr)

9. "...rozvoj práce si vynutil těsnější sepětí členů společnosti, protože díky němu se začali množit případy vzájemné podpory, společné činnosti, a stále jasněji se ukazovala užitečnost takové činnosti pro každého jednotlivého člena. Stručně řečeno, utvářející se lidé došli tak daleko, že u nich vznikla potřeba něco si navzájem sdělit. (...) Nejprve práce a potom (a současně s tím) artikulovaná řeč byly dvěma hlavními stimuly, pod jejichž vlivem se opičí mozek postupně měnil v lidský, který - při vší podobnosti s opičím - je daleko větší a dokonalejší..."

(B. Engels, Podíl práce na polidštění opice).

10. "Člověku nebylo třeba velkého myšlenkového úsilí k tomu, aby si uvědomil, že hláska nebo citoslovce může označovat nejen zvuk vydávaný předmětem, ale i něco, co je s tímto dějem spojeno vnitřní souvislostí... To něco byla bytost, předmět, vydávající zvuk; podle tohoto zvuku dostala název a současně tak dala člověku první podstatné jméno."

(N. Kostyr, Předmět, metoda a cíl filologického zkoumání ruského jazyka. Kyjev, 1849).

Úloha č. 9

Seznamte se s obsahem tabulky č. 2 a doplňte ji materiálem z úlohy č. 8 a z textu na str. 38-42 učebnice "Основы языкознания для русистов". Která z hypotéz se vám zdá nejpravděpodobnější a proč?

Tabulka č. 2

TEORIE O PŮVODU JAZYKA					
teorie **doba vzniku**	teorie božského původu	podle přírody (řec. φυσει)		"úmluvou" (řec. θεσει)	pracovní
		zvukomalebná (onomatopoická)	citoslovečná (reflexní)		
antika		Prodikos, Platón, Antisthenés		Démokritos, Aristotelés, Diodóros Sicilský	Grigorij Nisskij
renesance	Dante Alighieri				
17.-18. st.	T. Hobbes, D. Hartley				
19. st.	W. Wundt gestikulační teorie	Adelung, Humboldt, Herder, Whitney, Leibniz, Paul	Grimm, Steinthal, Potebnja, Kudrjavskij, Darwin	Adelung, Geiger,	Noiret, Bücher "pracovních výkřiků", Engels, Marx
20. st.	1) teorie her (USA) 2) kontaktní teorie (V. Abajev) 3) jazyk gest (M. Arapov) - Rusko				

Úloha č. 10

Seznamte se se dvěma výroky známých jazykovědců:

1. Jazyk nežije svým vlastním životem kromě života těch, kteří jím mluví.
(Německý lingvista N. Hartmann)

2. Způsob života národa, jeho historické osudy určují intenzitu vývoje spisovného jazyka. Zde je třeba upozornit na jednu věc: mezi historickým vývojem jazyka určité společnosti jako souhrnu všech jeho teritoriálních a sociálních variant a evolucí spisovného jazyka jako nejbohatší, vědomě utvářenou a všemi sociálními skupinami národa uznávanou variantou celonárodního jazyka je podstatný rozdíl. Vždyť jazyk, který se nemění, je mrtvý jazyk.

(Ukrajinský jazykovědec V. M. Rusanovskij)

Úloha č. 11

Prohlédněte si tabulku č. 3 a 4 a odpovězte na otázky. Svoje odpovědi zdůvodněte, případně tabulku doplňte.

Tabulka č. 3

VLASTNOSTI JAZYKA, PODMÍNĚNÉ	
SPOLEČENSKÝM CHARAKTEREM	VNITŘNÍ STAVBOU
- sepětí jazyka s historií národa, jeho nositele - sepětí jazyka s myšlením - posloupnost vývoje, historická ustálenost - celonárodní charakter jazyka, "netřídnost"	- objektivnost existence - materiální zvukové vyjádření - zobecňující charakter jazykových prvků - systémovost - vývoj, proměnlivost

1. Které vlastnosti jazyka jsou podmíněny jeho *společenským charakterem*?
2. Jak (na jakých příkladech) lze snadno dokázat organické *sepětí jazyka s dějinami národa*, jenž je jeho nositelem?
3. Proč není možné, aby se jazyk vyvíjel skokem, revolučně (tj. nikoliv evolučně)?
4. Čím je dán *celonárodní charakter* jazyka?
5. Které rysy jazyka jsou podmíněny jeho *vnitřní strukturou*?
6. Jak lze vysvětlit *objektivnost* existence jazyka?
7. Jak (prostřednictvím čeho) se jazyk *realizuje*?
8. Na čem lze demonstrovat *zobecňující charakter* jazykových jednotek?
9. Čím je podmíněn vnitřní vývoj, *proměnlivost* jazyka?

Úloha č. 12

Pozorně si prohlédněte tabulku č. 4 a promyslete vlastní příklady, které by ji ilustrovaly. Zamyslete se nad tím, zdali by v ní bylo možné něco změnit, přeskupit nebo doplnit. Význam neznámých termínů vyhledejte ve slovníku lingvistické terminologie.

Tabulka č. 4

FAKTORY JAZYKOVÉHO VÝVOJE		
EXTRALINGVISTICKÉ (mimojazykové)	LINGVISTICKÉ (vnitřně jazykové, jazykově systémové)	
	vnitřní	vnější
- kulturně-historické podmínky života národa; ekonomický, politický, kulturní rozvoj společnosti	- tendence k symetričnosti systému a k odstranění nedůsledností, které jsou v něm obsaženy	- mezijazykové kontakty, interference

- rozvoj lidského myšlení	- spontánní změny v artikulaci hlásek (asimilace, disimilace)	- jako důsledek vzájemného ovlivňování: - substrát - superstrát - instrát - adstrát
- vznik písma a později knihtisku	- princip ekonomie jazykové námahy	
- sociální a profesní rozvrstvení společnosti	- princip analogie	
- lokální rozsídlování a přesídlování (migrace) obyvatelstva		

Úloha č. 13

Přečtěte si text:

Když se hovoří o funkci něčeho, myslí se "vykonávaná činnost, role". Mluvíme-li o funkcích jazyka, musíme tedy určit roli jazyka v životě společnosti.

Role jazyka jako nástroje dorozumívání je označována jako jeho **komunikativní (sdělovací, dorozumívací)** funkce. Úkolem komunikativní funkce je sloužit jako prostředek dorozumívání, tj. jako nástroj (prostředek) výměny myšlenek.

Druhá důležitá sociální funkce jazyka se označuje jako **poznávací (gnozeologická)**, neboť zprostředkuje poznávání okolního světa, umožňuje shromažďování a předávání poznání z generace na generaci.

Neméně důležitá je **mentální (kognitivní)** funkce jazyka, neboť jazyk není pouze zprostředkovatelem "hotových" myšlenek, ale je také nástrojem formování a organizace myšlení. Výraz "formování a formulování myšlenek" nejlépe vystihuje dvě etapy krystalizace lidského myšlení.

Organická jednota těchto funkcí a nepřetržitost existence jazyka ve společnosti z něho dělají udržovatele a pokladnici společensko-historické zkušenosti generací.

Mluvíme-li o funkcích jazyka, je třeba mít na paměti, že komunikativní funkce se v procesu dorozumívání může realizovat různým způsobem, tj. řadou dílčích funkcí:

- ***referenční (konstatační)*** - "neutrální" výpověď o faktech, např.: *Studenti skládají zkoušky;*
- ***interogativní (zjišťovací)*** - prostředek zjišťování faktů, např.: *Kdy půjdeš na fakultu?;*
- ***apelová (konativní)*** - prostředek výzvy, pobídky k nějakému jednání, např.: Pojďme domů!;
- ***expresívní (emotivní)*** - slouží k vyjádření osobnosti mluvčího, je prostředkem k vyjádření emocí, postoje, např.: *Na jaře je v lese tak krásně!;*
- ***kontaktová (fatická)*** - projevuje se v případě potřeby navázání a udržení kontaktu; různé formy pozdravů, rozloučení apod., např.: *Nazdar. Jak se máš. Co je nového?;*
- ***estetická (poetická)*** - prostředek působení nejen na myšlení, ale také na city (radost, smutek, odvaha, strach). Základem této funkce je schopnost textů vyvolat estetické prožitky u mluvčích i posluchačů;
- ***sociální*** - nástroj prezentace sociálního či profesionálního statusu, vzdělanostní úrovně atd.;
- ***magická*** - je využívána při obřadech, zaklínání apod.;
- ***metajazyková*** - slouží výkladu jazykových faktů ("jazyk pro výklad jazyka");

Je zřejmé, že všechny uvedené funkce slouží komunikaci, protože právě jako nástroj komunikace byl jazyk vytvořen.

Úloha č. 14

Uveďte vlastní příklady, ilustrující jednotlivé funkce jazyka. Podle slovníku určete, jakého původu jsou jednotlivé termíny.

Úloha č. 15

Po prostudování materiálu z tabulky č. 5 a úlohy č. 13 odpovězte na otázky:

1. Co znamená slovo "funkce"?
2. Které funkce jazyka jsou považovány za nejdůležitější?
3. Jaké funkce jazyka se využívají při vyjadřování emocí?

4. V jakých dílčích funkcích se může realizovat komunikativní funkce?
5. Jaké další funkce jazyka znáte? Doplňte tabulku.
6. Utvořte synonymické řady názvů funkcí jazyka (kde je to možné).
7. Najděte v textu synonyma ke slovu *funkce*. Doplňte synonymickou řadu s použitím slovníku "Словарь синонимов русского языка" (под ред. А. П. Евгеньевой, Л., 1970-1971)

Tabulka č. 5

F U N K C E J A Z Y K A		
nejdůležitější sociální	vyjádření emocí	ostatní
komunikativní: - referenční (konstatační) - kontaktová (fatická) - interogativní (zjišťovací) - apelová (konativní) - sociální	expresívní (emotivní)	estetická (umělecká)
	výrazová (voluntativní)	metajazyková
		textová
poznávací (gnozeologická)		
mentální (kognitivní)		

Úloha č. 16

Přečtěte si mikrotexty a určete, o jakých funkcích jazyka se v nich hovoří:

1. Jazyk je nejdůležitější prostředek dorozumívání lidí, je jako most, spojující lidi navzájem... S jazykem je každému darována duše národa. A co že to je? Pojem "duše národa" vyjadřuje materiální i duchovní život národa, jeho dějiny, tradice, současný život, obyčeje a mravy, vztahy mezi lidmi, jejich naděje a touhy, myšlenky a prožitky... Jazyk je klíčem k srdci národa.

2. Jazyk je zpovědí národa, Je v něm slyšet jeho charakter, Jeho duše a rodný život.

3. Jazyk tvoří jednu z věčných vazeb spojujících lidi ve společenství a společenství v lidstvo, epochy v dějiny.

4. Chtěl bych, aby pero přirovnávali k bajonetu!

5. Národní temperament se projevuje v kultuře národa. Abychom jej pochopili, musíme především studovat jazyk a literaturu daného národa.

6. Čím hlouběji člověk poznává nuance mateřského jazyka, tím citlivěji vnímá hru odstínů mateřského slova, jeho rozum je tím víc připraven osvojit si jazyk jiného národa, a tím aktivněji jeho srdce vnímá krásu slova. Řečová kultura člověka je zrcadlem jeho kultury duchovní. Velmi důležitým faktorem ovlivňujícím člověka, zušlechťujícím jeho city, duši, mysl a prožitky je krása, síla a výraznost mateřské řeči.

7. Když slyším španělštinu, slyším v něm hlubokou ozvěnu: celý světadíl - Jižní Amerika - se ozývá Španělsku. V široké, daktylsky plavné ruské intonaci je cítit nekonečnost ruských stepí, rozlehlost zasněžených rovin, přelévajících se přes okraje horizontu. Můj rodný jazyk (bulharština) je sevřen úzkými horskými průsmyky. Slova jsou useknutá. Jeho samohlásky pohlcují samy sebe a hrtanově bublají jako divoká horská říčka, která nestačí do svého úzkého koryta pojmout mohutný nápor vody. Jeho souhlásky jsou jako skály, stavějící se proti vlnám a tříštící je na drobné krůpěje.

8. Není jistě přehnané tvrzení, že jazyk je jedním ze základních nástrojů formujících osobnost člověka a přeměňujících potenciální lidskou bytost na *člověka rozumného*.

9. Národ se nejúplněji a nejpravdivěji projevuje ve svém jazyce. Národ a jazyk si nelze představit jeden bez druhého. Předáván od člověka k člověku, z generace na generaci, z jednoho století do druhého, je opatrován národem jako jeho drahocenný poklad.

Úloha č. 17

Přečtěte si text:

JAZYK

Ezop, slavný starořecký bajkář, byl otrokem filozofa Xantha. Jednou si Xanthos pozval hosty a přikázal Ezopovi, aby k obědu připravil ten nejlepší pokrm.

Ezop koupil jazyky a připravil z nich tři různá jídla.

- Proč pořád podáváš jenom jazyky? - zeptal se při obědě udivený Xanthos.

- Přikázal jsi mi, abych koupil to nejlepší, - odpověděl Ezop, - a co může být na světě lepšího než jazyk? Jazyk nám umožňuje studovat vědy a získávát vědomosti. Pomocí jazyka se navzájem stýkáme, vítáme se, smiřujeme se, dáváme, dostáváme, plníme prosby. Bez jazyka by nebylo možné stavět města, nevyvíjela by se kultura národa. Domnívám se, že není nic lepšího než jazyk.

Taková odpověď se Xanthovi i jeho hostům líbila.

Následující týden Xanthos Ezopovi poručil, aby připravil to nejhorší jídlo.

Ezop znovu koupil jazyky. Všichni se tomu divili, ale Ezop Xanthovi řekl:

- Přikázal jsi mi, abych koupil to nejhorší, a co může být na světě horšího než jazyk? Pomocí jazyka se navzájem urážíme, obelháváme, přelstíváme, hádáme. Jazyk dělá z lidí nepřátele, ničí celá města, a dokonce celé státy. Přináší do našeho života hoře a zlo. Myslím, že není nic horšího než jazyk.

Také tato odpověď se Xanthovi a jeho hostům zalíbila.

Úloha č. 18

Přečtěte si text:

Jazyk vznikl v dávné minulosti z potřeby lidí navzájem se dorozumívat v procesu pracovní činnosti. Jazyk pomáhal lidem rozumět jeden druhému, spojovat se při získávání obživy, při organizaci výroby a v boji proti silám přírody. Rozvoj jazyka umožnil lidem uchovávat jejich různorodou zkušenost, předávat ji z pokolení na pokolení, což napomáhalo zdokonalování pracovních nástrojů a způsobů získávání všeho nezbytného, a tím i zvyšování materiální úrovně, pokroku vědy, kultury, techniky, tj. rozvoji lidské společnosti.

Úloha č. 19

Odpovězte na otázky:

1. Jakou roli hraje jazyk v lidském životě?
2. Na základě úryvků z úloh č. 15-17 vyložte společenský význam jazyka.

Úloha č. 20

Přečtěte si text:

Je nutné si uvědomit, že: 1. Původ jazyka jako způsobu dorozumívání a vznik konkrétních jazyků představuje dva různé navzájem nesouvisející problémy. Každý z nich má svůj předmět zkoumání: první se snaží vysvětlit, jak lidé začali mluvit, druhý kde, kdy a jakým způsobem ten či onen jazyk vznikl;
2. Analýza dobových přístupů ke zkoumání původu jazyka předpokládá tři aspekty problému: a) jak vzniká jazyk, tj. určitý systém znaků, umožňující lidem vědomě se vzájemně dorozumívat; b) jak vzniká jazyková schopnost, tj. určitá specifická zvláštnost člověka jako druhu Homo sapiens, která mu umožňuje vytvořit jazyk; c) jak byla ve společenstvích našich předků organizována komunikativní činnost, nutící je tvořivě zdokonalovat dorozumívací prostředky.

Úloha č. 21

Odpovězte na otázky:

1. V čem spočívá rozdíl mezi problémem vzniku lidské řeči a otázkou o původu jednotlivých jazyků?
2. Jaké aspekty lze vyčlenit při zkoumání problému původu jazyka.

Úloha č. 22

Sestavte stručnou osnovu odpovědi na otázku: Může existovat jazyk bez společnosti a společnost bez jazyka? (Použijte materiál "Aplikovaná lingvistika" a své znalosti o tradičních a současných vztazích jazykovědy k jiným vědním oborům.)

Úloha č. 23

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

zvukomalebná/onomatopoická teorie (звуколодражтельная/ономатопоэтLческая теория)
společenský/sociální charakter jazyka (общÁственный/социлльный харлктер языкz)
vnitřní stavba jazyka (внÍтреннее строÁние языкz)
celonárodní charakter jazyka (общенарЁдный харлктер языкz)
zobecňující charakter jazykových jednotek (обобщлющий харлктер языковDх величLн)
proměnlivost jazyka (изменOемость языкz)
evoluční charakter vývoje jazyka (эволюциЁнный харлктер развLтия языкz)
systémový charakter jazyka (систÁмность языкz)
posloupnost jzykového vývoje (постепÁнность развLтия языкz)
stabilita jazyka (устЁйчивость языкz)
kulturně historické podmínky života národa (истЁрико-культÍрные услЁвия жLзни нарЁда)
substrát (субстрлт)
superstrát (суперстрлт)
adstrát (адстрлт)
interference (интерферÁнция)
jazykové kontakty (языковDe контлкты)
princip analogie (прLнцип аналЁгии)
funkce jazyka (фÍнкции языкz)
- komunikativní (коммуникатLвная)
- kognitivní (когнитLвная)
- mentální (мыслеформирÍющая)
- nominativní (номинатLвная)
- poznávací (познавлтельная)
- referenční (референтLвная)
- gnozeologická (аккумулятLвная/гносеологLческая)
- estetická (эстетLческая)
- poetická (поэтLческая)
- magická (магLческая)
- sociální (индиклтора)
- metajazyková (метаязыковлz)

III. JAZYK, MYŠLENÍ, VĚDOMÍ

1. Vzájemný vztah jazyka a myšlení
2. Typy myšlenkové činnosti
3. Nadnárodní charakter zákonů lidského myšlení a národní charakter konkrétních jazyků

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

Jazyk je bezprostředně spojen s myšlením, s vědomím lidí. Ve slovech, slovních spojeních a větách se odrážejí a uchovávají výsledky lidského myšlení, všechno, co lidé v okolním světě poznávají.

Otázka, *jak spolu souvisí jazyk a myšlení*, je jednou z nejdůležitějších otázek nejen pro jazykovědce, ale také pro psychology, logiky, filozofy. Tento problém byl zkoumán v průběhu celých dějin vědy, od hlubokého dávnověku až do dnešní doby.

Jestliže po dlouhou dobu bylo úsilí těch, kteří se tímto problémem zabývali, zaměřeno na dokazování *existence* či naopak *neexistence* vztahu mezi jazykem a myšlením, přičemž - jak konstatoval znamenitý psycholog L. S. Vygotskij - tyto pojmy "byly nazírány v škále, sahající od jejich úplného ztotožnění[2] po naprostou rozdílnost,"[3] pak v současné době se největší pozornost odborníků soustřeďuje na odhalení *charakteru vztahu* jazyka a myšlení, neboť obecně je jeho existence uznávána většinou specialistů.

Úloha č. 2

Seznamte se s názory různých vědců na vztah jazyka a myšlení.

1. Každý jazyk je vyjádřením myšlenek, a naopak, nejlepším způsobem vyjádření myšlenek je jejich označení pomocí jazyka, tohoto největšího nástroje k pochopení sebe i jiných. Myslet znamená mluvit se sebou samým. (I. Kant)

2. Jestliže lidé potřebovali řeč, aby se naučili myslet, pak ještě více potřebovali naučit se myslet, aby objevili umění řeči. (J. J. Rousseau)

3. Všechen rozum, veškeré lidské umění má svůj počátek v jazyce, neboť pouze díky jazyku člověk vládne sám nad sebou a dokáže rozmýšlet a volit... (J. G. Herder)

4. Jména jsou ve své podstatě značkami, podporujícími naši paměť. (T. Hobbes)

5. I když rozlišujeme mezi intelektuální činností a jazykem, ve skutečnosti takové rozdělení neexistuje... Jazyk národa je vyjádřením jeho ducha a duch národa se projevuje v jeho jazyce - těžko si lze představit těsnější jednotu. (V. von Humboldt)

6. Jazyk a myšlení jsou jen různá označení jedné a téže věci. (M. Müller)

7. Myšlení není ničím jiným než mluvením se sebou samým. (L. Bloomfield)

8. Jazyk je myšlenka organizovaná ve znějící hmotě... Jazyk lze také přirovnat k listu papíru. Myšlenka představuje jeho lícní stranu a zvuk rubovou, nemůžeme rozstřihnout lícní stranu, aniž bychom současně nerozstřihli i rubovou. Stejně tak v jazyce nelze oddělit myšlenku od zvuku ani zvuk od myšlenky; toho lze dosáhnout pouze myšlenkovou abstrakcí. (F. de Saussure)

9. Myšlení a jazyk a představují stejnou jednotu jako obsah a forma. (A. Schleicher)

10. Obsah myšlenky dostává formu teprve tehdy a pouze tak, když je pronášen. Je formován jazykem a v jazyce, který slouží jako forma pro odlévání jakéhokoliv výrazu... Jazyková forma se tak současně stává nejen podmínkou předávání myšlenek, ale především podmínkou jejich realizace. (E. Benveniste)

---

[2] Takovéto *ztotožnění* je charakteristické pro řadu filozofických, psychologických a lingvistických směrů, počínaje německými vulgárními materialisty 19. st., a konče současným americkým mentalizmem (lat. mens, mentis "rozum, myšlení", L. Bloomfield a jeho škola).

[3] Úplné *odtržení myšlení od jazyka* se v různých variacích projevovalo v názorech mnoha autorů, počínaje Dühringem, jehož kritizoval Engels, a konče současným americkým behaviorizmem (angl. behaviour "chování").

11. Náš jazyk slouží nejen vyjadřování myšlenek, ale do značné míry je i nástrojem myšlení... Úloha jazyka se tím ovšem nevyčerpává; tím, jak se přizpůsobuje vyvíjejícímu se myšlení, se stává také měřítkem úspěšnosti klasifikující činnosti rozumu. (V. A. Bogorodickij)

12. Každá myšlenka je jakoby skrytá pod příkrovem slova a postup myšlení vpřed je bojem se slovy. (L. V. Ščerba)

13. Tvrdím, že když přemýšlím, činím tak zcela bez pomoci slov. Všechna slova mizí v okamžiku, kdy začínám přemýšlet, a objevují se v mém vědomí teprve poté, co jsem dokončil nebo přerušil bádání. (J. Adamar, matematik)

14. Jazyk nebo slova, tak jak se píší či vyslovují, nehrají v mechanismu mého myšlení žádnou roli. Psychické jevy tvořící elementy myšlení jsou určitými znaky nebo více či méně jasnými obrazy, které mohou být "na přání" reprodukovány a kombinovány... Výše uvedené elementy mají v mém případě vizuální a muskulární charakter. Slova běžného jazyka se obtížně vynořují teprve v následujícím stádiu, kdy se zmíněná hra asociací ustálí a lze ji kdykoliv znovu vyvolat. (A. Einstein)

15. Máme všechny důvody předpokládat, že řečové dovednosti člověka jsou těsně spojeny s jeho schopností plánovat. (G. A. Miller, E. Galanter, K. H. Pribram)

Úloha č. 3

S použitím materiálu z úkolů č. 1 a 2 se pokuste zformulovat základní tendence v řešení otázky vztahu jazyka a myšlení.

Úloha č. 4

Z "Filozofického slovníku" vypište definice *jazyka, myšlení a vědomí*. Co lze říci o vzájemném vztahu posledních dvou pojmů?

Úloha č. 5

Na základě úkolů č. 1-3 vyplňte tabulku č. 1. Doplňte jména reprezentující různá hlediska na otázku vztahu jazyka a myšlení. V případě potřeby tabulku upravte:

Tabulka č. 1

RŮZNÁ POJETÍ VZÁJEMNÉHO VZTAHU JAZYKA A MYŠLENÍ			
jazyk = myšlení (ztotožnění)	jazyk ≠ myšlení (různé jevy)	jazyk ⇔ myšlení (vzájemně se ovlivňující jevy)	jazyk? - !myšlení (nezávislé jevy)
1.	.....	.....	.....
2.	.....	.....	.....
3.	.....	.....	.....

Úloha č. 6

Přečtěte si text:

Jazyk člověka a "jazyky zvířat" se shodují pouze v jedné své funkci: plnit úlohu prostředku dorozumívání. Lidský jazyk je však také (a především) hlavním nástrojem myšlení a poznávání okolního světa. To ovšem rozhodně nelze tvrdit ani o signálních soustavách těch vyšších živočichů, kteří mají vysoce rozvinutou psychiku. (J. N. Panov)

Úloha č. 7

Přečtěte si text:

Stejně jako dorozumívání i myšlení může být *verbální* a *neverbální* (vyskytuje se v různé míře už u zvířat a právě ono umožňuje zvířeti správnou orientaci v situaci a nalezení vhodného řešení, odpovídajícího dané situaci). Vysoce vyvinuté formy neverbálního myšlení (ve spojení s myšlením verbálním) nacházíme pouze u člověka. Jako **neverbální** označujeme myšlenkovou činnost člověka řešícího různé tvůrčí úkoly technického charakteru (***technické, inženýrské*** myšlení). Tomu se blíží např. myšlení šachisty. Zvláštní typ ***názorně obrazného*** myšlení je charakteristický pro tvorbu malířů, sochařů, skladatelů: myšlení pomocí uměleckých obrazů zrakových (barvité, plastické) nebo sluchových (hudební).

Verbální neboli **pojmové** myšlení operuje s *pojmy*, *soudy* a *úsudky*, které mají podobu slov nebo jejich spojení, analyzuje a zobecňuje, vytváří hypotézy a teorie.

Myšlení člověka sestává z mnoha komponentů, je to složitý konglomerát různých typů myšlenkové činnosti, které se neustále střídají a vzájemně se doplňují, takže často fungují v syntéze a vzájemném prolínání.

Úloha č. 8

Na základě textu předchozího cvičení se pokuste sestavit schéma představující různé typy (druhy) myšlení. Odpovězte na otázky:

1. V jakých *jednotkách* se odráží poznávací činnost člověka?
2. V čem se projevují *shody a rozdíly* mezi lidským jazykem a "jazyky" zvířat?
3. Jaké *druhy myšlení* znáte?
4. Pomocí *čeho* člověk poznává okolní svět?
5. Jak spolu souvisí *pojem* a *význam* slova?
6. Existují paralely a vzájemné vztahy mezi elementy jazyka a myšlení?

V odpovědích na otázky použijte text úlohy č. 8 z tématu "Jazyk a řeč".

Úloha č. 9

Pokuste se zobrazit formou dvou protínajících se/neprotínajících se kružnic (představujících mozkové hemisféry, tzn. levá odpovídá za logické vazby v naší řečové činnosti, pravá se specializuje na konkrétní, obrazné myšlení) vzájemný vztah různých typů myšlenkové činnosti u lidí různých profesí (filolog, hudebník, architekt, matematik atd.). Zapamatujte si, že ***řeč*** *je ovládána oběma hemisférami,* ***levá*** *však* ***převládá***. Proto lze učinit závěr, že verbální myšlení se soustřeďuje především v levé hemisféře a neverbální v pravé. Je však pochopitelné, že obrazné verbální myšlení vychází rovněž především z pravé hemisféry. Rozumová činnost a vůbec veškerá psychická činnost se přitom uskutečňuje za pomocí obou mozkových hemisfér a v jejich těsné součinnosti.

Úloha č. 10

Pozorně si přečtěte s. 26-27 "Основ языкознания для русистов" a odpovězte na otázky:

1. Co je podstatou učení I. P. Pavlova o druhé signální soustavě?
2. Jak je nutno chápat vymezení slova jako signálu?

Úloha č. 11

Seznamte se s následujícími výroky:

1. "...elementární zárodky řeči nacházíme... i u vyšších živočichů; Muller-Liayer ve své vynikající knize "Fáze kultury" uvádí 12 různých zvuků u slepic a holubů; psi údajně vydávají 15 a hovězí dobytek 22 zvuků, zatímco slovní zásobu prostého člověka z nižších vrstev tvoří přibližně 300 slov... Z toho vyplývá, že rozdíl mezi člověkem a zvířetem není tak propastný, jak se běžně předpokládá. V podstatě by zde neexistoval žádný rozdíl, kdyby v sobě člověk nevypěstoval schopnost, která zvířatům zcela chybí: tato schopnost, vlastní pouze člověku, spočívá v *umění přecházet od konkrétních představ a reprodukovatelných obrazů ke srovnávání pojmů a k následným operacím s nimi.* Z toho mimochodem vyplývá, že jazyk se stává znakem naší podobnosti se zvířaty pouze tehdy, když je odtržen od myšlení a mění se v komplex zvuků. (K. Wailer)

2. Tak jako není možné *dorozumívání bez znaků*, stejně tak není možné ani *bez významu*. K tomu, abychom mohli sdělit nějaký pocit nebo obsah vědomí jinému člověku, není jiné cesty než vztažení sdě-

lovaného obsahu k určité třídě, k určité skupině jevů, což nutně vyžaduje zobecnění... To znamená, že vyšší formy psychologické komunikace, které jsou vlastní pouze člověku, jsou možné jedině díky tomu, že *člověk pomocí myšlení zobecněně odráží skutečnost.* (L. Vygotskij)

3. V každém jazyce se odráží *názor na svět*. Jestliže zvuk stojí mezi předmětem a člověkem, pak se jazyk jako celek nachází mezi člověkem a přírodou, která jej ovlivňuje zvnějšku i zevnitř... Každý *jazyk opisuje kruh* kolem národa, kterému patří, a za jeho hranice se lze dostat pouze v případě přechodu do jiného kruhu. (W. von Humboldt)

4. *Etnické sebeuvědomění* je založeno především na existenci národního jazyka. V tomto ohledu je zajímavý příklad ze života V. I. Dala. Ačkoliv byl synem Dána a Němky, celý život se považoval za Rusa: "Ani jméno, ani náboženské vyznání, ani vlastní krev z nás nečiní příslušníky té či oné národnosti. Kdo jakým jazykem myslí, k tomu národu také patří. Já myslím rusky." (V. Dal)

5. Jazyk je bezprostředním *stavem mysli*... Ani myšlení, ani jazyk netvoří vlastní království... Jsou pouze projevy skutečného života. (Marx, Engels)

6. Národ se projevuje svým jazykem. Národ je činný; jeho činnost je řízena rozumem; rozum a činnost národa se odrážejí v jeho jazyce. (I. Srezněvskij)

7. Jazyky se navzájem neliší ani tak tím, co lze pomocí nich vyjádřit, jako spíše tím, co v nich lze vyjádřit relativně snadno. (Ch. Hocket)

8. *Skutečnost je v různých jazycích vnímána různě*: částečně v závislosti na používání této skutečnosti v té které společnosti, částečně v závislosti na tradičních formách vyjadřovaní jednoho každého jazyka, v jehož rámci je daná skutečnost vnímána. (L. Ščerba)

Úloha č. 12

Jak lze dokázat *rozdílnost* jazyka a myšlení? Zastáváte jiné mínění? Zdůvodněte svou odpověď.

Úloha č. 13

Která z uvedených slov vám mohou pomoci dokázat *totožnost/rozdílnost* jazyka a myšlení:

jazyk, křídlo, foném, třída, sinus, voda, Čech, Praha, lingvistika, kohout.

Úloha č. 14

Přečtěte si text:

Mluvíme-li o *zákonech*, kterými se řídí *myšlení*, pak je nepochybné, že jsou *obecně lidské, mezinárodní*; jde o principy odrazu skutečnosti v lidském vědomí, zákony formování pojmů na základě zobecnění znaků, zákony provádění operací s těmito pojmy atd. Z tohoto hlediska nelze mluvit o ruském, českém, anglickém, bulharském, ukrajinském, čínském atd. myšlení, ale pouze o jediném, obecně lidském myšlení. Na druhé straně *konkrétní inventář pojmů*, pevně zakotvený ve vědomí kolektivu v podobě konceptuálních významů slov, se samozřejmě liší od jazyka k jazyku a v historii každého jazyka od období k období. Částečně tyto rozdíly souvisí... s rozdílnostmi společenské praxe, s kulturně historickou zkušeností národa, částečně patrně s tím, že mnohostrannost samotné objektivní skutečnosti, rozmanitost znaků předmětů a jevů a existence všestranných vztahů mezi nimi vytvářejí reálné předpoklady pro jejich rozmanité seskupování a spojování do tříd, přičemž se do popředí dostávají pokaždé jiné rozlišující znaky.

Úloha č. 15

Seznamte se s údaji obsaženými v tabulce č. 2 a pokuste se ji doplnit vlastním materiálem z úloh 11 a 14.

Tabulka č. 2

PŘÍČINY VZNIKU RŮZNÝCH JAZYKŮ

specifický odraz skutečnosti ve zvláštním systému gramatických a lexikálních významů	
životní podmínky, historie národa - ekonomické - kulturní - geografické - formy práce - přesídlování, migrace	

Úloha č. 16

Odpovězte na otázky:

1. Čím jsou podmíněny *rozdíly ve slovní zásobě*, ve způsobech členění mimojazykové skutečnosti, tj. okolního světa v různých jazycích?
2. Uveďte konkrétní příklady z vám známých jazyků svědčící o *obecně lidském charakteru myšlení* na straně jedné, a o *národním charakteru každého jazyka* na straně druhé.

Úloha č. 17

Pokuste se vyplnit tabulku č. 3. Použijte při tom materiál z úloh č. 7 a 9 a také vlastní úvahy o různých typech (druzích) myšlenkové činnosti člověka. Máte odpovědět na otázku, *jaký typ myšlení převládá* u hudebníka, architekta, matematika, filologa, malíře, spisovatele, básníka, fyzika. V případě potřeby tabulku upravte.

Tabulka č. 3

T Y P Y M Y Š L E N Í			
v e r b á l n í	n e v e r b á l n í		
p o j m o v é	obrazné	technické	hudební
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

Úloha č. 18

Jak chápete výrok: "Jazyk je kvalitativně nový jev, ve kterém se nejzřetelněji projevuje *přechod od biosféry k noosféře.*" Souhlasíte s ním? Jaký je váš názor?

Úloha č. 19

Připravte referát na jedno z následujících témat:

1. Pocítit jazyk je stejně obtížné, jako pocítit pohyb planety pod svýma nohama. (E. Lenneberg)
2. Schopnosti, na nichž je založeno jazykové dorozumívání, jsou schopnostmi koordinované činnosti, a ta není možná bez takové sítě vzájemně působících mechanismů, ve které činnost jednoho mechanismu určuje činnost druhého. (E. Lenneberg)
3. Jazyk nám slouží k tomu, abychom skrývali své myšlenky. (Talleyrand)
4. Jazyk je vlastní pouze "politickým živočichům" - lidem. (Aristotelés)
5. Pes nemůže vyprávět svůj vlastní životopis; jakkoliv bude štěkat, nebude schopen vám sdělit, že jeho rodiče byli sice chudí, ale poctiví psi. (B. Russell)

6. Dělat závěry o počátcích existence jazyka na základě zákonitostí jeho vývoje za posledních tisíc let je téměř totéž, jako vytvářet si obraz o punských válkách na základě událostí posledního týdne. (N. Chomsky)

7. Každý *jazyk opisuje kruh* kolem národa, kterému patří, a za jeho hranice se lze dostat pouze v případě přechodu do jiného kruhu. (W. von Humboldt)

Úloha č. 20

Seznamte se s úryvkem z díla známého ruského symbolistického básníka V. Chlebnikova "Zambezi". Uvedený úryvek je vzorem "hvězdného jazyka" bohů:

Pirarara - pirururu!	Zizaziva izao!
Leolola buaroo!	Eps, Aps, Eps!
Vičeolo sesese!	Muri-guri rikoko!
Viči! Viči! Ibi-bi!	Mio, mao, mum. Ep!

Úloha č. 21

Má předcházející úryvek nějaký smysl? O co se zde jedná: jde o jazyk nebo pouze o zvuky odtržené od myšlení? Své názory a představy zdůvodněte.

Úloha č. 22

Jak byste vyložili prohlášení známého španělského surrealistického malíře Salvadora Daliho, že "*malíř myslí kresbou*", a že "*dívat se znamená myslet*"?

Úloha č. 23

Pokuste se zdůvodnit tezi: dialektická jednota jazyka a myšlení je podmíněna *geneticky* (z hlediska původu) a *psychofyziologicky* (neboť řečová činnost člověka je psychofyziologickým aktem).

Úloha č. 24

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

myšlenková činnost (мыслLтельная дÁятельность)
existence či neexistence vztahu mezi jazykem a myšlením (налLчие или отсÍтствие свОзи между языкЁм и мышлÁнием)
ztotožnění jazyka a myšlení (отождествлÁние языкz и мышлÁния)
odtržení jazyka od myšlení (отрDв языкz от мышлÁния)
mechanismus myšlení (механLзм мышлÁния)
vyjádření myšlenek (выражÁние мDслей)
předávání myšlenek (передзча мDслей)
nástroj myšlení (орÍдие мDсли)
myšlení (мышлÁние)
- verbální (вербзльное)
- neverbální (невербзльное)
- obrazné (Ёбразное)
- technické (технLческое)
- hudební (музыкзльное)
- mnohoaspektové (многокомпонÁнтное)

pravá a levá mozková hemisféra (прzвое и лÁвое полушzрия головнЁго мЁзга)
obecně lidský charakter myšlení (общечеловÁческий харzктер мышлÁния)
národní charakter konkrétních jazyků (национzльный харzктер конкрÁтных языкЁв)
světový názor (мировоззрÁние)
etnické sebeuvědomění (этнLческое самосознzние)
biosféra (биосфÁра)
noosféra (ноосфÁра)
dialektická jednota jazyka a myšlení (диалектLческое едLнство языкz и мышлÁния)

psychofyziologický akt (психофизиологLческий акт)

IV. JAZYK JAKO ZNAKOVÝ SYSTÉM

1. Znaková situace a definice jazyka
2. Vlastnosti znaků
3. Zvláštnosti jazykového znaku
4. Asymetrie jazykového znaku
5. Teorie jazykového znaku (unilaterálnost a bilaterálnost JZ)

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

K tomu, aby ten či onen předmět získal *status znaku*, tj. aby byl vnímán a užíván jako znak, jsou nezbytné určité podmínky, určitá *znaková situace*, která předpokládá:

1. přítomnost účastníků komunikace (nikoli pouze řečové, může jít o získávání nebo výměnu informací v jakékoliv formě);
2. předmět nebo jev existující v přítomnosti a zaměňovaný znakem (např. A);
3. předmět nebo jev používaný jako znak, tj. zástupce jevu existujícího v přírodě (např. B);
4. úzus mezi účastníky komunikace, že B je "zástupcem", tj. znakem A (např. schematické vyobrazení člověka sestupujícího se schodů označuje "podchod", zazvonění zvonku v divadle znamená "začátek představení", červené světlo na semaforu - "stát" atd.)

Úloha č. 2

Přečtěte si texty na s. 10-13 Základů jazykovědy A. Erharta a na s. 46-50 "Основ языкознания для русистов" a odpovězte na otázky:

1. Co je to *znak*?
2. Které *znakové systémy* znáte?
3. Jaké systémy znaků (kromě jazykových) vám pomáhají při *dorozumívání*?
4. Uveďte vlastní *příklady* znaků.

Úloha č. 3

Přečtěte si text:

Různé formy zdvořilostní komunikace bývají doprovázeny určitými gesty, mimikou a zvuky, které mají doplňkové spoluvýznamy. Těmito prostředky komunikace se zabývá **paralingvistika**. Lze rozlišit gesta, která suplují řeč a doprovází ji. Např. stisk ruky může provázet slovní pozdrav, ale může jej i zaměnit. Avšak stejné gesto v situaci seznamování nebo vyjádření poděkování může být pouze doprovodné.

Paralingvistické výzkumy intonačních a mimicko-gestikulačních systémů je aktuální především v porovnávacím plánu. Stačí připomenout bulharská gesta souhlasu a nesouhlasu.

Srov. např. popis gest v popisu života severních národů: "...přistoupila, pozdravila se s otcem a Olešekovi a dalším dvěma, kteří stáli nejblíž, podala ruku (když s Rusy, tak rusky). Neuměla poutníky srdečněji přivítat." (R. Frajerman, Nikičen) Národní etiketa severních národů gesto stisknutí ruky nezná.

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. Čím se zabývá *paralingvistika*?
2. Proč je podle vašeho názoru *výzkum intonačních a gestikulačně mimických systémů* aktuální, a to především v porovnávacím plánu?
3. Uveďte vlastní *příklady* dokládající nutnost porovnávacího *výzkumu sémiotických systémů.*
4. Uveďte *příklady specifických znaků české paralingvistické (gestikulačně mimické) soustavy*, které jsou odlišné od analogických znaků jiných národů.

Úloha č. 5

Víte, že:

... zatímco ve většině evropských zemí se mává rukou na rozloučenou, v Řecku toto gesto znamená "Jdi k čertu"?

... zatímco téměř všude poklepávání prstem na čelo znamená "Je to hlupák", v Nizozemí naopak vyjadřuje ocenění ve smyslu "To je chytré"?

... Francouzi a francouzsky mluvící Švýcaři dávají najevo nudu tím, že si mnou bradu, kdežto u ostatních Evropanů toto gesto nic neznamená?

Úloha č. 6

Přečtěte si text:

Při setkání používáme v různých situacích k vyjádření pozdravu různé formy; může to být stisk ruky, zvednutá ruka, mávání rukou (paralingvistické prostředky), slovní pozdravy typu "dobrý den (ráno, večer), ahoj, nazdar, čau" atd. (lingvistické prostředky). Různé národy používají různé jazykové i nejazykové prostředky k vyjádření pozdravu. Tak např. ve staré Číně člověk při setkání s jiným člověkem tiskl ruku sám sobě a ukláněl se při tom; obyvatelé Samoy se navzájem očichávají, Laponci se o sebe třou nosy, Francouzi se líbají na tvář atd. Tradiční zdvořilostní formule vyjadřují obsahy: "mír s tebou", "hodně zdraví", "bůh s tebou", "buď zdráv" atd.

Úloha č. 7

Uveďte vlastní příklady lingvistických a paralingvistických znaků z vám známých jazyků a kultur, kterými se vyjadřuje pozdrav při loučení.

Úloha č. 8

Víte, proč místnosti určené k přijímání hostů mají v Japonsku tradičně dva vchody? Obyčejně v ní bývá mnoho květin a hostitel se snaží, aby se očima nesetkal s hostem. Jaký význam má *dívat se partnerovi v rozhovoru přímo do očí* v japonské a tradiční evropské kultuře?

Úloha č. 9

Přečtěte si text:

Každý znak má minimálně tři vlastnosti: 1) *materiálnost* (barva, zvuk, tvar, chuť, vůně atd.), tj. *výrazová rovina*; 2) *dvoustrannost, bilaterálnost* (za určitou výrazovou rovinou se skrývá určitá *rovina obsahová*), tzn. *ZNAK = VR + OR*; 3) *systémovost*. Poslední charakteristiku je třeba mít při používání nebo "čtení" jednotlivých znaků stále na zřeteli. Často se totiž stává, že lidé na tuto důležitou vlastnost znaku zapomínají a mohou se tak dostat do nejednoznačné situace, případně i utrpět "kulturologický šok" v případě, že dojde k přenosu znaku jednoho sémiotického systému (řec. séma - "znak", sémiotika - nauka o znakových systémech) do druhého. Např. znak **!** může být v gramatickém systému jazyka vyložen jako "vykřičník", v šachu jako "silný tah", v soustavě dopravních značek znamená výstrahu ("pozor!"), v jednom z existujících jazyků světa mlaskavý zvuk; "5" v žákovské knížce ruského a českého školáka bude označovat obrácený stupeň hodnocení atd.

Úloha č. 7

Uveďte vlastní příklady dokládající, že:

1) každý znak má všechny tři výše uvedené vlastnosti,
2) v různých jazycích jedna a tatáž výrazová rovina může odpovídat různým rovinám obsahovým (srov. např. rus. "черствый" a čes. "čerstvý").

Úloha č. 8

Zapamatujte si specifické vlastnosti jazykových znaků: 1) *hláskové (fonémové) vyjádření,* 2) *polyfunkčnost*, 3) *univerzálnost*, 4) *asymetrie VR a OR*. Ilustrujte tyto vlastnosti na vlastních příkladech z češtiny, ruštiny a dalších vám známých jazyků.

Úloha č. 9

Jaké jazykové jevy ilustrují následující příklady:

1) č. *omotat, ovinout, obalit, zabalit; obrátit, otočit* - r. *обернуть*
2) č. *plocha, náměstí* - r. *площадь*
3) *cesta, kolej(e), trať, dýchací cesty*
4) *otec, táta, tatínek, tatíček*
5) *otvor, díra, skulina, štěrbina, trhlina*
6) č. *stav* - r. *состояние; ткацкий станок*
7) č. *kolej* - r. *колея, рельсы, путь; общежитие*
8) č. *koruna* - r. *крона; корона, венец*
9) č. *kohoutek* - r. *петушок; кран; хохолок (на голове)*
10) *лицо, рожа, морда, физиономия*
11) *голова, башка, качан*
12) *молодой, безусый, зеленый*
13) r. *коса*[1] - č. *cop; коса*[2] - *kosa; коса*[3] - *úzký pás, pruh země*
14) č. *o* - r. *о, об; в, на; из, в;* viz např. *о стол, в 5 часов, на пасху, на метр, на 5 лет, на 4%, из двух комнат, в 4-х действиях* atd.
15) *otázka, dotaz; strašně, hrozně, děsně, příšerně; gramatika, mluvnice; myšlenka, idea.*

Úloha č. 10

S použitím materiálu z úlohy č. 9 a vlastních příkladů vyplňte tabulku č. 1. Pojmenujte nejdříve příslušný jazykový jev a pak jej doložte příklady.

Tabulka č. 1

ASYMETRIE JAZYKOVÉHO ZNAKU			
výrazová rovina	několik OR	obsahová rovina	několik VR
.....	.....	.....	.....
.....	.....	.....	.....

Úloha č. 11

Vysvětlete, jak se projevuje asymetrie jazykového znaku.

Úloha č. 12

Odpovězte na otázky:

1. Které jazykové jednotky jsou *typickými* jazykovými znaky?
2. Proč právě tyto jednotky můžeme označit jako *znaky*?

Úloha č. 13

Pozorně si přečtěte s. 47 "Основ языкознания для русистов" a odpovězte na otázky:

1. Co je to *označující*?
2. Co je to *označované* (*denotát, referent*)?
3. Co je to *význam*?
4. Co znázorňuje *sémantický trojúhelník*?
5. Na které z výše uvedených termínů můžete aplikovat svoje vědomosti o výrazové a významové rovině jazykového znaku?
6. Formou sémantického trojúhelníku znázorněte svoje *vlastní příklady*.

Úloha č. 14

Pozorně si přečtěte s. 48 "Основ языкознания для русистов" a pokuste se odpovědět na otázky:

1. Jaké *koncepce jazykového znaku* znáte?
2. V čem spočívá podstata *bilaterální* koncepce jazykového znaku?
3. V čem spočívá podstata *unilaterální* koncepce jazykového znaku?

Úloha č. 15

Prostudujte text na s. 49 "Основ языкознания для русистов" a odpovězte stručně na otázky:

1. Co je to *obsah* (*význam*) slova?
2. *Čím je dán* význam slova?
3. Čím je způsobena rozdílná *vnitřní jazyková forma* slova v různých jazycích?
4. Uveďte *vlastní příklady* dokládající předchozí otázku.

Úloha č. 16

Víte, že britští vědci po prozkoumání mnoha jazyků světa jednomyslně prohlásili, že nejzdvořilejší slovní zásobu mají grónští Eskymáci? Nejenže se v jejich jazyce nevyskytují žádné nadávky, ale nejsou v něm ani slova, jimiž by bylo možné člověka urazit či ponížit.

Úloha č. 17

Přečtěte si úryvek ze zeměvědného slovníku Жесты и мимика в русской речи (А. А. Акишина и др.).

Vědecká pozorování odborníků z oblasti jazykovědy, etnografie, antropologie a pedagogiky z různých zemí ukázala, že gesto je nezbytným prostředkem dorozumívání v zemích Latinské Ameriky (v Kolumbii byl vydán slovník obsahující 2000 gest), v Itálii, ve Španělsku. Severní národy používají gest méně, velmi zřídka je užívají Japonci. Např. Rusové gestikulují více než Finové, ale méně než Francouzi.

Vědci se domnívají, že mnohá gesta jsou biologického původu a můžeme je nalézt u živočichů. Už Darwin napsal, že gesto nesouhlasu, odmítání (kroucení hlavou ze strany na stranu), které je stejné téměř u všech národů, vznikl z přirozeného pohybu dítěte odmítajícího mateřské mléko. Jsou zde ovšem určité pochybnosti, neboť např. Bulhaři při nesouhlasu kývají hlavou shora dolů (jako většina ostatních národů při vyslovení souhlasu) a naopak, při souhlasu kroutí hlavou ze strany na stranu.

Nedokážeme vysvětlit, proč se jeden a tentýž pojem u různých národů vyjadřuje různě, např. japonské gesto "pojď sem" Rusové vnímají jako "na shledanou", protože když někoho volají , otáčejí ruku dlaní k sobě, kdežto při loučení naopak od sebe. A např. japonské gesto "propuštěn z práce" (gesto rukou u hrdla) Rusové chápou jako "jsem sytý".

Gesto může zaměnit frázi, slovo: místo odpovědi na otázku "Jak se máš?" lze odpovědět palcem obráceným vzhůru - "výborně". Některá gesta jsou sama o sobě signály: polibek, stisk ruky atd.

Gesta jsou samozřejmě národní. Existuje dokonce etiketa gesta. Např. u Rusů (i u Čechů) se považuje za neslušné na cokoliv ukazovat prstem, zvláště pak na jiné lidi. Nelze-li jinak, ukazuje se celou rukou. Ruský spisovatel Kuprin byl přesvědčen, že podle stisku ruky lze poznat nejen vztah člověka k jinému člověku, ale také všechno o jeho charakteru. Individuálnost tohoto gesta je v ruském jazyce skutečně značná a drobné autorské poznámky o tom, jak hrdina zdraví, jak podává ruku, jakou sílu vkládá do stisku, jaké je při tom jeho držení těla, toho často ruskému čtenáři řeknou o charakteru hrdiny mnohem víc než celé popisné pasáže: např. podává-li někdo pouze dva prsty, jde o povýšený pozdrav; podání ochablé zaoblené ruky ukazuje na rozpačitého člověka; dlouhý stisk je projevem přátelského nebo familiérního zájmu o zdravenou osobou atd.

Srovnáváme-li ruská gesta s evropskými, musíme poznamenat, že Rusové prakticky neužívají synchronního pohybu obou rukou, alo gestikulují pouze jednou rukou (pravou). Druhou rukou buďto negestikulují vůbec, nebo pouze v omezené míře, přičemž levá ruka nekopíruje pohyby pravé. Při gestikulaci nedávají ruce příliš daleko od těla. Pohyby rukou jsou často zaměňovány gesty hlavy či ramen.

Např. při ukazování směru Rusové častěji ukazují pohybem hlavy daným směrem a doprovázejí gesto slovy: «вам нужно в ту сторону» ("musíte jít tímto směrem"), a místo slova "nevím" pokrčí rameny. Při počítání na prstech Rusové postupně skrývají prsty do dlaně (směrem od malíčku otevřené dlaně k palci), u většiny západních národů je obvyklý opačný postup (zvedání prstů z dlaně sevřené v pěst ve směru od palce k malíčku).

Nakonec je třeba uvést, že pozorují-li Rusy při gestikulaci příslušníci jiných národů, nechápou vždy zcela přesně stylistiku gesta, tzn. kdy a ve vztahu ke komu lze gest používat, a kdy je naopak vhodné být v jejich užívání zdrženlivější. Ruská gestikulace, mimika a držení těla závisí na situaci, na vztazích mezi mluvčími a na jejich sociálním postavení. Čím je člověk zdvořilejší a vzdělanější, tím jsou jeho gesta umírněnější. Intenzívní gestikulace je znakem rozrušení nebo zvýšené emocionality.

Úloha č. 18

Seznamte se s výroky J. Vendryese:

Z psychologického hlediska jazykový akt spočívá v tom, že se znaku přiřazuje symbolický význam. Tento psychologický proces odlišuje jazyk člověka od jazyka zvířat. Není správné stavět je do protikladu v tom smyslu, že druhý je jazykem přirozeným, kdežto první jazykem umělým. Lidský jazyk je stejně přirozený jako jazyk zvířat; k jevům vyšší úrovně jej řadí pouze to, že člověk dal znakům objektivní význam, což mu díky konvenčnosti jazyka umožňuje donekonečna jej měnit. *Rozdíl mezi lidským jazykem a jazykem zvířat spočívá v hodnocení povahy jazykového znaku.*

U zvířat není rozdílu mezi větou a slovem. Samotné takové "*slovo*" (křik nebo signál), ať je nazveme jakkoliv, nemá nezávislý objektivní význam. *Nemá proto ani konvenční význam*, tudíž jazyk zvířete se nemůže ani měnit, ani progresívně vyvíjet. Nemáme žádné důvody předpokládat, že křik zvířat byl dříve jiný než dnes.

Pták, jenž vydává křik, aby přilákal ruku, která ho nakrmí, *nevnímá svůj křik jako znak*. *Jazyk zvířat předpokládá přímé spojení znaku s označovaným předmětem*. K tomu, aby se toto spojení uvolnilo, a aby znak získal význam, je nezbytný psychologický proces, který je výchozím bodem lidského jazyka. (Ж. Вандриес, Язык. Лингвистическое введение в историю. М. 1937, с. 24-25)

Úloha č. 19

Uveďte argumenty pro tvrzení, že jazyk patří k znakovým systémům.

Úloha č. 20

Napište referát na jedno z uvedených témat:

1. Polyfunkčnost jazykového znakového systému.
2. Znakové soustavy doprovázející komunikaci.
3. Asymetrie jazykového znaku.
4. Unilaterální a bilaterální koncepce jazykového znaku.
5. Co vím o sémiotice?

Úloha č. 21

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

znakový systém (знzковая систÁма)
sémiotický systém (семиотLческая систÁма)
sémiotika (семиЁтика)
séma (сÁма)
znaková situace (знzковая ситуация)
znak (знак)
materiálnost znaku (материлльность знzка)
dvoustrannost znaku (двусторЁнность знzка)
systémovost znaku (систÁмность знzка)
polyfunkčnost (полифункционлльность)
univerzálnost (универслльность)

asymetrie (асимметрLчность)
označující (означzющее)
označované (означzемое)
denotát (денотzт)
referent (референт)
sémantický trojúhelník (семантLческий треугЁльник)
význam (значЁние)
výrazová rovina (план выражЁния)
obsahová rovina (план содержания)
unilaterální teorie (унилатерzльная теория)
bilaterální koncepce jazykového znaku (билатерzльная концЁпция языковЁго знака)
vnitřní jazyková forma slova (внЇтренняя языковzя фЁрма слЁва)
mimicko-gestikulační znakový systém (жестово-мимLческая систЁма знzков)

V. JAZYK A ŘEČ

1. Termíny *jazyk* a *řeč* v historii jazykovědy:
   a) W. von Humboldt
   b) F. de Saussure
   c) mladogramatici
   d) L. V. Ščerba
2. Charakteristické rysy těchto vzájemně souvisejících jevů.
3. Vaše představa o vztahu jazyka a řeči.

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

To, co jsme si zvykli označovat jako jazyk, ve skutečnosti sestává ze dvou rozdílných jevů - ***jazyka*** a ***řeči***. Přední lingvisté 19. století W. von Humboldt, F. F. Fortunatov, J. A. Baudouin de Courtenay ve svých pracích rozlišovali jazyk a řeč. Zvlášť důsledně provedl toto rozdělení F. de Saussure. Zásluhu na jeho dalším teoretickém rozpracování a zpřesnění mají také ruští lingvisté L. V. Ščerba, A. I. Smirnickij, A. A. Reformatskij a další.

Jazyk je způsob dorozumívání, nástroj dorozumívání. Samotné dorozumívání už není jazykem. Je to *použití* způsobu, *výsledek* činnosti nástroje. Je to *řeč*. **Řeč** je konkrétní promlouvání (ústní nebo písemné), ale také vnímání (poslouchání nebo čtení). Souhrn těchto procesů se označuje jako ***řečová činnost***.

Jazyk a řeč spolu velmi úzce souvisí. Jak trefně obrazně vyjádřil A. I. Smirnickij, jazyk dobýváme z řeči jako kov z rudy.

Úloha č. 2

Seznamte se s výroky známých jazykovědců.

1. *Jazyk* není výsledkem činnosti, ale *činností* samou. ...Jazyk jako souhrn svých produktů se od jednotlivých aktů řečové činnosti odlišuje. Zvuková forma je výrazem, který jazyk vytváří pro myšlení. (W. von Humboldt)

2. Jazyk je sociální, řeč je individuální; jazyk je statický, řeč je dynamická; jazyk je obecné, řeč je zvláštní; jazyk je abstraktní, řeč je konkrétní; jazyk je potencionální, řeč je aktuální. (F. de Saussure)

F. de Saussure ukázal, že jazykověda jeho doby *nezkoumala jazyk, ale řeč*, a míjela se tak se svým "jediným skutečným předmětem".

3. Jazyk je *individuální psychofyziologická činnost*. Na světě je tolik jazyků, kolik je mluvčích. (mladogramatici: H. Paul, H. Osthoff, K. Brugmann, B. Delbrück, A. Leskien a další)

4. Z mého hlediska *do jazyka* jako systému *patří slova*, tvořící v každém jednotlivém jazyce velmi složitý systém..., živé způsoby tvoření nových slov (a proto také fonetika, přesněji fonologie), a také *pravidla* či zákonitosti stavby různých jazykových jednotek: to vše je samozřejmě sociální, nikoli individuální, i když založené na reálné řeči členů daného kolektivu.

...*jazykový systém* nesporně představuje... určitou sociální hodnotu, cosi, co je *jednotné* a *závazné* pro všechny členy dané společenské skupiny a co je objektivně dané podmínkami jejího života.

...jazykovědci mají úplnou pravdu, když vyvozují *jazykový systém*, tj. *slovník* a *gramatiku* daného jazyka, z odpovídajících *textů*, tzn. z odpovídajícího *jazykového materiálu*. (L. V. Ščerba)

5. Skutečně, jestliže vyslovíme slovo *dům* nebo když ho uslyšíme, bude to z hlediska jazyka totéž. Kromě toho se každý mluvčí nevědomky kontroluje sluchem, a posluchač artikulací. (A. A. Reformatskij)

6. *Schopnost řeči* je zřejmě nejdůležitější a přitom *unikátní zvláštností lidského vědomí*. *Jazykové systémy* jsou natolik složité, že se dosud nikomu nepodařilo vyčerpávajícím způsobem popsat pravidla tvořící tyto systémy. (P. Lindsay, D. Norman, psychologové)

Úloha č. 3

Seznamte se s koncepcí L. V. Ščerby ve zhuštěné podobě.

Tabulka č. 1

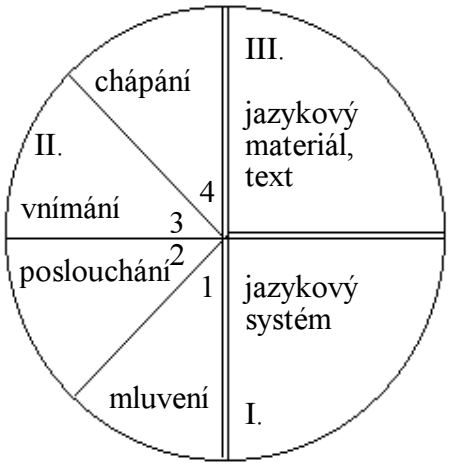

Základní teze:

1. Jazyk, *jazykový systém*, to je slovní zásoba + mluvnice; je závazný (JS) pro všechny hovořící daným jazykem. Existence jednotného JS je základní podmínkou smysluplné *řečové činnosti* (ŘČ).

2. *Řečová činnost* je posloupné a střídavé užívání čtyř aktů: *mluvení*, *poslouchání*, *vnímání* a *chápání*. Pouze v případě užití jednotného JS jsou možné všechny čtyři tyto akty, v opačném případě jsou reálné pouze první dva.

3. Výsledkem řečové činnosti je *jazykový materiál, text* v ústní nebo písemné podobě. Ten je základem pro vyvození mluvnických pravidel, resp. různých inovací v kterémkoliv jazyce. Jazykový materiál (JM) je produktem řečové činnosti příslušníků daného jazykového kolektivu. Ščerba vymezuje JM takto: "...není to činnost jednotlivých individuí, nýbrž souhrn všeho řečeného a pochopeného v určité konkrétní situaci v různých obdobích života dané společenské skupiny. Řečeno jazykem jazykovědců jsou to *texty*,... v pojetí starých filologů je to *literatura, rukopisy, knihy*." (O trojím aspektu jazykových jevů a o experimentu v jazykovědě; Další problémy jazykovědy)

Úloha č. 4.

Z knihy "Русский язык. Энциклопедия" a "Лингвистический энциклопедический словарь" si vypište definice *jazyka* a *řeči*.

Úloha č. 5

S použitím materiálu z úloh 2-4 se pokuste doplnit schematické znázornění koncepce L. V. Ščerby v tabulce č. 2:

Tabulka č. 2

TŘI ASPEKTY JAZYKOVÝCH JEVŮ		
řečová činnost (ŘČ)	jazykový systém (JS)	jazykový materiál (JM)
mluvení .... chápání	slovník	mluvený text ..... text ....

Úloha č. 6

Přečtěte si text:

W. von Humboldt tvrdil, že jazyk, který on chápe jako tvůrčí činnost, se rodí stále, v každém řečovém aktu. Avšak zachytit samotný okamžik tvorby je velmi obtížné. Vynikající filolog A. A. Potebnja se o to nicméně pokusil. Zaměřil se na mytologickou básnickou tvorbu, neboť usoudil, že jestliže lze

úspěšně zkoumat zrod mýtů a lidové ústní slovesnosti, lze zkoumat i původ jazyka. Rozpracovat výzkumnou proceduru a pozvednout tak Humboldtovu myšlenku na přísně vědeckou úroveň se však Potebnjovi nepodařilo. (viz jeho práci "Мысль и язык", Oděsa 1922, s. 35)

Úloha č. 7

Doplňte tabulku s použitím předcházejících materiálů. Jaký názor zastáváte vy?

Tabulka č. 3

V Z Á J E M N Ý V Z T A H J A Z Y K A A Ř E Č I				
Humboldt	mladogramatici	F. de Saussure	Ščerba	Vy
poprvé vyslovil domněnku, že J a Ř nejsou totožné: J! a Ř!	soustředili pozornost na zkoumání jazyka individua, odmítali existenci řeči: "J" individua!	← J Ř → antinomie (protiklady) (viz úloha č. 2, bod 2)	3 aspekty: JS = slovník + gramatika, ŘČ = mluvení, poslouchání, vnímání, chápání JM	
J - ano, Ř - ano	"J" individua - ano, Ř - ne	J - ano, ← J Ř →	JS + ŘČ + JM	?
S O U H R N N É V Z O R C E				

Úloha č. 8

Chtěli byste vnést nějaké změny do daného schématu?

Tabulka č. 4

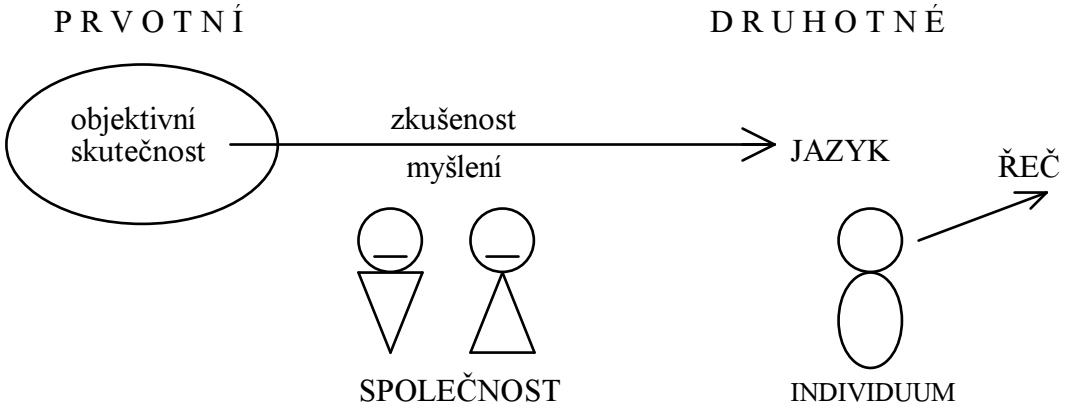

Ke splnění této úlohy vám může pomoci následující text:

"Vědci si už dávno všimli, že ty nejjednodušší pojmy se jen velmi obtížně vykládají a definují, avšak nenašli správné vysvětlení tohoto faktu. Jde o to, že jakmile odhlédneme od zvukové stránky, okamžitě přecházíme z pojmu na představu, kterou začínáme komutovat, tj. pojmenovávat charakteristické znaky a vlastnosti předmětu. Tyto charakteristické znaky a vlastnosti jsou vlastní i jiným předmětům a v tom spočívá celý problém. Vskutku, jak lze popisně komutovat řekněme představu komína? Nebo jakým způsobem komutovat rozdíl mezi koněm a mulou, mezi mulou a oslem atd.?

Z výše uvedeného vyplývá, že *pojem* nemůžeme chápat pouze jako ideální jednotku myšlení, ale jako takovou ideální jednotku myšlení, která existuje v dialektické jednotě s významem a skrze význam se materializuje ve zvukových jazykových komplexech. Jestliže (přijmeme-li materialistické hledisko) jsou základem myšlení vnější podněty, pak takovými podněty mohou být jak druhosignální, tak prvosignální jednotky. Pouze takto lze vysvětlit to, co tak důrazně hájili a hájí mnozí průkopníci vědy, především přírodovědci D. Locke, G. Leibniz, J. Adamar, A. Einstein a mnozí jiní. Avšak, jak ukazují především introspektivní pokusy, i v běžném životě... lze najít důkazy o existenci prvků obrazného myšlení.

Člověk poznává reálný svět nejen prostřednictvím jazyka (i když to je hlavní způsob poznávání, neboť v jazyce je zobecněna zkušenost všech předcházejících generací), ale bezprostředně také skrze smyslové orgány.

Při takovémto chápání procesu poznání by bylo nelogické odmítat možnost existence obrazného myšlení u člověka. *Poznání* dosahujeme díky *analýze* a *syntéze* při cílevědomé činnosti člověka a výsledkem poznání je invariantní jednotka myšlení, fixovaná v obraze libovolné formy, která se stává představou a zůstává majetkem individua; jakmile se fixuje v jazykové jednotce, stává se pojmem a současně majetkem jazykového společenství, kolektivu.

V tom spočívá: 1. Podstata objektivního názoru na samotného člověka, který se objevil díky uvědomělé činnosti v kolektivu; 2. Podstata jednoty práce a vědomí, neboť práce je cílevědomá činnost;
3. Podstata jednoty jazyka a myšlení. (A. G. Bezrukov)

Úloha č. 9

Přečtěte si text:

Řeč má *lineární charakter*. Jakýkoliv text, třeba i ten nejdelší román, si můžeme představit jako jeden velice dlouhý řádek. Člověk vyslovuje hlásku po hlásce, slovo za slovem. V jednom řečovém aktu se současně nemohou objevit dvě jednotky téže úrovně jazyka. *Jazyk* je organizován *nelineárním způsobem*. Z toho vyplývá, že v řeči může mít každý element nejvýše dva nejbližší sousedy, kdežto v jazyce jich může být mnohem víc. Např. ve větě "Bouře zahalila nebe" má slovo *bouře* pouze jednoho souseda, ale v jazyce má toto slovo ustálené vazby se svými synonymi (*uragán, vánice*), s názvy jiných atmosférických jevů (*vítr, déšť, kroupy*), se slovy opačného významu (*ticho, klid* atd.).

Řeč je proměnlivý, dynamický jev, jazykové jednotky se v ní neustále střídají v závislosti na konkrétních vyjadřovacích potřebách. Ve větě "Strašná bouře se rozpoutala v noci" bude mít už slovo *bouře* jiné sousedy. Změny řečových vztahů jsou zákonitým projevem fungování jazyka. *Jazyk je relativně stálý, statický a stabilní*. Slovo *bouře* zde má stále tytéž sousedy a tytéž vztahy.

Každý jednotlivý řečový akt náleží jednomu individuu. Lze tedy říci, že *řeč je subjektivní, individuální*. Platí to ovšem pouze do určité míry, protože veškerá řeč, jak víme, je užitím jazyka. A *jazyk je sociální, společenský* jev *objektivní* povahy, nezávislý na vůli individua. V řeči je každý člověk tvůrce a vlastník. V jazyce jeden člověk zpravidla nic změnit nemůže. Změny v jazyce záleží na společnosti, nikoliv na jednotlivých lidech.

Každý řečový akt odráží pouze jistou nevelkou část jazykového inventáře a mluvnice. Teprve souhrn řečových aktů úplně odráží všechno to, co v daném okamžiku v jazyce existuje. V jazyce není nic, co by nebylo v řeči. Avšak v řeči se může objevit mnohé, co není v jazykovém systému. Jsou to tzv. *okazionalismy* (individuální novotvary), *intonační zvláštnosti*, všeobecně všechno individuální, co mluvčí vnáší do textu. Jazyk se skládá ze značného, nicméně omezeného množství prvků. Řeč je neomezená, nekonečná.

Úloha č. 10

Odpovězte na otázky:

1. Jaký je *rozdíl* mezi jazykem a řečí?
2. Je možné *dorozumívání* lidí užívajících *různé jazykové systémy*?
3. Co je pro okolí v řeči člověka *důležitější*: jeho *individuální* řečové zvláštnosti, nebo to, co jev jeho řeči "*nadindividuální*"? Svoje odpovědi zdůvodněte.
4. *Kteří lidé* mají možnost určitým způsobem *ovlivnit vývoj jazyka* nebo užívání určitých slov či konstrukcí?

5. Můžete uvést jména *osobností*, které významně ovlivnily vývoj ruského, českého, ukrajinského, italského, anglického nebo německého jazyka?
6. *V čem* (jak, resp. kde) *se* reálně projevuje, žije, existuje, *realizuje jazyk* (v slovnících, mluvnicích, v hlavách, v mozku...).
7. Jak lze vysvětlit skutečnost, že *děti* bez znalosti gramatiky či jiného jazyka poměrně správně sestavují věty, skloňují a časují slova a tvoří nová, tj. v určité míře *ovládají jazykovou normu*?

V odpovědi na poslední otázku můžete využít následujícího textu:

Vědomí je nejvyšší formou odrazu skutečnosti, která však není předem daná, neměnná a pasívní, ale formuje se v procesu aktivní činnosti, pomocí níž se člověk orientuje ve skutečnosti, která ho obklopuje, přičemž nejde pouze o přizpůsobení se jejím podmínkám, ale také o její měnění...

Když si dítě osvojuje jazyk (hotový produkt společensko-historického vývoje), analyzuje, zobecňuje a zakódovává s jeho pomocí svoje dojmy. Pojmenovává věci, označuje je slovy, vytvořenými v průběhu dosavadní historie lidstva, přiřazuje přitom věci k určitým kategoriím a osvojuje si tak systém vědění, nashromážděný za celou dobu trvání lidských dějin. Jazyk, zprostředkující lidské vnímání, provádí za člověka velmi složitou analýzu a syntézu přijímaných informací, uspořádává svět vnímaný člověkem a zakódovává dojmy přicházející do známých systémů. Proto je slovo, jako jednotka jazyka, nejen nositelem významu, ale také základní stavební buňkou vědomí, odrážejícího vnější svět...

Svět vyčleněných předmětů a slovních významů, které člověk dostává v hotové podobě od předcházejících generací, nejen že organizuje lidské vnímání a paměť ukládáním jejich údajů do určitého systému, ale vytváří také velmi důležité podmínky pro další, složitější formy rozvoje vědomí.

Tím, že má člověk k dispozici slova, uchovávající systém významů (nezávisle na tom, zda dané skutečnosti existují v bezprostřední zkušenosti subjektu či nikoliv), je schopen operovat s předměty i při jejich nepřítomnosti... Tím, že má člověk k dispozici složitý systém syntaktických vztahů mezi slovy, tvořícími věty, získává prostředek k formování složitých vzájemných vztahů mezi předměty, k formulování a předávání soudů a myšlenek." (A. R. Lurija)

Úloha č. 12

O čem (o jakém jevu) se mluví v tomto výroku - o jazyce nebo řeči?

Řeč je, zdá se, prostředkem k soustředění myšlenek; jejímu přispění člověk vděčí za všechny svoje vynálezy a za své zdokonalování. Kdo by si pomyslel, že tak nepatrný nástroj, jakým je jazyk, je tvůrcem všeho, co je v člověku krásného? (A. N. Radiščev)

Úloha č. 13

Pomocí jakých pomocných prostředků se podle vašeho názoru uskutečňuje řečová činnost hluchoněmých a slepých lidí?

Úloha č. 14

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

řečová činnost (речевзя дÁятельность)
antinomie/protikladnost (антинЁмия/противопоставлÁние)
sociální - individuální (социльное - индивидузльное)
statické - dynamické (статLчное - динамLчное)
obecné - zvláštní (Ёбщее - чзстное)
abstraktní - konkrétní (абстрзктное - конкрÁтное)
potencionální - aktuální/reálné (потенцизльное - актузльное/резльное)
pravidla stavby (прзвила постройÁния)
jazykový systém (языковзя систÁма)
jazykový materiál (языковЁй материзл)
mluvený a/nebo psaný text (Íстный и/или пLсьменный текст)
produkt řečové činnosti (продÍкт речевЁй дÁятельности)
souhrn všeho vyřčeného a pochopeného (совокÍпность всего говорLмого и понимземого)
lineární charakter řeči (линÁйный харзктер рÁчи)
řeč je subjektivní, individuální (речь субъектLвна, индивидузльна)

VI. JAZYK JAKO SYSTÉMOVĚ-STRUKTURNÍ ÚTVAR

1. *Systém* a *struktura* jazyka
   a) význam termínů *systém* a *struktura* obecně
   b) význam těchto termínů ve vztahu k jazyku (tj. v jazykovědě)
2. Posuzování jazyka z hlediska systému a struktury v dějinách jazykovědy
3. Jazyk jako systémově-strukturní útvar
4. Jazyk jako *systém systémů*
   a) základní jazykové systémy (fonetický, morfologický, syntaktický)
   b) hraniční systémy (morfonologický, frazeologický)
5. Typy vztahů mezi jazykovými jednotkami
   a) syntagmatické
   b) paradigmatické
   c) hierarchické

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

V různých oblastech lidského vědění se pro charakteristiku zkoumaných jevů užívají termíny *systém* a *struktura*. První termín je řeckého původu a označuje "organizovanou množinu, vzájemně propojené prvky", druhý termín je původu latinského a má význam "uspořádaná řada, organizace celku, stavba". Zjednodušeně lze říci, že *systém = elementy/jednotky + struktura* (připomeňme v této souvislosti "vzorec" L. V. Ščerby "*Jazyk* je *slovník + gramatika*"). Názornými příklady systémů mohou být hodiny, sluneční soustava, společnost atd. *Systém* je bezprostředně závislý na množství/kvalitě elementů/jednotek, které do něho vstupují, a na vzájemných vztazích mezi nimi. Lze to demonstrovat na jednoduchých příkladech.

1) vezmeme-li první dvě čísla číselné řady 1 a 2 a budeme měnit jejich vztahy, vytvoříme různé systémy: 1,2; 12; 2,1; 21; 1/2;

2) spojení H_2 a O_2 vedou k různým výsledkům (při jejich různé organizaci): H_2O a H_2O_2, tj. k různým systémům;

3) rozdílné syntaktické vztahy mezi slovy *Щерба* a *ученый* v ruských spojeních *Щерба - ученый* a *ученый Щерба* mění status slov, která do těchto mikrosystémů vstupují, a současně s tím také samotné systémy: v prvním případě se jedná o větu, ve druhém o slovní spojení.

Lze tedy říci, že *struktura* je nejdůležitější charakteristikou *systému*.

Úloha č. 2

Seznamte se s definicemi jazyka z hlediska struktury a systému.

1. *Systém* jazyka představuje jednotu stejnorodých, vzájemně podmíněných prvků, *struktura* je jednotou různorodých prvků v rámci celku. (A. A. Reformatskij)

2. "...termínem "struktura" lze označit souhrn jednotek a kategorií vlastních jazyku. Souhrn jazykových vztahů a závislostí můžeme nazvat "systémem" jazyka. Jazyk se pak jeví jako jednota struktury a systému, jež se vzájemně podmiňují a ovlivňují. (B. N. Golovin)

Úloha č. 3

Vypište ze slovníku cizích slov všechny významy termínů *systém* a *struktura*.

Úloha č. 4

Srovnejte materiál úloh 3 a 4. K jakému závěru jste při tomto srovnání dospěli.

Úloha č. 5

Přečtěte si text:

V dějinách jazykovědy můžeme vyčlenit tři různé přístupy k postižení jazyka ze zkoumaného aspektu, tj. z hlediska systému a struktury. Tak např. *mladogramatici* (představitelé Lipské školy: H. Paul, H. Osthoff, K. Brugmann, B. Delbrück, A. Leskien a jiní) soustředili svou pozornost na zkoumání jednotlivých konkrétních jazykových prvků (z tohoto důvodu jim byl často vyčítán atomismus, *atomistický přístup*). Takovýto přístup můžeme označit jako ***elementový***.

Strukturalisté (především dánská škola glosématiků v čele s L. Hjelmslevem) se domnívali, že lingvisté musí zkoumat především a výlučně síť vztahů mezi elementy jazyka, tj. abstraktní relační skelet, a neuvědomovali si, že autonomní vztahy samy o sobě neexistují. Glosématika symbolizuje ***strukturní*** přístup ke zkoumání jazyka, jehož duchovním otcem je podle mínění některých badatelů ženevský profesor F. de Saussure, který se domníval, že "v jazyce není nic, kromě rozdílů" (i když se v jeho pracích vůbec neobjevuje termín "struktura").

Třetí přístup, ***systémový***, bývá obyčejně spojován se jménem stejného vědce, přičemž se uvádí jeho "Kurs obecné jazykovědy". Je však třeba podotknout, že ještě před vydáním této práce psali o systémovém charakteru jazyka ruští vědci, zejména J. A. Baudouin de Courtenay. V současné jazykovědě tento přístup převládá. Jeho podstatu velmi výstižně vyjádřil ukrajinský vědec A. S. Melničuk: "Termíny systém a struktura odrážejí jednu a tutéž vlastnost jazyka nahlíženou s protikladných hledisek: z hlediska jednotlivých prvků, jazykových jednotek, tvořících celek, jednotu (*systém*), a z hlediska tohoto celku, který sestává z jednotlivých prvků a je určitým způsobem organizován (*struktura*).

Systém a strukturu lze charakterizovat jako *obecný zákon vnitřní organizace a fungování jazyka*".

Úloha č. 6

Odpovězte na otázky:

1. Jak chápete termíny *systém* a *struktura*?
2. Který přístup je z vašeho hlediska při zkoumání jazykového materiálu nejproduktivnější?

Úloha č. 7

Přečtěte si text:

Mezi systémem, jako určitým celkem, a jednotlivými prvky, které jej tvoří, vznikají složité vztahy. Na jedné straně se *systém nerovná prosté sumě svých částí* právě proto, že prvky nejsou v systému prostě obsaženy jeden vedle druhého, ale vstupují zde do *složitých a různorodých závislostí a protikladů.* Na druhé straně však ani element, který je součástí systému, není totožný se stejným elementem vystupujícím v izolované formě, a to ani při úplné shodě jejich individuálních materiálních vlastností.

Jak již bylo řečeno, v jazyce existuje *výrazová rovina* (tj. jeho forma) a *obsahová rovina* (jeho obsahová stránka, informace, vyjádřená jazykovými prostředky). Existence těchto dvou rovin je zajišťována zvláštními jazykovými jednotkami: *fonémy, morfémy, slovy a větami*. V řetězci ***foném - morfém - slovo - věta*** je každá následující jednotka tvořena předcházejícími. Současně se každá nižší jednotka stává součástí formy jednotky vyšší. Forma každé následující jednotky je tedy vždy složitější. Jejich základními stavebními jednotkami, tj. vyjádřením jejich materiálnosti, jsou však vždy **fonémy** (*konstitutivní, stavební funkce*)

Morfémy jsou nejmenšími nositeli významu. Schopnost morfémů vyjadřovat význam se nazývá *sémaziologickou* nebo *sémantickou*.

Slova, podobně jako morfémy, plní sémaziologickou funkci, tj. vyjadřují pojmový význam, mohou ovšem pojmenovávat i konkrétní předměty a jevy. Tato funkce se označuje jako *nominativní*. Některá slova plní pouze nominativní funkci (podstatná jména), jiná pouze funkci sémaziologickou (abstraktní názvy, pomocná slova).

Jazyková jednotka sloužící komunikaci se nazývá **věta**. Každý řečový akt sestává z vět. Funkce věty je proto fakticky totožná s funkcí jazyka. Základní funkcí věty je funkce *komunikativní*.

Úloha č. 8

Odpovězte na otázky:

1. Jaké jsou *základní jazykové jednotky*?
2. V čem spočívá *role* každého typu jednotek?

3. Proč nás někdy jednotlivá slova cizího jazyka přivádějí do rozpaků? Jak se taková slova nazývají?
4. Uveďte příklady *mezijazykových homonym* v ruštině, češtině, angličtině, němčině a v dalších vám známých jazycích.
5. Proč bývají tato slova označována jako "falešní přátelé překladatele" (ложные друзья переводчика)?

Úloha č. 9

Jaký jev dokládají následující příklady?

1) Ukrajinci a Rusové si v kontaktu s češtinou uvědomují, že české *život* neznamená *живЁт*, ale *жизнь*, *pozor* není ruské *позЁр*, ale *внима́ние*, že *bláto* není *болЁто*, ale *грязь*, *čerstvý* není *чёрствый*, ale naopak *свА́жий*.

2) České *báně* a ukrajinské *баня* odpovídají ruskému *кÍпол*, č. *město* a ukr. *мicто* - r. *гЁрод* č. *divný* a ukr. *дЬвний* - r. *стра́нный*, č. *čas* a ukr. *час* - r. *врА́мя*, č. *drápat* a ukr. *дрOnamu* - r. *царапать*.

Úloha č. 10

Přečtěte si text:

Vztahy mezi jazykovými jednotkami se projevují na všech úrovních jazyka. To také dokazuje, že jazyk je systém. Vztahy různých jazykových prvků je spojují do určitých skupin - *paradigmat* (řec. "vzor, etalon"). Paradigma tak tvoří např. tvrdé a měkké souhlásky, jednotlivé mluvnické tvary určitého slova, skupina slov spojených významovými vztahy. Souhrn všech odvozenin slova "bratr" tvoří slovotvorné paradigma tohoto slova.

Vztahy mezi jazykovými prvky patřícími k jednomu paradigmatu jsou vztahy **paradigmatické**. Jejich protikladem jsou vztahy **syntagmatické** (řec. "stojící, umístěné vedle sebe"), které vznikají mezi prvky řeči, a od paradigmatických se liší svou stálostí.

Hierarchický charakter vztahů se projevuje zejména v tom, že funkce jednotek každé vyšší úrovně (kvalitativně nová a specifická především pro dané jednotky) v sobě v transformované podobě zahrnuje také funkce jednotek nižších úrovní.

Úloha č. 11

Přečtěte si pozorně str. 58-65 "Основ языкознания для русистов" a text úlohy č. 10 a odpovězte na otázky:

1. *V jakých* vzájemných *vztazích* se mohou jazykové jednotky nacházet?
2. Jaká je podstata *syntagmatických* vztahů?
3. V čem spočívá podstata *paradigmatických* vztahů mezi jazykovými jednotkami?
4. Jak se realizují *hierarchické* vztahy v jazyce?
5. Uveďte *příklady* různých typů vztahů mezi jazykovými jednotkami.

Úloha č. 12

Přečtěte si text:

V současné jazykovědě je *obecný jazykový systém* nahlížen jako *hierarchie systémů*, jako systém vzájemně se prolínajících a spolupůsobících podsystémů nebo úrovní, jako ***systém systémů*** (fonetický, sémantický /morfologický a lexikální/ a syntaktický). Strukturní vztahy přitom existují jak v rámci každého z daných podsystémů, tak také mezi samotnými podsystémy v rámci celkového systému jazyka.

Důkazem toho, že *jazyk je systémem systémů*, jehož všechny jednotky jsou propojeny různými typy vztahů v jednotlivých vzájemně spojených podsystémech, mohou být následující příklady:

1. Jedním z nejdůležitějších zákonů organizace slova a konstituování slovních spojení v turkotatarských jazycích je *zákon slabičné vokalické harmonie*, spočívající v tom, že přední samohlásky se mohou v rámci jednoho slova spojovat zase jen s předními (v krajním případě středními) samohláskami, zadní samohlásky zase jen se zadními (v krajním případě středními, "neutrálními"). Není však žádoucí a prakticky ani možné spojení předních a zadních samohlásek, jež by narušovalo harmonii slova. Jestliže se tedy v kořenném morfému (*morfologický podsystém*) vyskytuje přední samohláska (*fonetický podsystém*), potom všechny ostatní afixy (morfémy), které se k němu připojují, musí obsahovat přední samo-

hlásky. Slovní spojení "elerimde" (*jednotka syntaktické roviny)*, které dostaneme v turečtině složením morfémů "el-" ("ruka"), "-ler-" (množné číslo), "-im-" (přivlastňovací pád), "-de" (6. pád - lokál), znamená "v našich rukách" a obsahuje všechny přední samohlásky, narozdíl od spojení "baš+lar+da", tj. "v hlavách". Jednotka fonetické roviny tak "rozhodla" o organizaci celého slovního spojení (syntaktická rovina).

2. Na klasickém příkladu využití různého umístění pauzy jako intonačního prostředku (*fonetická rovina*) lze demonstrovat změnu *syntaktické sémantiky* výpovědi: "Popravit, nelze osvobodit" a "Popravit nelze, osvobodit". Nebo si představte telegram s textem: "Delegace vyjela ráno čekejte". Bez uvedení hranic segmentů textu je možný jeho dvojí výklad (vztah mezi *fonetickým a syntaktickým podsystémem*) atd.

Úloha č. 13

Pozorně prostudujte tabulku č. 1:

Tabulka č. 1

S Y S T É M

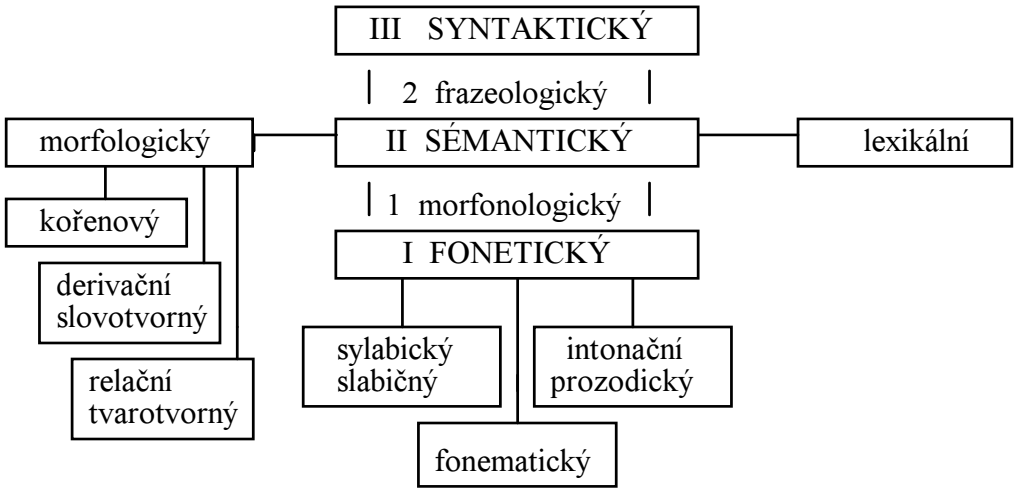

Tabulka znázorňuje jeden z možných představových modelů struktury (organizace) jazykového systému v obecné podobě, který vyžaduje určitý komentář.

Římskými číslicemi I, II, III jsou označeny základní jazykové roviny (úrovně, podsystémy), arabskými číslicemi 1, 2 jsou označeny přechodné úrovně. Jejich status je různý, neboť jestliže prvně jmenované jazykové roviny mají vlastní jednotky, pak druhé vlastní jednotky nemají a fungují v nich jednotky sousedních rovin. V rovině 1 jsou to *fonémy*, nevýznamové jazykové jednotky, které se střídají především na hranici *morfémů* (друг - друзья - дружить, ухо - уши, рука - ручка atd.) a signalizují změnu sémantiky, významu, tj. jakoby nabývají statusu významových jednotek (tím je motivován také název subsystému - *morfonologický*, v němž se odráží součinnost jednotek dvou jazykových rovin). V rovině 2 se jedná o *frazeologismy*, které jsou co do formy (výrazové roviny) *slovními spojeními*, tj. jednotkami *syntaktické roviny*, avšak z hlediska jejich významu (obsahové roviny) jsou to *vícečlenné lexémy* (tj. prvky *lexikálního systému*), např. r. "бить баклуши" znamená "zahálet, chytat lelky", ukr. "розбити глека" - "pohádat se". Podobné vzájemné prolínání, přechody jednotek z jedné roviny do druhé, jejich fungování v jiných jazykových rovinách opět svědčí o systémovém charakteru jazyka, o vzájemných vztazích mezi jeho elementy a jejich vzájemné závislosti v rámci jazykového systému jako jednotného, celistvého živého organismu.

Jazykové roviny, stejně jako všechny jazykové jevy obecně, se realizují (materiálně se uskutečňují) v řeči. *Každá jednotka jazyka má proto tři úrovně abstrakce*. Nejabstraktnější z nich je *invariantní* neboli *émická* (*émová*) rovina (termín je utvořen podle sufixu *-ém*, obsaženém v termínech označujících

jednotky odpovídajících úrovní - *foném, morfém, lexém, syntaxém*). Jednotky této úrovně abstrakce existují pouze v jazyce. V řeči se realizují ve formě svých *variant* (neboli *alo*-jednotek, řec. "jiný"), což je konkrétnější úroveň abstrahování jednotek. *Každá invarianta existuje ve formě skupiny (několika) variant.* Varianty se mohou vyskytovat jak v jazyce, tak i v řeči. Nejkonkrétnější úrovní existence jazykové jednotky je její užití v konkrétním komunikačním aktu. Zde již vystupují *exempláře* jednotek, jejichž počet se může neomezeně opakovat. Tato úroveň existence jazykových jednotek je vlastní *pouze řeči*.

Jazyková úroveň je souhrn paradigmat, z nichž každé v sobě zahrnuje určitý počet invariant. Invarianta se realizuje v souhrnu variant, z nichž každá se může neomezeně užívat, opakovat, realizovat se v řečových aktech.

(Podrobněji k této problematice viz "Основы языкознания для русистов" str. 51-65 a také Лингвистический энциклопедический словарь, hesla *система и структура языка*, *синтагматические и парадигматические отношения в языке*, *иерархичность языковой системы*).

Úloha č. 14

Odpovězte na otázky:

1. Jaké *roviny* (systémy a podsystémy) v sobě zahrnuje jazykový systém?
2. Jak jsou *organizovány* jazykové roviny?
3. Jaké j*azykové jednotky* obsluhují jednotlivé jazykové roviny?

Úloha č. 15

Uveďte vlastní příklady dokládající, že jazyk je systémově strukturní útvar.

Úloha č. 16

S použitím materiálu tabulky č. 1 vyplňte kruhové schéma znázorňující vzájemné pronikání různých podsystémů jazyka.

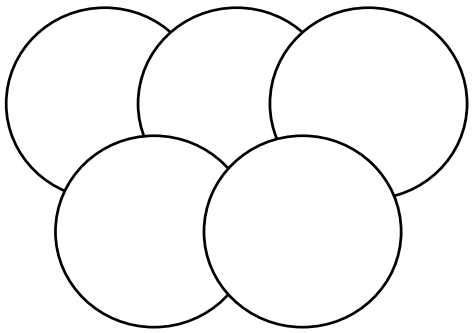

Úloha č. 17

Doplňte tabulku č. 2 vlastními příklady:

Tabulka č. 2

TYPY VZTAHŮ MEZI JAZYKOVÝMI JEDNOTKAMI		
syntagmatické	paradigmatické	hierarchické
. . . . .	. . . . .	. . . . .
. . . . .	. . . . .	. . . . .
. . . . .	. . . . .	. . . . .

Úloha č. 18

Sestavte stručný referát na téma "Jazyk jako systémově strukturní útvar".

Úloha č. 19

Víte, že:

... dvěma sty jazyky hovoří skupiny o více než milionu lidí, sedmnácti jazyky kolektivy s více než 5 miliony nositelů, třinácti skupiny s 50 a více miliony nositelů? Jestliže současná věda odhaduje počet všech jazyků světa zhruba na 5000, pak více než 9/10 jejich celkového počtu představují jazyky, jimiž mluví vždy od několika stovek do jednoho milionu lidí;

... jen asi 220 jazyků má písmo?

Úloha č. 20

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

jazykový systém (систÁма языкz)
struktura jazyka (структÍра языкz)
jazyk jako systémově-strukturní útvar (язДк как систÁмно-структÍрное образовzние)
jazyk jako systém systémů (язДк как систÁма систÁм)
syntagmatické vztahy (синтагматЬческие отношÁния)
paradigmatické vztahy (парадигматЬческие отношÁния)
hierarchické vztahy (иерархЬческие отношÁния)
úroveň/rovina/subsystém jazyka (Íровень/Орус/подсистÁма языкz)
systém (систÁма)
- fonetický (фонетЬческая)
- sémantický (семантЬческая)
- morfologický (морфологЬческая)
- lexikální (лексЬческая)
- syntaktický (синтаксЬческая)
- morfonologický (морфонологЬческая)
- frazeologický (фразеологЬческая)
- slovotvorný (словообразÍющая)
- derivační (деривациЁнная)
- flektívní (словоизменЬтельная)
- tvaroslovný (формообразÍющая)
- relační (реляциЁнная)
- fonematický (фонематЬческая)
- slabičný/sylabický (слоговzя/силлабЬческая)
- intonační/prozodický (интонациЁнная/просодЬческая)

Materiály pro vlastní kontrolu:

Abyste si ověřili, nakolik jste si osvojili materiál, vyložený v tématech 1-6, pokuste se po přečtení následujícího textu odpovědět na otázky, uvedené za ním.

Jazyk je společenský jev. Vzniká, vyvíjí se, žije a funguje ve společnosti. Mezi jazykem a společností existuje vzájemný vztah: stejně jako zánik společnosti znamená zánik jazyka, tak také ztráta jazyka vede k zániku společnosti, jestliže si neuchovala svůj jazyk.

Jazyk neznamená pouze vytváření dějin společnosti, je také aktivním faktorem těchto dějin: není jen historickým objektem, ale také subjektem.

Jazyk neexistuje sám o sobě, nýbrž pouze v lidském kolektivu, jehož je produktem. Současně je také jedním z faktorů sebeorganizace společnosti a neoddělitelným znakem takových společenství jako rod, plemeno, národnost, národ.

Jazyk je nejdůležitějším prostředkem dorozumívání lidí, tj. způsobem vyjadřování a předávání myšlenek, citů, projevování vůle. V této roli má lidský jazyk univerzální charakter: jeho prostřednictvím je snadné sdělit to, co se vyjadřuje např. mimikou, gesty nebo dopravními značkami, kdežto žádný z uvedených způsobů dorozumívání nemůže ve vyjadřování konkurovat jazyku.

Prostřednictvím jazyka, skrze něho, poznáváme svět. Je naivní se domnívat, že každý z nás vnímá svět bezprostředně, tj. "takový, jaký je". Ve skutečnosti se naše vnímání světa uskutečňuje prizmatem našeho jazyka. Každý národ si vytváří vlastní, neopakovatelný "jazykový obraz světa".

Jazyk je způsobem formování, organizace a existence myšlení: bez pojmenovávání není myšlení, chápání reality.

Jazyk je základním nástrojem socializace, tj. přetváření biologické bytosti v bytost sociální, v člena určité společnosti. Jazyk se tak účastní formování, utváření člověka.

Jazyk je genetickým kódem národa, spojujícím minulost se současností, programujícím budoucnost a zajišťujícím věčnou existenci národa.

Jazyk existuje ve vědomí členů kolektivu, realizuje se v procesu řeči a "konzervuje se" ve výsledcích řečové činnosti (v jazykovém materiálu, v ústní i písemné formě). Formou existence jazyka, svědectvím jeho životaschopnosti je řeč, tj. používání jazyka lidmi v komunikačních aktech ve všech sférách společenského a soukromého života. Přestane-li jazyk sloužit jako způsob dorozumívání, stává se mrtvým jazykem.

Jazyk je systémem znaků, které jsou materiální svou povahou a sociální svým obsahem a funkcemi. Každý jazykový prvek má svůj význam pouze v jednotě a vzájemném spojení s jinými prvky. Proto se jakékoliv násilí na jednotlivém elementu jazyka negativně projeví v jazyce jako celku.

Kontrolní otázky:

1. Co je podle vás *jazyk*? Pokuste se *definovat* jazyk, aniž byste opakovali formulace uvedené v materiálech této příručky. Jaký je *význam jazyka* v životě společnosti?
2. Čím se liší *konkrétní* a *obecná* jazykověda, *teoretická* a *aplikovaná* lingvistika? Které *další oddíly jazykovědy* znáte?
3. Vyjmenujte základní *problémy* (úkoly) *obecné jazykovědy*. Které další problémy můžete jmenovat?
4. Jaké *metody zkoumání* lingvistika používá?
5. Jak lze dokázat, že *jazyk je společenský jev*?
6. V jakém vzájemném vztahu jsou *jazyk a myšlení*? Jak lze demonstrovat *vzájemný vztah a vzájemné ovlivňování jazyka a myšlení*?
7. Jak a čím se liší *jazyk a řeč*?
8. Uveďte vám známé *neverbální způsoby dorozumívání*. Čím se jazyk od nich liší? Pohovořte o *verbálním a neverbálním myšlení*.
9. Jaké jsou *funkce jazyka*? Charakterizujte je.
10. Uveďte argumenty podporující tezi, že *jazyk patří ke znakovým systémům*.
11. Jak chápete termíny jazykový systém a struktura jazyka?
12. Vyjmenujte základní jazykové jednotky. Jaké je jejich funkční zatížení?
13. Charakterizujte tři úrovně abstrakce jazykových jednotek.
14. Jaké úrovně (roviny, subsystémy) se v jazyce vydělují a jak jsou organizovány?
15. V čem spočívá rozdíl mezi synchronní a diachronní jazykovědou?
16. Z jakých hledisek lze jazyk definovat?

(V odpovědi na poslední otázku použijte materiál z tabulky č. 3)

Tabulka č. 3

JAZYK - MNOHOASPEKTOVÝ JEV	
Z Ř E T E L K :	
v z á j e m n ý m v z t a h ů m	v n i t ř n í m s o u v i s l o s t e m

JAZYK ↔ SPOLEČNOST společenský charakter jazyka - jeho nejdůležitější sociální funkce: komunikativní a poznávací (gnozeologická)	JAZYK = specifický ZNAKový systém (asymetričnost JZ - synonymie, homonymie, polysémie, frazeologizmy atd.)
JAZYK ↔ MYŠLENÍ J - jedna ze základních forem myšlenkové činnosti člověka (mentální, kognitivní funkce)	JAZYK = SYSTÉM SYSTÉMŮ (mnohovrstevnost, mnohoúrovňovost organizace jazyka; tři úrovně abstrakce jeho jednotek)
JAZYK ↔ ŘEČ J - způsob komunikace → Ř - použití způsobu → jazykový materiál (výsledek použití způsobu komunikace)	

VII. FONETICKÝ SYSTÉM JAZYKA

1. Obecná charakteristika fonetického systému jazyka
2. Fonematický systém
3. Sylabický systém
4. Prozodický systém
5. Jednotlivé lingvistické disciplíny zabývající se fonetickou rovinou jazyka (fonetika, fonologie, ortoepie, ortografie, grafika)

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

Předtím si ještě jednou v předcházejícím tématu prohlédněte tab. č. 1 , která znázorňuje strukturu jazykového systému, a všimněte si zejména jeho fonetické roviny.

Fonetický *systém jazyka* ve své nejčastější podobě zahrnuje tři subsystémy: *fonematický* (jehož jednotkami jsou fonémy), *sylabický* (slabiky) a *prozodický/intonační* (intonémy různého typu, viz níže). Právě na této úrovni se začíná formovat budoucí "tvář" jazyka, neboť neznakové prvky tohoto podsystému tvoří formální slupku významových jednotek a mají značný vliv na strukturování jednotek lexikálního systému a na komunikativní potenci syntaktických jednotek (vzpomeňte si na příklady ilustrující systémovou organizaci jazyka).

Na této úrovni je dost podstatné dělení jazyků na *slabičné* a *hláskové* (fonémové), a u jazyků druhého uvedeného typu také rozlišování jazyků *vokalického* a *konsonantického* typu. O ***konsonantickém*** *typu* jazyka lze hovořit v případě, je-li v jeho hláskové skladbě více než 70 % souhlásek. Jestliže je mezi fonémy jazyka 30 nebo více procent samohlásek, jedná se o jazyk ***vokalický***. Čeština, ruština i ukrajinština jsou jazyky konsonantické, ale staroruský jazyk patří k jazykům vokalickým, neboť do zániku nosovek v něm bylo 11 nebo 12 samohlásek a pouze 24 souhlásek (tj. 34 : 66 %).

Posuzujeme-li z těchto hledisek takové jazyky, jakými jsou např. čínština, barmština, tibetština nebo vietnamština, pak si musíme uvědomit, že jejich fonetický systém je tvořen ze dvou podsystémů (sylabického a prozodického), protože minimální jednotkou jejich zvukové stavby není hláska, ale slabika. Takovéto jazyky se nazývají *slabičné*, neboť roli hlásky v nich plní slabiky (sylabémy).

Úloha č. 2

Odpovězte na otázky:

1. Z jakých *podsystémů* se nejčastěji skládá fonetický systém jazyka?
2. Jaké *jednotky* v tomto subsystému fungují ?
3. Proč je tento systém pro jazyk důležitý?
4. Co víte o *fonetické typologii* jazyků?

5. Jak je uspořádán fonetický systém ve *slabičných* jazycích?

Úloha č. 3

Srovnejte definice fonému vyslovené různými lingvisty. Určete, jaké znaky fonému jsou základem jednotlivých definic.

1. Foném je ucelená představa, náležející do oblasti fonetiky, která vzniká v mysli prostřednictvím sjednocení dojmů získaných vyslovováním jedné a téže hlásky. Je to psychický ekvivalent hlásek. (Baudouin de Courtenay)

2. Fonémem se nazývá nejkratší obecná fonetická představa daného jazyka, která je schopná se asociovat se smyslovými představami a diferencovat slova. (L. V. Ščerba)

3. Nejkratší zvukové jednotky v těch svých stránkách, které nezávisí na fonetickém postavení, nejsou podmíněny pozicí... a slouží v jazyce k rozlišení zvukové podoby slovoforem... tvoří samostatné fonémy... Foném je nejkratší zvuková jednotka jako kvalitativně nezávislá veličina a proto je sám o sobě dostačující pro rozlišení zvukové podoby slovoforem. (R. I. Avanesov)

4. Fonémy jsou dále nedělitelné zvukové jednotky jazyka, které slouží ke stavbě slovních tvarů a k rozlišování jejich zvukové podoby. (Русская грамматика)

Úloha č. 4

Přečtěte si text. Rozdělte jej na odstavce a sestavte stručnou osnovu pro jeho reprodukci.

Když v polovině 19. století úspěchy exaktních věd a techniky umožnily vědcům používat ke zkoumání zvukové stránky lidské řeči různé technické pomůcky, začali si vědci vytvářet představu o nekonečné různorodosti zvuků vyslovovaných mluvčími v různých jazycích a vymykajících se možnosti přesné inventarizace a systematizace. *Žádný zvuk totiž dva různí mluvčí nevysloví absolutně stejně, dokonce ani stejný mluvčí při jeho opakování.* Jinými slovy, začala se vytvářet představa o neopakovatelnosti, unikátnosti a nevyčíslitelnosti fonetických jevů, která byla neslučitelná s vědeckými principy. Odstranit tento rozpor, uspořádat veškerý takto vzniklý chaos a zredukovat nekonečnou rozmanitost reálných řečových zvuků na omezený počet opakujících se jednotek umožnilo teprve zavedení pojmu "foném". Ukázalo se, že *hlásky lišící se svými akusticko-artikulačními vlastnostmi se mohou shodovat* ***funkčně***, tj. mohou plnit v jazykovém systému analogické funkce, a naopak, jedna a *táž funkční jednotka se může v různých případech realizovat různými zvuky.* Bylo tak možné v každém jazyce stanovit přesný systém fonémů (invariant), vystupujících v živé řeči v různých fonetických podmínkách v podobě řady variant. Nezbytnost pojmu "foném" společně s pojmem "hláska" v současné době prakticky nikdo nezpochybňuje, i když ve výkladu fonému a v mnoha dalších zásadních otázkách existují mezi různými lingvisty a lingvistickými školami značné názorové rozdíly.

Úloha č. 5

Po přečtení následujícího textu sestavte stručnou osnovu pro jeho reprodukci. Využijte přitom poznatků z předchozí úlohy.

Fonémy jsou nejmenší neznakové jazykové jednotky. Jsou to prvky výrazové roviny, tj. jednostranné jednotky, "předznaky", schopné konstruovat, vytvářet vlastní znaky (dvoustranné jednotky s výrazovou i významovou rovinou). Fonémy plní tři funkce: 1. konstitutivní, stavební (jako stavební materiál pro jednotky vyšších jazykových rovin); 2. distinktivní, rozlišující (jsou schopny rozlišovat formální slupky znaků); 3. perceptivní (mohou být vnímány sluchovými orgány člověka).

Pro ilustraci *první teze* můžeme uvést následující sady fonémů:

a) v češtině *v, k, a (á)*. Z nich lze vytvořit slova *vak, káva, akva, kavka*;
b) v ukrajinštině a ruštině *а, т, к - так, акт, кат, такт*;
c) v ruštině *а, р, б - араб, арба, бар, раб*;
d) v angličtině *d, y, a - day, addy, daddy* atd.

Druhá funkce se realizuje např. v následujících případech:

a) v češtině: *osud - sud - sudí - osudí, nákladně - nákladní - nákladný, článek - člunek, člen - člun, vak - tak - jak - pak - rak - lak - sak* atd.
b) v ruštině: *был - быль, род - рад, бочка - дочка - кочка - мочка - точка - ночка, бил - билль, дом - том*;

c) v ukrajinštině: сан - син - синь; сад - суд - сум, Ёсуд "odsouzení, odsudek" - пЁсуд "nádobí", осуд - осЇда "pomluva";
d) v angličtině: *not - dot - hot - pot - tot - rot*.

Foném je hláskový typ, zobecnění, invariantní jazyková jednotka. V řeči se realizuje ve formě variant (odstínů, alofonémů/alofónů). Vznik variant je podmíněn různými příčinami objektivního i subjektivního charakteru (viz tab. č. 1). V každém konkrétním případě (individuálním řečovém aktu) se foném materializuje v podobě exempláře (fónu, hlásky).

Tabulka č. 1

VARIANTY FONÉMŮ (ALOFÓNY)

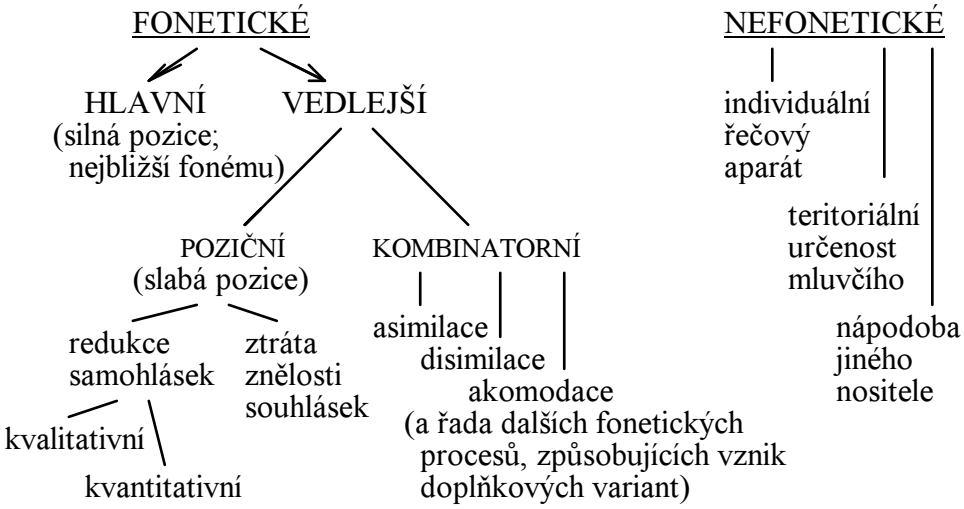

Úloha č. 6

Pozorně prostudujte tabulku č. 1 a odpovězte na otázky:

1. Jaké jsou *příčiny* způsobující *variantnost fonémů*?
2. Které varianty jsou způsobeny fonetickými příčinami?
3. Uveďte *příklady* fonetických a nefonetických variant fonémů v češtině, ruštině a v dalších vám známých jazycích.

Úloha č. 7

Překreslete si tabulku do svých poznámek a doplňte ji vlastními příklady z mateřského a dalšího vám známého jazyka.

Úloha č. 8

Určete funkce fonémů v následujících slovech a slovoformách:

дал - даль; вел - вол; ясен - ясень; док - ток; состав - составь; надуть - надут; руководит - руководить.

Úloha č. 9

Zaměňte první foném ve slovech:

шесть, мама, гора tak, abyste dostali nová slova. Určete perceptivní a distinktivní (rozlišovací) funkci těchto fonémů.

Úloha č. 10

Určete, jaká slova, formy slov nebo morfémů rozlišují fonémy v uvedených příkladech:

a) дом, том, сом, лом, ком; b) дом, дам, дым, дум;
c) волна, волну; села, село; d) стола, воды, столы, берега;
e) обуть, обут; дорожит, дорожить; f) а, и; но, на; до, да.

Úloha č. 11

Čím se liší slova (v ruštině i češtině), která jsou řešením následujících hádanek:

1. Jak se jinak nazývá pohyblivé schodiště v metru nebo v obchodních domech?
2. Jak se jinak nazývá mobilní rypadlo, sloužící k vyjímání a nakládání zeminy?

Úloha č. 12

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *foném*? Jaké jsou jeho *funkce*?
2. Proč nelze vyslovit foném? Odpověď dokažte.
3. Co je to *alofón*?
4. Jak spolu navzájem souvisí *hláska* a *foném*?
5. Lze říci, že foném je obsažen v hlásce jako obecné ve zvláštním? Odpověď zdůvodněte.
6. Co znamená *variantnost fonémů*? Čím může být způsobena?

Úloha č. 13

Která z níže uvedených slov obsahují stejné *samohláskové* fonémy?

a) шина, лето, мама, этот, век, лук, лён;
b) speak, owl, part, bite, bone, book, boat, pound, beat, put;
c) sieben, sagen, Übung, Fahne, Spiel, prüfen, Bäume, leben;
d) faire, fenime, rue, piegon, pied, ventre, fenętre, oncle, penser, sujet, fermer.

Úloha č. 14

Která z uvedených slov obsahují stejné *souhláskové* fonémy?

a) власть, крюк, его, рама, том, река, свет, мёд, дело, семь, лето, явь;
b) cloud, thing, joy, make, late, they, chair, rigid, please, picture, sing, story;
c) Apfel, Flug, Hand, Jäger, Spruch, Vater, Schule, Tal, Enge, Heft, ich, Lampe;
d) jamais, rien, limite, travail, ingénieur, feuille, plonger, mouton, éponge, yeux, sale, fęte.

Úloha č. 15

Z uvedených slov utvořte páry lišící se navzájem:

a) jedním fonémem;
b) dvěma fonémy;
c) více než dvěma fonémy:

rus.: спор, трава, дом, век, дрова, факт, сбор, лом, такт, сон, торт, клён, заря, вода, плен, блеск, беда, гора, сени, клеть, плеск, вчера, риск, крот;
angl.: bad, fat, thin, luck, mean, sing, scene, take, dark, tail, road, broad, time, bricke, praise, look, mine, crook;
něm.: Liebe, Traum, Band, Bühne, braun, last, grau, Meer, Schild, Wand, Frau, Mast, Sinn, Erde, Auge, Bild;
franc.: étape, mčche, date, mode, femme, pčre, âme, pain, trappe, messe, dame, tache, pont, mčre, fumer, méchant, fond, faim, rame, dôme.

Úloha č. 16

Přečtěte si text:

Slabika je *nejmenší jednotka výslovnosti* (minimální výslovnostní jednotka). Co je základem pro vyčleňování slabik? Existuje několik slabičných teorií: a) slabika vzniká jako impuls svalového napětí (M. Grammon, L. V. Ščerba); b) slabika je definována na základě akustické charakteristiky - vlny sonornosti, vlny narůstání a oslabování zvučnosti (O. Jespersen, R. I. Avanesov); c) slabika vzniká jako jeden dechový impuls (R. Stetson; experimentální ověřování vyvrací tuto hypotézu: ve skutečnosti je slabik více než dechových impulsů).

Všechny teorie považují za *vrchol slabiky*, tj. slabikotvorný prvek, *samohlásku* (někdy jím může být také souhláska. Tak např. česká slova *krb, smrt, trn, vrch, vlk*, nebo srbochorvatská *врх, трн, смрт* jsou jednoslabičná, ačkoliv neobsahují žádnou samohlásku: jako slabikotvorné zde fungují sonorní souhlásky *r, l*. Srov. příbuzná slova v ruštině a ukrajinštině: r. *горб, тёрн, верх, смерть, волк;* ukr. *горб, терен, верх, смерть, вовк*. Nutno však říci, že slabikotvorné souhlásky jsou jevem okrajovým a jsou důsledkem toho, že se neslabikotvorné hlásky ocitají ve zvláštních fonetických pozicích).

Podle charakteru *iniciální části* se rozlišují slabiky začínající *souhláskou* (r. прикрытые слоги: *вет-ка*) a slabiky začínající *samohláskou* (r. неприкрытые слоги: *аз-бука, из*), podle *finální části* se pak dělí na *otevřené* (zakončené samohláskou: *сто-ли-ца, но-чи*) a *zavřené* (zakončené souhláskou: *от-вет*). Nejnovější výzkumy dokazují, že převládá tendence k otevřenosti slabik, tj. k rostoucí zvučnosti, a proto je správnější např. slabičné dělení *пре-ду-тре-нний*, a nikoliv *пред-ут-рен-ний*.

Mnohé jazyky (např. jazyky usurufa a manubara na Nové Guineji) mají pouze otevřené slabiky, skládající se ze souhlásky a samohlásky nebo jen z jedné samohlásky. Pouze otevřené slabiky charakterizovaly také poslední fázi existence praslovanštiny. V téže době zde byla patrná také tendence k odstranění slabik začínajících na samohlásku.

Slabika je ve většině jazyků čistě fonetickou, zvukovou jednotkou, která nesouvisí s jednotkami významovými (morfémy a slovy). Splývání zde může být pouze náhodné. V mnoha jazycích s melodickým (tónovým, viz níže) přízvukem slabika a morfém splývají. V takových jazycích je slabika nejen fonetickou, ale také sémantickou jednotkou. Struktura slabiky je zde zřetelně reglementována a počet slabik je omezen. Např. ani v jednom čínském dialektu není více než 920 slabik a v pekingském jich je pouze 389.

Současné poznatky o staroruském jazyce nám dovolují učinit závěr, že nejméně po dobu jednoho sta let (od poloviny 11. do poloviny 12. století) sylabofonémy (jako otevřené slabiky organizované na principu důsledné intrasylabické harmonie) tvořily jeho fonologický systém.

Úloha č. 17

Kontrolní otázky:

1. Jaká *zvuková jednotka* je označována jako *slabika*?
2. Jaké *slabičné teorie* znáte?
3. Čím je dán *počet slabik* ve slově?
4. Vyjmenujte *typy slabik*, které znáte.
5. Jaké *slabikotvorné tendence* v současných i starých jazycích jsou vám známy?

Úloha č. 18

Rozdělte následující úryvky na slabiky. Otevřené slabiky podtrhněte jednou a zavřené dvěma čarami. Vypište do sloupečků slova, ve kterých jsou: a) otevřené slabiky začínající souhláskou, b) otevřené slabiky začínající samohláskou, c) zavřené slabiky začínající souhláskou, d) zavřené slabiky začínající samohláskou, e) polootevřené slabiky, f) polozavřené slabiky.

r.: Вытаяла возле бора тропинка сухая, и рядом с ней шумит ручей: так вдоль опушки по солнцепеку и бегут, уходя вдаль, ручей и тропинка, а за ручьем, на северном склоне, среди хвойных деревьев лежит нетронутый снег (М. Пришвин);

angl.: When he came on deck next morning they were clode to land. He looked at it with greedly eyes. There was a thin strip of silver beach rising quickly to hills covered to the thop with luxuriant vegetation. The cocoa-nut trees, thick and green, came nearly to the water's edge, and among them you saw grass houses of the Samoans (S. Maugham);

něm.: Schon Jahre vorher, immer stärker und stärker war über die beiden Meere die Kunde der Großen Oktoberrevolution gedrungen, in jedem Volk ein große Hoffnung und große besondere Fähigkeiten erweckend. (A. Seghers).

fr.: Devant la porte, un rassemblement s'attardait. On s'écarta sur le passage de M. Chasle, que ses deux compagnons durent soutenir jusqu'au dernier étage de l'escalier. Une porte bâillait ŕ l'extrémité d'un couloir dans lequel M. Chasle s'engagea en flageolant. (R. Martin du Sard).

Jaké závěry o rozdílech (nebo shodách) mezi typy slabik v ruštině a v druhém vám známém jazyce můžete učinit na základě srovnání slabičného dělení v uvedených úryvcích?

Úloha č. 19

Uveďte příklady slov v češtině, ruštině a v dalším studovaném jazyce, která se skládají: a) ze dvou otevřených slabik; b) z jedné zavřené slabiky začínající na samohlásku; c) z jedné otevřené slabiky začí-

nající na souhlásku; d) ze dvou zavřených slabik; e) z jedné otevřené slabiky začínající na samohlásku; f) z otevřené a zavřené slabiky; g) ze zavřené a otevřené slabiky. Slova zaneste do tabulky.

typy slov jazyk	a	b	c	d	e	f	g
čeština							
ruština							
další jazyk							

Jaké postřehy jste při tom učinili?

Úloha č. 20

Srovnejte počet a typ slabik a také přízvuky v následujících českých a ruských slovech a v odpovídajících slovech dalšího vám známého jazyka. Vysvětlete důvody možných rozdílů:

интересный, буржуазия, интернациональный, революция, кооперация, программа, проблема.

Úloha č. 21

Které souhlásky a v jakých jazycích jsou v určitých pozicích *slabikotvorné*? Přepište níže uvedená česká slova a označte v nich slabikotvorné souhlásky:

prst, trh, vrch, vrba, krk, vlk, mlčet, plný.

Uveďte příklady z jiného jazyka, v němž jednotlivé souhlásky vystupují v určitých pozicích jako slabikotvorné.

Úloha č. 22

Srovnejte ruské a české lexémy. Určete v nich slabikotvorné elementy a počet slabik každého lexému:

волк - vlk, волна - vlna, сердце - srdce, слеза - slza, серл - srp, крот - krt.

Úloha č. 23

Přečtěte si text:

Elementy ***prozodického*** *(intonačního) systému* jazyka jsou *přízvuk*, *pauza*, *tempo*, *témbr*, *melodie*.

Přízvuk (akcent) je vyčlenění, zdůraznění toho či onoho segmentu slova nebo věty různými prostředky. V závislosti na tom, v jaké jazykové jednotce (slově nebo větě) se daný segment vyčleňuje, se rozlišuje *slovní* a *větný*. Studiem různých typů přízvuku a jeho funkce se zabývá ***akcentologie***.

Pauza je organické přerušení proudu mluvy. Rozlišují se pauzy *fyziologické* (k nabrání dechu) a *psychofyzické* (pro smyslové a emocionální členění řečového proudu).

Tempo je rychlost vyslovování. Závisí na tom, co je proslovováno, může se měnit v závislosti na vůli mluvčího a na komunikativní situaci. Někteří badatelé tvrdí, že v 19. století bylo naše řečové tempo pomalejší než dnes, na konci 20. století.

Témbr (fr. "zvoneček") je specifické zabarvení hlasu, individuální hlasová charakteristika každého člověka. Právě díky témbru poznáme hlas známého člověka za dveřmi, v telefonu, tedy i když jej nevidíme; rozeznáme hlas muže, ženy (většinou včetně věkové charakteristiky), dítěte.

Melodie je tónová struktura věty, je to rytmicko-melodická organizace řečového proudu. Rozlišuje se především melodie *klesavá* (kadence) a *stoupavá* (antikadence). První je vlastní větám oznamovacím, druhá větám tázacím a žádacím.

Úloha č. 24

Z Lingvistického encyklopedického slovníku a z knihy "Русский язык. Энциклопедия" vypište definice prozodických jazykových prvků.

Úloha č. 25

Vyčleňte v ruském textu jednotlivá slova nebo předložkově pádové formy a takty. Rozčleňte řečový proud:

Слышалявсибириоколоозерабайкалотодногогражданинапромедведяипризнаюсьнеповерилон меняуверилчтообэтомдажевсибирскомжурналебылонапечатаноподзаглавиемчеловексмедвед емпротивволков. (M. Prišvin)

Úloha č. 26

Přečtěte si text a určete větný a logický přízvuk.

Člověk ztratil čárku začal se bát souvětí hledal jednodušší věty po jednoduchých větách následovaly jednoduché myšlenky potom ztratil vykřičník a začal mluvit tiše se stejnou intonací nic ho už nerozradostňovalo ani nevzrušovalo všechno vnímal bez emocí potom ztratil otazník a přestal klást otázky žádné události ať už se odehrávaly ve vesmíru na Zemi nebo dokonce v jeho vlastním bytě v něm neprobouzely zvědavost po několika letech ztratil dvojtečku přestal lidem vysvětlovat své činy na konci života mu zůstaly pouze uvozovky nepronášel žádné vlastní myšlenky úplně se tak odnaučil myslet a udělal za svým životem tečku chraňte interpunkční znaménka. (A. Kanevskij)

Úloha č. 27

Pečlivě prostudujte tabulku č. 2. Překreslete si ji do poznámek a doplňte ji vlastními příklady.

Tabulka č. 2

P Ř Í Z V U K			
s y n t a k t i c k ý	s l o v n í		
1. <u>větný</u>, syntagmatický, neutrální 2. <u>logický</u> (při aktuálním členění výpovědi) 3. <u>emfatický</u> (emocionálně-expresivní)	1. podle <u>způsobu</u> vyjádření: a) <u>dynamický</u>, silový (češ., fran., něm., ruš.) b) <u>kvantitativní</u> (novořečtina, ruština) c) <u>melodický</u>, tónový, chromatický (čín., jap., korej.)	2. podle <u>místa</u> přízvuku: a) <u>stálý</u> - na 1. slabice (češ., island., eston.), - na poslední slabice (fran., armén., uzb.) - na předposl. slabice (pol., gruz., malaj.) b) <u>volný</u> (ruš., ukr., angl., něm.) c) <u>různomístný</u> (latina) d) bez přízvuku (severní jazyky)	3. podle <u>funkce</u>: a) rozlišující slova b) rozlišující slovní tvary, slovoformy (v jazycích s volným přízvukem

Úloha č. 28

1. Podejte *definici přízvuku*.
2. Jaké jsou *typy přízvuku* podle zdůrazňovaného řečového úseku?
3. Jakou roli plní *větný* a jakou *logický* přízvuk?
4. Co je to *slovní* přízvuk? Čím se liší od větného?

5. Jakými *způsoby* se může realizovat slovní přízvuk?
6. Charakterizujte *slovní přízvuk* v češtině, ruštině a dalším vám známém jazyce.
7. *Jaký* přízvuk se označuje jako a) volný (různomístný), b) stálý, c) vázaný (pevný), d) pohyblivý?
8. *Jak se liší* čeština, ruština a další vám známý jazyk pozicí přízvučné slabiky ve slově?
9. Dochází k *pohybu přízvuku* v jazyce, který studujete? Jestliže ano, pak tedy v jakých případech?

Úloha č. 29

Určete pohyblivý nebo stálý přízvuk v následujících slovech:

гора, звонить, бык, бок, сосна, овца, стог, варить, борода, беда, волк, гроза, стена, изба, сковорода, вода, земля, бежать, крыша, доска, буря.

Rozdělte uvedená slova do skupin podle typu přízvuku. Řešení ověřte ve slovníku.

Úloha č. 30

Určete, jaké významy mají následující slova v případě umístění přízvuku na různých slabikách:

целей, горю, стрелки, кружки, замок, мука, село, насыпь, еду, пропасть, дорога, мою, плачу, стоит, пары, цвета, леса.

Pokud je to možné, uveďte analogické příklady z dalšího vám známého jazyka. Není-li to možné, vysvětlete proč.

Úloha č. 31

Připravte si komentář k následujícímu výroku K. Paustovského:

"Interpunkční znaménka jsou noty: pevně drží text a nenechají ho se rozsypat."

Úloha č. 32

Přečtěte si s. 76-80 "Основ языкознания для русистов" o fonetice a fonologii. Navíc si zapamatujte následující informaci:

Termínu **fonetika** se v lingvistice používá ve dvou významech: 1) pro označení *zvukové stavby* jazyka, 2) pro označení *vědní disciplíny*, zabývající se zvukovou stavbou jazyka.

Fonetika zkoumá artikulační a akustické zvláštnosti hlásek, zákonitosti jejich spojovatelnosti v řečovém proudu, podmíněnost fonetických změn. Tento oddíl jazykovědy se zabývá také přízvukem a dalšími intonačními komponenty, členěním řečového proudu na slabiky a větší segmenty, a také vztahem mezi zvukovou stránkou jazyka a písmem.

Podle výzkumného zaměření se fonetika dále dělí na: a) popisnou (deskriptivní), b) historickou, c) experimentální, d) obecnou (teoretickou).

Fonologie je disciplína, která se zabývá *funkčním aspektem* hlásek. Pokud jde o vzájemný vztah fonetiky a fonologie, existují mezi vědci určité názorové rozdíly: jedni jsou přesvědčeni, že jde o dva vzájemně těsně spojené aspekty zkoumání i praktického popisu (zejména s ohledem na lingvodidaktické cíle) totožných jevů, tj. hlásek, které tvoří materiální základ řečové komunikace; druzí se domnívají, že jsou to dvě samostatné disciplíny, z nichž každá má vlastní předmět zkoumání.

Učení o fonémech, jehož základy položil v 70.-80. letech 19. st. J. A. Baudouin de Courtenay a které dále rozvinul jeho žák N. V. Kruševskij, se stalo základem pro vznik fonologie jako zvláštní lingvistické disciplíny. Dnes existuje několik fonologických teorií, které různě vykládají jednotlivé aspekty fonému, avšak shodují se v tom, že fonémy se od hlásek liší řadou rysů. Je to např. relačně-fyzikální teorie
N. Trubeckého (prosazovaná Pražskou fonologickou školou), dichotomická teorie R. Jakobsona (zastávaná řadou amerických filologů). V Rusku je fonologie zastoupena dvěma školami - leningradskou (nyní petrohradskou) a moskevskou. První byla založena žákem Bauduina de Courtenay L. V. Ščerbou a jejími žáky a následovníky byli či jsou L. R. Zinder, M. I. Matusevič, A. M. Gvozdev, L. V. Bondarko, Ju. S. Maslov. Moskevská škola je reprezentována jmény R. I. Avanesova, V. M. Sidorova, A. A. Reformatského, M. V. Panova, P. S. Kuzněcova.

Úloha č. 33

Seznamte se s úryvky z prací věnovaných problémům ruské ortoepie. Určete hlavní tendence ve vývoji norem současné ruské spisovné výslovnosti.

1. Správná všeruská výslovnost je výslovnost vzdělaných Moskvanů, oproštěná od deformací vznikajících pod vlivem grafiky a porušťených slov. (D. N. Ušakov)

2. Tak zvaná "moskevská výslovnost", která je základem naší ortoepie, zejména pak v divadelní praxi, byla skutečně živou výslovností moskevských šlechtických a kupeckých rodů... Revoluce od základů změnila složení moskevského obyvatelstva. To vedlo k tomu, že stará moskevská výslovnost zmizela... Je jasné, že vzorová výslovnost se bude v budoucnu sbližovat s písmem. (L. V. Ščerba)

3. Popis petrohradské výslovnosti vyžaduje důsledné vyčíslení všech zvláštností, jimiž se tato výslovnost lišila od moskevské, bez ohledu na to, kdy tyto rozdíly existovaly. Ve fonetické literatuře lze najít zmínky o padesáti ortoepických a ortografických zvláštnostech leningradské výslovnosti... Objektivní prověření těchto rozdílů ukázalo, že ze zvláštností, které jsou připisovány petrohradské výslovnosti, se reálně vyskytlo pouze 19, avšak většina z nich se ukázala jako nestabilní. (L. A. Verbickaja)

4. Mnohé ze základních rysů staré ortoepické výslovnosti si zachovaly svůj etalonový charakter až do současnosti... avšak je řada případů, kdy vedle staré výslovnosti, vyskytující se v určitých řečových stylech, existuje nyní také nová výslovnost, která se upevnila v poslední době a je nyní zcela spisovná. (R. I. Avanesov)

Úloha č. 34

Na základě textu na s. 80-81 "Основ языкознания для русистов" a materiálu předchozích cvičení odpovězte na následující otázky:

1. Co je předmětem studia *ortoepie*?
2. Jaké jsou *hlavní rysy* ruské spisovné výslovnosti?
3. Jaké jsou *varianty* ruské spisovné výslovnosti?
4. Jaké jsou možné *příčiny odchylek* od spisovné výslovnosti?

Úloha č. 35

Přečtěte s. 84-87 "Основ языкознания для русистов". Seznamte se s doplňujícím materiálem k těmto otázkám.

1. Kromě uvedených ortografických (pravopisných) principů existuje ještě takzvaný *diferencující* (rozlišující) čili *symbolický*. Ten se realizuje např. v případě psaní vlastních a obecných jmen, sestávajících ze stejných grafémů: *Дружок* (jméno psa) a *друг*, zdrobnělé *дружок*, *Белый* (např. příjmení básníka Andreje Bělého) a *белый цвет* (bílá barva); v ruské pravopisné tradici se podst. jm. *ожог* píše s *о*, sloveso *ожёг* s *ё* atd.

2. V různých jazycích lze pozorovat různé relace mezi písmeny a hláskami: jedno písmeno může označovat několik hlásek (*я*, *ю*, *ё*, *е*); písmena mohou být jednoznačná (*а*, *у*), nemusí označovat hlásku (*ъ*, *ь*); několik písmen může označovat jednu hlásku (fr. hláska [*k*] může být vyjádřena písmeny *c*, *k*, *q*, spojením písmen *qu*, *cqu*, *ch*, a ve spojení s hláskou [*c*] písmenem *x*.

Úloha č. 36

Pozorně si prohlédněte tabulku č. 3, která zobrazuje *nejtypičtější* vztahy mezi hláskami a písmeny v ruštině.

1) Vytvořte obdobnou tabulku pro češtinu a další vám známý jazyk.

2) Určete charakteristické rysy ruštiny, češtiny a dalšího cizího jazyka v oblasti grafiky.

Tabulka č. 3

		Příklady			Příklady			Příklady
а	а ^ ъ и ь ы	*сад, ваш* *садовый, садить* *садовод* *часы* *часовой* *жара*	в	в ф в’	*вот* *вход, готов* *свет*	с	с з ш	*нос* *сделать* *сшить*
о	о ^ ъ	*вот, рот* *дома́* *дорогой*	г	г к в г’ х	*горе, нога* *снег, вдруг сегодня,* *нового гитара* *лёгкий*	р	р р’	*роман* *рис*
и	и ы	*мир, видеть* *жить, цирк*	д	д т д’	*дом* *народ, лодка деньги*	т	т д т’	*там* *от дома* *тихо*
ы	ы	*дым*	ж	ж ш	*жизнь* *нож, ложка*	ф	ф ф’	*факт* *фигура*
э	э	*этот* *этажи*	з	з с з’ ж	*зуб* *вниз, узкий зелёный* *позже*	х	х х’	*хотеть* *хитрый*
е	е и ь э	*сел, дело* *весна* *телефон* *кафе, кашне*	к	к г к’	*сок* *к дому* *кислый*	ц	ц	*отец*
ё	jo ’o	*ёлка, ёж мёд,* *тёплый*	л	л л’	*дал* *лить*	ч	ч ш	*час* *что, конечно*
ю	jy ’y	*юг, юноша* *любить*	м	м м’	*мама* *мёд*	ш	ш ж	*наш* *наш дом*
я	ja йи ’a и^{e} ь	*яма, я* *язык, японец* *ряд* *ряды* *рядовой*	н	н н’	*нос* *нет*	щ	щ	*щи*
у	у	*душа*	п	п п’ б	*суп* *пить, петь* *суп готов*	б	б п б’	*зубы* *зуб, хлеб* *обед*

Úloha č. 37

Určete počet písmen a hlásek v následujících slovech:

друзья, сел, съел, есть, ель, ёлка, юг, нёс, съезд, пью, мою, твоё, солнце, поздно, сшить, сжечь, деревянный.

Úloha č. 38

Určete, čím se liší následující slova:

род - рот, лиса - леса, газ - глас, вести - везти, спешите - спишите.

Úloha č. 39

Určete, která písmena v uvedených slovech neodpovídají hláskám:

счастье, лодка, сшить, губка, связь, щетка, переводчик, улыбнуться, учиться, лёгкий, жизнь, расчёска.

Úloha č. 40

Odpovězte na otázky:

1. Čím se liší *hláska od písmene*?
2. *Kolik písmen* je v ruské abecedě?
3. Vyjadřuje písmeno vždy hlásku?
4. Může být hláska vyjádřena *různými písmeny*?
5. Kolik písmen má vaše abeceda?

Úloha č. 41

Seznamte se s výrokem známého petrohradského fonetika a fonologa L. P. Zindera:

Jazyk není ničím, jestliže v sobě neobsahuje myšlenky, ty v něm však nemohou existovat dříve, dokud nejsou vyjádřeny materiální formou.

Na základě této myšlenky se pokuste napsat referát o významu zvukové stavby jazyka, o významu fonematického systému jako materiální slupky našich myšlenek a citů, o praktickém významu fonetiky.

Úloha č. 42

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

typ jazyka (тип языка́)
- vokalický (вокалЬческий)
- konsonantický (консона́нтный)

intoném (интона́ма)
sylabofoném (слогофона́ма)
sylabém (силлаба́ма)
funkce fonému (фу́нкция фона́мы)
- konstitutivní (конститутЬвная)
- distinktivní/rozlišující (дистинктЬвная/различЬтельная)
- perceptivní (перцептЬвная)

fonetické a nefonetické varianty fonému (фонетЬческие и нефонетЬческие вариа́нты фона́мы)
poziční a kombinatorní varianty fonému (позициЁнные и комбинатЁрные вариа́нты фона́мы)
variantnost fonému (вариа́нтность ф.)
slabika (слог)
vyčleňování slabik (основа́ние слогоделА́ния)
slabičné teorie (теЁрии слогоделА́ния)
- svalového napětí (мы́скульного напряжА́ния)
- sonority (сонЁрности)

přízvuk (ударА́ние)
- syntaktický (синтаксЬческое)
- slovní (словА́сное)
- syntagmatický (синтагматЬческое)
- větný (фра́зовое)
- neutrální (нейтра́льное)
- logický (логЬческое)
- emfatický/citový důraz (эмфатЬческое)
- emocionálně-expresívní (эмоциона́льно-экспрессЬвное)
- volný (свобЁдное)
- vázaný/pevný (свОзанное/одномА́стное)
- stálý (фиксЬрованное)

pohyblivý (разномÁстное/подвижнЁе)
dynamický/silový (динамLческое/силовЁе)
kvantitativní (долгЁтное/квантитатLвное)
melodický/tónový (музыка́льное/тона́льное/тонLческое)
timbre/témbr/zabarvení (тембр)
tempo (темп)
melodie (мелЁдика)
pauza (па́уза)
intonace (интона́ция)
segmentace/členění řečového proudu (сегмента́ция речевЁго потЁка)

VIII. SÉMANTICKÝ SYSTÉM JAZYKA (I.)

1. Obecná charakteristika sémantického systému jazyka (SSJ)
2. Charakteristika morfologického podsystému SSJ
   a) Morfologie
   b) Morfémika. Pojem morfému
   c) Klasifikace morfémů
   d) Variantnost morfémů
3. Slovotvorba
4. Mluvnické prostředky vyjadřování gramatických významů

Úloha č. 1

Ještě jednou se vraťte k tabulce č. 1 z tématu VI. "Jazyk jako strukturně-systémový útvar" a přečtěte si následující text:

Sémantický systém jazyka je složitý útvar, tvořený dvěma podsystémy: *morfologickým* a *lexikálním*. Samotný termín *sémantický* (řec. *séma* - "znak") svědčí o tom, že obsahuje *znakové* jazykové jednotky, tj. dvoustranné jednotky s výrazovou (VR) a obsahovou rovinou (OR). Obecně jsou jednotky tohoto systému označovány jako *sémantémy*. I když všechny sémantémy spojuje dvoustrannost jako společný charakteristický rys, liší se svou sémantikou, která může být *lexikální*, *lexikálně-gramatická* a *gramatická*. Jedny jsou relativně samostatné, *autosémantické* (to jsou *lexémy*, jednotky lexikálního systému, tj. plnovýznamová slova), jiné realizují svůj význam v různých "kontextech" (slova, slovní spojení, věty), jsou *synsémantické* (morfémy a neplnovýznamová slova).

Úloha č. 2

Po prostudování textu předcházejícího cvičení a tabulky č. 1 odpovězte na následující otázky:

1. Co představuje *sémantický systém jazyka*?
2. Jaké *jednotky* fungují na této jazykové úrovni?
3. Jaké *druhy* sémantických jednotek znáte?
4. Uveďte *příklady sémantémů* různých typů z vašeho mateřského a některého cizího jazyka.
5. Jaká *obecná charakteristika* platí pro všechny jednotky sémantického systému jazyka?
6. Čím se sémantémy odlišují?
7. Co je to *autosémantém*? Co je to *synsémantém*?

Tabulka č. 1

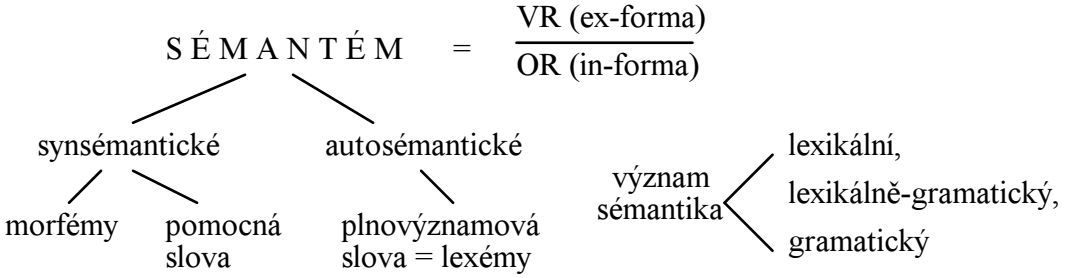

Úloha č. 3

Morfologický systém jazyka sestává z ***morfémů*** - *nejmenších dvoustranných jazykových jednotek* (tj. *minimálních jednotek jazyka nesoucích význam*). Touto úrovní jazyka se zabývá **morfologie**, jedna z částí gramatiky, zkoumající vnitřní strukturu slova, mluvnické kategorie a způsoby vyjadřování mluvnických významů a také lexikálně-gramatické třídy slov - slovní druhy. V současné lingvistice je otázka předmětu morfologie stále diskutována. Po dlouhou dobu byla problematika morfologie zužována na

popis paradigmatických zvláštností ohebných slov. V moderních gramatických studiích získává stále větší prostor koncepce morfologie členící se na tři dílčí strukturní disciplíny: *morfémiku*, *nauku o tvoření slov* a *paradigmatiku*.

Morfémika - zkoumá morfémovou strukturu slova (nikoliv izolované morfémy). Vlastní morfémy lze totiž vyčlenit a identifikovat pouze na základě jejich funkce ve slově. Morfémika tak tvoří úvod do problematiky slovotvorby a paradigmatiky.

Nauka o tvoření slov - zkoumá slova z hlediska způsobů jejich tvoření a struktury. Jako samostatná disciplína se tato část gramatiky začala koncipovat v 30.-40. letech 20. století a je tedy relativně mladá.

Paradigmatika - (ústřední část morfologie) zkoumá slovo v systému jeho slovoforem (v paradigmatu) z hlediska jejich mluvnických významů. Vědecká morfologie musí dát teoretický podklad praktické znalosti jazyka, což je velmi důležité zejména z hlediska lingvodidaktických cílů. Mluvčí (uživatel, nositel jazyka) musí o slově vědět, jak je utvořeno, co označuje, jak lze tvořit jiné formy slova, k čemu dané slovo v jazyce slouží.

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *morfologie*?
2. Jaké jsou její úkoly?
3. Z jakých částí se morfologie skládá?
4. Čím se zabývá *morfémika*?
5. Co je to *slovotvorba*?
6. Jaký je předmět jejího zkoumání?
7. Z jakých hledisek zkoumá slovo *paradigmatika*?

V odpovědích použijte materiál z tabulky č. 2.

Tabulka č. 2

oddíl	MORFÉMIKA	TVOŘENÍ SLOV	PARADIGMATIKA
předmět zkoumání	morfologická struktura slova	zákonitosti a způsoby tvoření slov	systém slovních tvarů
	zkoumá a klasifikuje morfémy, určuje jejich strukturní a významové zvláštnosti, varianty; zkoumá procesy na morfémových švech, zákonitosti spojovatelnosti morfémů, změny v morfémové skladbě slov v procesu fungování jazyka	rozmanité aspekty tvoření slov s ohledem na motivaci mezi základovým a odvozeným slovem; klasifikace odvozených slov; stanovení produktivnosti jednotlivých způsobů tvoření slov	sleduje změny slovních tvarů, sloužící k vyjádření syntaktických vlastností slov (vztahů mezi slovy); analyzuje různé gramatické způsoby vyjádření mluvnických významů slov

Úloha č. 5

Přečtěte si text:

Morfém je nejmenší jazyková jednotka nesoucí význam, která může být vyjádřená jedním fonémem nebo určitým spojením různých fonémů. Tento termín zavedl do lingvistiky Baudouin de Courtenay v 70. letech 19. století. Spojováním morfémů dochází nejen k formování materální stránky slova (jako v případě fonémů), ale také jeho významu (jak lexikálního, tak také mluvnického).

Obvykle se hovoří o *třech typech významu* morfému: 1) předmětný (lexikální), 2) derivační (slovotvorný), 3) relační (tvarotvorný, paradigmatický). První typ se realizuje v ***kořenných*** *morfémech*;

ty jsou zobecněným označením objektivní skutečnosti (zobecněným odrazem reality). Např. kořenné r. morfémy *ход-*, *уч-* bez svého pozadí (okolí), tj. bez sousedních morfémů, velmi zobecněně vyjadřují sémantiku potenciálních slov *ходить, поход, уход, приход, ходкий, ходок, ходьба, ходячий; учитель, учить, неуч, ученик, ученый, училище, учительский* atd. Slova bez kořenů neexistují; kořen je jediný morfém, který se vyskytuje ve všech slovech.

Derivační *morfémy* slouží k tvoření nových slov: r. *стол - стол**ик**, **на**стол**ьн**ый, стол**ов**ый; белый - бел**ова**тый, **по**белить, **по**бел**к**а;* ukr. *синь - синь**ка**, син**як**, **під**син**юва**ти;* č. *rada - **po**-rada, rad**it**, rad**nic**e.*

Relační (flektivní, gramatické) *morfémy* dotvářejí slovo, dávají mu konečnou podobu a pomáhají mu tak realizovat syntaktické vztahy mezi jazykovými jednotkami (v slovním spojení a ve větě): *читать книг**у**; увлекаться/заниматься лыжн**ым**/санн**ым** спорт**ом**; книга о лыжн**ом**/санн**ом** спорт**е*** atd.

Shrneme-li výše uvedené skutečnosti, dospíváme k dělení morfémů na a) kořenné, b) slovotovorné, c) gramatické.

Úloha č. 6

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *morfém*?
2. Kdo zavedl *termín morfém* do lingvistické terminologie?
3. Jaké *druhy významů* u morfémů rozlišujeme?
4. Uveďte *příklady* z mateřského a dalšího cizího jazyka a) kořenných morfémů, b) derivačních (slovotvorných) morfémů, c) gramatických (flektivních) morfémů.

Úloha č. 7

Rozčleňte uvedená slova na morfémy a určete jejich význam:

преподаватель, переподготовка, памятный, поделиться, подсказывать, примечательный, производительность, просвещение, преобразование.

Úloha č. 8

V uvedených příkladech najděte *tvarotvorné* a *slovotvorné afixy* a charakterizujte je:

стена, спальня, великан, книжонка, длинный, короткий, бежать, везти, ходить, учить, киевлянка, пражанин, рукавицы.

Úloha č. 9

Pamatujte si, že morfémy se neklasifikují pouze podle 1) *významu a funkce* (viz text úlohy č. 5), ale také podle 2) *materiálního vyjádření* (segmentální, suprasegmentální a nulové) a podle 3) *pozice (místa) ve slově* vzhledem ke kořennému morfu (prefixy, sufixy, postfixy, infixy, transfixy, interfixy, konfixy /cirkumfixy/, koncovky).

Druhé kritérium lze demonstrovat na příkladech, uvedených v tab. č. 3:

Tabulka č. 3

KLASIFIKACE MORFÉMŮ PODLE MATERIÁLNÍHO VYJÁDŘENÍ		
segmentální	suprasegmentální	nulové
рук + а рук + и	1) **DÍ‰** + 4 2) DJ‰ + **L** přízvuk měnící mluvnický význam slova: 1) nominativ plurálu 2) genitiv singuláru	рук + ∅ (genitiv plurálu)

Úloha č. 10

Určete *nulový morfém* v uvedených příkladech:

стол - столы - столами - столах; раса - на земле существует несколько рас; страна - он посетил несколько стран; яблоко - в корзине лежало много яблок.

Úloha č. 11

Doplňte tabulku vlastními příklady z mateřského a dalšího cizího jazyka.

Úloha č. 12

Pozorně si prohlédněte tabulky č. 4 a 5, které dokládají možné vzájemné vztahy kořenných a afixálních (lat. "připevněný, připojený") morfémů v různých jazycích.

Tabulka č. 4

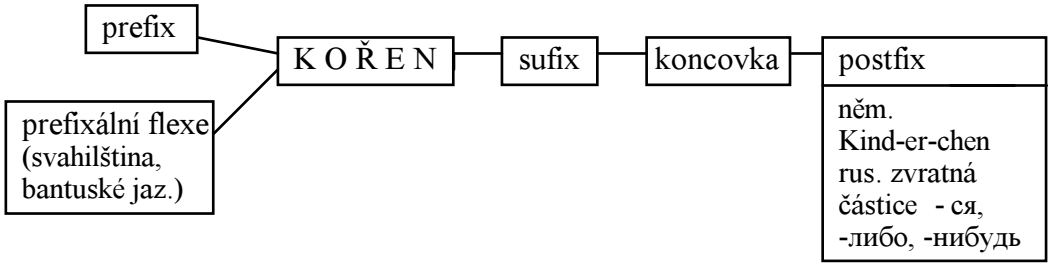

Tabulka č. 5

afix	funkce	jazyky	příklady
	spojuje dva nebo více kořenových morfů; derivační, slovotvorná funkce	indoevropská jazyková rodina	r. *язык-**о**-вед, земл-**е**-мер, сам-**о**-лёт*; ukr. *мак-**і**-тра, мов-**о**-знавець, житт-**?**-пис*; něm. *Geschäft-**s**-man*
	proniká do kořenového morfému (v jednom místě); gramatická (tvaro-tvorná) funkce + slovotvorná f.	latina, baltské jazyky, khmerština, pozůstatky v angličtině	lat. *vici* "zvítězil", *vi**n**co* "vítězím"; lit. *kritau* "padal", *kri**n**tu* "padám"; khm. *dam* "sázet", *do**mn**am* "rostlina" angl. *stood* "stál", *sta**n**d* "stojí"
	prostupuje kořenovým morfémem na několika místech; derivační + relační funkce	semitské jazyky, zejména arabština	kořen + transfix: 1) k-t-b + a-a-a = *kataba* "napsal" 2) k-t-b + y-u-a = *kytuba* "byl napsaný" 3) k-t-b + u-a-y = *kutabyn* "to, co je napsáno" = "kniha"

	afix skládající se ze dvou částí, připojených zleva a zprava ke kořenovému morfému, tj. obklopujících kořen; specifická prefixálně-sufixální derivace; slovotvorná funkce	především němčina, ukrajinština, ruština	něm. ***ge*** + *sag* (*tön*) + ***t*** (příčestí od sloves "říci", "znít") ukr. ***на***-*син*-***ок*** r. ***при***-*земл*-***иться*** ***пере***-*воз*-***чик***

Úloha č. 13

Uveďte vlastní příklady (z mateřského a dalšího cizího jazyka) ilustrující různé druhy afixů podle jejich pozice ve slově vzhledem ke kořennému morfému.

Úloha č. 14

V uvedených příkladech najděte *afixy* a charakterizujte je:

косилка, вешалка, пригород, плановик, завистник, небылица, заголовок, загородить, задача, зажиточный, наказывать, нападение, ливень.

Úloha č. 15

V uvedených příkladech najděte *postfixy* a charakterizujte je:

покрывало, словарь, дружок, игрок, топливо, смелость, мыться, учиться, бриться, что-либо, кто-нибудь, смеяться.

Úloha č. 16

Určete, kdy je koncové *-o* sufixem a kdy koncovkou:

метро, пальто, ведро, ситро, мыло, слово, табло, начало, решено, получено, сдано, открыто.

Úloha č. 17

Rozdělte uvedená slova na morfémy podle následujícího vzoru:

prefix	kořen	sufix	koncovka
бес- пре-	-дель-	-н-	-ый

извещение, лесистый, передвижение, удивительный, бессознательный, переменный, сооружений, проливной, постройка, подземный.

Úloha č. 18

Analyzujte příklady a najděte v nich *interfixy*:

пароход, громоотвод, паровоз, железобетон, сельскохозяйственный, пулемет, бурелом, земледелие, коневодство.

Úloha č. 19

Jaké afixy jsou označovány jako *infixy*? Najděte infixy v následujících latinských slovech:

abscindo ("trhám"), abscidi ("roztrhl jsem"), findo ("štípám"), fidi ("rozštípal jsem"), fregi ("zlomil jsem"), frango ("lámu"), reliqui ("nechal jsem"), relinquo ("nechávám").

Ve kterých dalších jazycích se můžeme setkat s infixy?

Úloha č. 20

Uspořádejte následující slova do skupin podle jejich morfémové skladby: a) slova tvořená pouze kořenným morfémem, b) slova skládající se z kořene a koncovky, c) slova sestávající z kořene a sufixu, d) slova obsahující všechny čtyři typy morfémů:

r.: дом, безбожник, молочница, мечтатель, вопль, порок, смена, обед, смятение, книжка, обложка, банан, милый, письмо;
angl.: immovable, singing, face, fishes, readiness, free, poetry, workers, incorrect, usefulness, uncomfortably, existence, friendly, flowers;
něm.: erwartete, schriebst, ungehört, Gedanke, Mädchens, lachende, klein, fertig, Kupfer, zusammengebracht, Lehrer, treu, ganz;
fr.: langage, attacher, tiens, revue, direction, possibilité, humain, jalouse, pouvons, nouveau, délivrer, example, maîtresse.

Úloha č. 21

Roztřiďte následující slova podle společného a) kořene, b) prefixu, c) sufixu, d) koncovky:

r.: поднос, ножик, старик, кормилец, грузовик, певец, дневник, сапожник, переписать, проводник, путник, мышей, перебежать, беглец, объехать, вечерник, обвязать, ночей;
angl.: goodness, farmer, underground, flower, song, friendly, senseless, morning, goods, handful, sing, father, beautiful, quickly, shortly, slowly, singing, income, really;
něm.: deutlich, brauchen, Erde, Kinder, Deck, denke, besser, einsam, will, empfehlen, erwartet, gutes, bedecken, vertreten, Dämmerung
fr.: arrivée, cacher, désagréable, mains, livres, dangereuse, aventure, impossible, dents, nouvelle, tapage, événement, incapable, personne, courage, bicyclette, sentinelle.

Úloha č. 22

Posuďte, do jaké míry je analogická morfémová skladba následujících slov:

r.: a) отбЁй, стенЁй, твой, большЁй, пой, мой, строй;
b) дай, май, стай, поймáй;
c) воробÁй, пожалÁй, грей, полÁй, мышÁй, конÁй, щей;
angl.: a) greater, writer, daughter, dinner, ever, either;
b) writes, whites, needs, ours;
c) evening, meeting, duckling, carring;
něm.: a) Bauer, Mauer, weiter, Kinder, wieder, lauter;
b) Bäume, singe, Sonne, Liebe, dritte, Knabe;
c) Dienst, erst, best, ernst, schriebst;
fr.: a) mental, mentir, menton, mention;
b) manger, manquer, mander, mansarde, manteau;
c) recevoir, redingote, remettre, repas.

Úloha č. 23

Jsou dána ruská slova ОТРОСТОК, ВОСХОД, НОЧНОЙ. Určete, jaké slovo vznikne, vezmete-li kořen prvního slova, prefix druhého slova a sufix a koncovku třetího slova.

Úloha č. 24

Jsou dána slova kurdského jazyka s jejich českými ekvivalenty. Vyčleňte v těchto slovech afixy a odhadněte jejich význam. K jakému typu afixů patří?

aaquil	-	uvážlivý	aaquilii	-	uvážlivost
diz	-	zloděj	dizii	-	krádež
draiz	-	dlouhý	draizii	-	délka
zaanaa	-	vzdělaný	zaanaaii	-	vzdělanost
garm	-	teplý	garmii	-	teplota

Jaké české slovo odpovídá kurdskému slovu *raasii*, jestliže slovu *pravdivý* odpovídá slovo *raas*?

Úloha č. 25

Jsou dána slova v gandštině (Uganda) s jejich českými ekvivalenty. Vyčleňte v těchto slovech afixy, určete jejich význam a k jakému typu afixů patří:

omukazi	-	žena	abakazi	-	ženy
omusavo	-	lékař	abasavo	-	lékaři
omusika	-	dědic	abasika	-	dědicové
omuwala	-	děvče	abawala	-	děvčata
omulenzi	-	chlapec	abalenzi	-	chlapci

Jaké slovo v gandštině odpovídá ruskému slovu *dvojče*, jestliže formě *dvojčata* odpovídá slovo *abalongo*?

Úloha č. 26

Vyčleňte morfémy v následujících slovech. Určete, z kolika morfémů každé slovo sestává:
за́мысел, мышлА́ние, мDслящий; корЁва, корЁвка, корЁвник; ва́рка, ва́рить, отва́р, отварLть, отва́ренный.

Úloha č. 27

Pozorně si prohlédněte sufixy současné angličtiny v pravém sloupci. Tvořte s nimi slova.

Vzor:	Sufixy:
-ase: invert*ase*	-able, -ible
-an, *-ian*: suburb*an*, Russ*ian*;	-acy, -isy
-ian, *-ean*: labyrinth*ian*, Shakespear*ean*;	-ocy, -osy
-ean: Europe*an*;	-ade
-ity: human*ity*.	-al, -ial
	-ant, -ent
	-iant, -ient
	-ule

Čím se liší sufixální tvoření slov v angličtině od stejného slovotvorného způsobu v ruštině a češtině?

Úloha č. 28

Najděte kořeny v následujících slovech (vybírejte slova toho jazyka, který studujete):

angl.: enterprise (podnik), Englishwoman (Angličanka), indispensable (nezbytný), revolve (otáčet se), refugee (uprchlík), precarious (nejistý);
něm.: Begeisterung (nadšení), beschmeißen (házet), dankbar (vděčný), Fallschirm (padák);
fr.: bodiner (žertovat), distinguer (rozlišovat), économique (ekonomický), économiser (šetřit), nourriture (potrava);
šp.: incendiario (žhář), labrador (rolník), proposito (úmysl), signification (význam).

Úloha č. 29

Vypište z německého slovníku slova se sufixem *-schaft*. Vysvětlete způsob tvoření těchto slov. Přeložte tato slova do ruštiny a češtiny.

Úloha č. 30

Od uvedených německých sloves tvořte podstatná jména pomocí sufixů *-er* a *-ung*.
Vzor: teilnehmen (účastnit se) - der Teilnehmer (účastník), wohnen (bydlet) - die Wohnung (byt).
besuche, lesen, arbeiten, sich, erholen, erfüllen, absolvieren

Úloha č. 31

Od uvedených německých adjektiv tvořte podstatná jména pomocí sufixu *-keit*. Přeložte tato substantiva do ruštiny a češtiny:

Vzor: planmäßig (plánovitý) - Planmäßigkeit (plánovitost)
Zweckäßig, haltbar, biegsam, fruchtbar, aufmerksam

Určete, v čem spočívá rozdíl mezi tvořením podstatných jmen slovesných v němčině a tvořením analogických substantiv v ruštině a češtině.

Úloha č. 32

Od uvedených francouzských slov utvořte dvě tři substantiva, slovesa a adjektiva pomocí sufixů z pravého sloupečku:

Vzor:
-ée: soir - soirée (substantivum)
-eur: vende - vendeur (sloveso)
-esse: triste - tristesse (adjektivum)

Sufixy:
-ade, -ain, -e
-ance, -et, -if
-len, -ier, -ve
-ment, -te

Doplňte úlohu vlastními příklady a pokuste se zformulovat závěr o shodách a rozdílech sufixace (sufixálního způsobu tvoření slov) v češtině, francouzštině a ruštině. Jaké funkce (slovotvorné nebo tvarotvorné) sufixální morfémy ve slovech plní?

Úloha č. 33

Pomocí prefixů v pravém sloupci tvořte slova od sloves, substantiv a adjektiv:

Vzor: ехать - заехать - под?ехать - выехать - приехать
Slova: ход, моральный, писать, отраслевой, аргумент, революция

за-, под-, от-, с-,
меж-, у-, пере-, по-,
а-, при-, после-,
над-, контр-. анти-

Úloha č. 34

Vyčleňte prefixy a sufixy v následujících slovech:

fr.: porter - apporter, armer - desarmer, fuir - s'enfuir, porter - emporter, action - inaction, Europe - européen, courage - courageux;
něm.: der Kandidat, die Lehrerin, der Offizier, der Lehrer, die Lehrerinnen, Beobachter, Mitschüler, Vermächtnis, Männlichkeit, Weibchen, tragbar, Fräulein;
angl.: shortly, operation, produced, economy, divisible, importance, uneconomical, indivisible, oppressor, achievement, organizer, international, impossible.

Úloha č. 35

Srovnejte prefixální tvoření slov v ruštině s tvořením nových slov v efikštině (Afrika). V čem spočívá rozdíl mezi prefixací v ruštině (a češtině) a stejným slovotvorným způsobem v efikštině?

V ruštině:

ехать	- приехать;
вести	- завести, отвести, свести, подвести, привести;
работать	- заработать, отработать, наработать;
нести	- вынести;

V efikštině:

bo "brát"	- ubo "dobývání"
fime "foukat, vát"	- afim "vítr"
fam "být lakomý"	- afam "lakota"
mana "rodit se"	- emana "narození"
bene "prosit"	- ebene "prosba"
bak "škodit"	- ibak "škoda"

Úloha č. 36

Určete koncovky ve slovoformách toho jazyka, který studujete:

angl.: he teaches, builds, does, makes, kisses, washes, finishes;
něm.: ich gehe, du gehts, er geht, des Kaisers neue Kleider;
fr.: je parle, tu parles, il parle, ils parlent, nous parlons, vous parlez.

Úloha č. 37

Přečtěte si text:

Morfémy se realizují v podobě *variant*. Podobně jako se varianty fonémů označují jako alofóny, varianty morfémů se někdy nazývají ***alomorfy*** (nebo také pouze *morfy*). Morfém je bilaterální (dvoustranná) jednotka, a proto je možné variování obou jeho stránek: 1) ***formální*** (zvukové), podmíněné pozičními variantami alofónů, tj. různými manifestanty jednoho fonému (стЁл - стΛлá), nebo historicky vzniklými střídnicemi (нести - ноша, ухо - уши, друг - друзья - дружок); 2) ***sémantické***, projevující se v *homonymii* (formální totožnost) a *synonymii* (obsahová totožnost).

Příkladem posledně uvedeného, tj. *vnitřního variování* mohou být: 1) homonymie kořenů - *вод*а, *вод*ить; synonymie ("homosémie") kořenů - ukr. *люб*ити, *кох*ати; 2) homonymie sufixů - преподава*тель*, выключа*тель*; synonymie (homosémie) sufixů - *-ич*, *-анин*, *-янин*, *-ец* (москв*ич*, киевл*янин*, петербурж*ец*, праж*анин*, брнен*ец*); 3) homonymie koncovek - koncovka *-а* - j. č., podst. jm. muž. r., žen. r., 1. p. (мам*а*, пап*а*), 2. p. muž. r., stř. r., j. č. (стол*á*, окн*á*), min. č. sloves 3. os., j. č., žen. r. (был*á*, писáл*а*); synonymie (homosémie) koncovek - столЁ*в*, конÁ*й*, Ёкон∅, санатЁри*ев*;

v češtině - *homoymie* afixů *(sufixů)*: *-ák*: 1) vlastnost, charakteristika (*hlupák, dobrák*), 2) profese (*zpěvák, voják*), 3) národnost (*Slovák, Polák*); *synonymie* (*homosémie*) sufixů: *-ák, -an* (*Slovák, Polák, Američan, Pražan*) apod.

Úloha č. 38

Proveďte analýzu uvedených případů formálního a sémantického variování; pokuste se uvést vlastní analogické příklady.

r.: рука - рученька, сад - сидеть, сажать, сижу, села, сесть, atd.; молодец, ужгородец, умелец, певец; студенчество, убожество, крестьянство, общество; киевлянка, студентка, невидимка, неотложка, обёртка; Коля колет, Паша пашет, Валя валит; синий, твердый;

ukr.: садівник - саджати, сиджу, сідати, сісти, сів, сіла.

Úloha č. 39

V následujících slovech najděte homonymní afixy. Svou odpověď zdůvodněte.

r: a) берÍ, вЁду, врачÍ, несÍ, (в) бокÍ;
b) веселÁй, полÁй, дЁлей;
c) мЁре, шLре, сестрÁ, (о) добрÁ;
d) рЁдина, домLна, долLна, скотLна, свинLна.

angl.: a) teacher, quicker, chapter;
b) ships, speaks;
c) income, innocent, inhabit, invite.

něm.: a) Berge, singe, Decke;
b) Lehrer, schwerer, Bücher, Sommer;
c) nehmen, Bären, großen, Segen.

fr.: a) prends, livres, miens, fus, parlas;
b) mange, vraie, écoute, fiancée;
c) inexact, inoculer, inflammation, infinité.

Úloha č. 40

Kolik různých kořenů lze najít v níže uvedených slovech? Seřaďte daná slova podle společných kořenů. Dokažte správnost vašeho řešení.

r.: a) водá, водLть, вЁдник, прЁвод, наводнÁние, проводнLк;
b) вожáтый, вожÍ, обезвЁженный, унавЁженный;
c) тЁпка, потЁп, тЁпливо, утЁпленник, растоптáть, потопLть.

angl.: a) hand, handy, handsome, handkerchief, handle;
b) lad, lady, ladder;
c) mean, means, meaning, meanwhile;

něm.: a) Nachtarbeit, Nachteil, Nachttisch, Nachtkleid, Nachtrag;
b) Kurgast, Kurhaus, Kurzeit, Kurzarbeit, Kurzschrift;
c) Sauarbeit, Sauermilch, Sauerei, Sauerkohl, Sauerstoff.

fr.: a) volée, voleur, voličre, volerie, vol, volage;
b) soliste, solitaire, solitude, solution, solvable;
c) misčre, misérable, miséricorde, permis, compromis.

Úloha č. 41

Kolik homonymních sufixů najdeme v následujících ukrajinských slovech?

горЁдина, свинLна, глибинá, долLна, перлLна, осетрLна, жердLна, людLна, хлібLна, давнинá, зернLна; татáрин, селянLн, киОнин, землОнин, дворянLн, мовлОнин.

Úloha č. 42

Vypište slova toho jazyka, který studujete, a podtrhněte v nich homonymní a synonymní afixy:

něm.: bekommen, besprechen, verstellen, verkaufen, Menschen, Felder, Autos, Wände, Tage, Lehrer, Helden, Prinzen, Wälder, Maler, Herden, besser, müssen, Wörter.

angl.: he looks, many books, teacher, interpreter, better, internal, intarnational, within, during, father, further.

fr.: animal, banal, que tu parles, tu parles, jours, dors, je lis, tu lis, journaux, tables, ce, cet (ce livre, cet ami).

Úloha č. 43

Pozorně si prohlédněte níže uvedená schémata. Jaké jevy jsou na nich zachyceny?

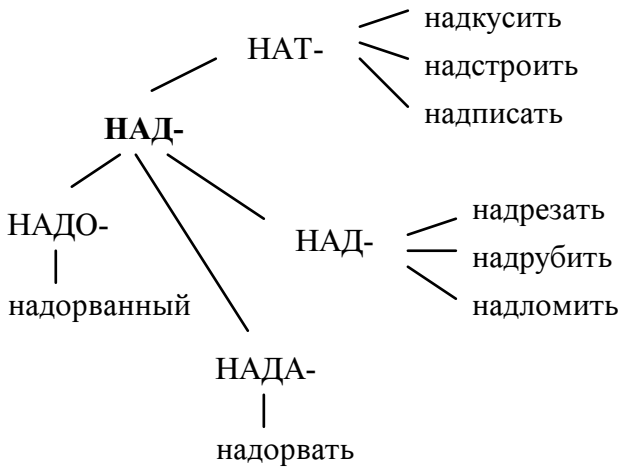

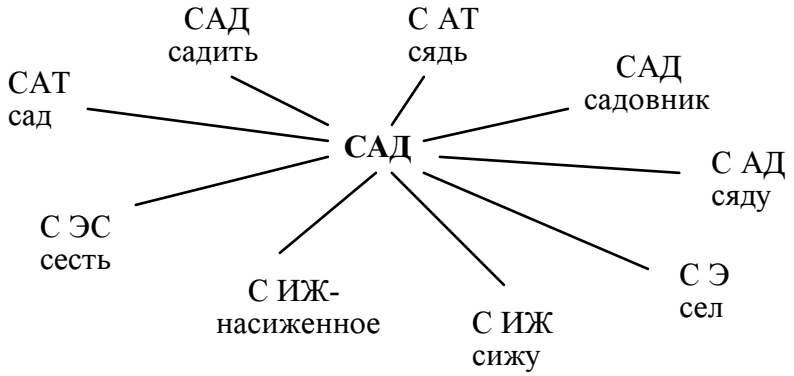

Úloha č. 44

Přečtěte si text:

Rozlišujeme *vnější* a *vnitřní* tvoření slov. K ***vnějšímu*** patří *morfologické* (afixální a bezafixální) a *syntaktické* (skládání slov, interfixace, abreviace), k ***vnitřnímu*** pak *sémantické* tvoření slov, při němž nedochází k vnějším změnám slova, nýbrž se modifikuje jeho sémantika: dochází k rozšiřování (*generalizaci*), zužování (*specializaci*) a přenosu (*transpozici*) významu slov.

Úloha č. 45

Přečtěte si také text v učebnici na s. 104-105 a na základě získaných poznatků určete, jakým slovotvorným způsobem vznikla následující slova:

услЁвие, перебежáть, отнDне, сáдик, сибирОк, зачётка, переÍлок, подокЁнник, бÍдущее, душÁвный, дежÍрный, учLтельская, бегЁм, одинЁкий, живЁт, животрепÁщущий, головá (человека, поезда), круг (спасательный, окружность, друзей), вышеупомОнутый, сумасшÁдший, девятиметрЁвый, лесопáрк, Волгоградá, сегЁдня.

K odpovědi využijte následující tabulku:

Tabulka č. 6

T V O Ř E N Í S L O V				
V N Ě J Š Í			V N I T Ř N Í	
m o r f o l o g i c k é		s y n t a k t i c k é	s é m a n t i c k é	k o n v e r z e
afixální	bezafixální			
- prefixace, - sufixace, - prefixálně-sufixální tvoření		- kompozice (skládání slov n. slov. základů) - abreviace	- rozšíření významu - zúžení významu - přenos významu	- substantivizace - adjektivizace - adverbializace - pronominalizace

Úloha č. 46

Následující slova použijte pro ilustraci všech slovotvorných způsobů, uvedených v předcházejícím schématu. Zařaďte slova do skupin podle použitého způsobu tvoření.

снежинка, запевать, переставить, разрыв, прабабушка, сухофрукты, канатоходец, водовоз, белоствольный, горошинка, сушь, списать, тишь, помахивать, сушеный, мороженое, столовая, сам (один), кругом, киевский, сверху, МГУ.

Úloha č. 47

Malá část složených slov je utvořena nemorfologickým způsobem. Splývají v nich v jedno dvě syntakticky spojená slova a závislost jednoho slova na druhém lze snadno stanovit jejich odtržením a záměnou jejich pořadí. Jedním slovem se lze syntakticky ptát na druhé: сшедший (с чего?) с ума - *сумасшедший*; действующий (как?) быстро - *быстродействующий*.

Najděte slova utvořená syntaktickým splynutím dvou slov v jedno:

умалишенный, глубоководный, скоропортящийся, гладко-глянцевый, гладкокрашеный, низкооплачиваемый, нижеследующий, вездеходный, трудновыполнимый, морозостойкий.

Úloha č. 48

Vyberte slova, která vznikla přechodem z jednoho slovního druhu do druhého (konverze). Co se mění přechodem přídavného jména k podstatným jménům? V odpovědi použijte materiálu z úlohy č. 50.

Столовый, столовая, дежурный (офицер), дежурный, дежурство, прихожая, проезжая (часть улицы), проезжий, рабочий, работник, больной человек, больница, больной, раненые, раненный, тяжелораненый.

Úloha č. 49

Pokuste se dešifrovat následující ruské zkratky:

ТЮЗ, НИИ, ХТЗ, МХАТ, КУ, МВД, ЮЖД, МУ, МГУ, ЦУМ.

Úloha č. 50

Zapamatujte si, že ***konverze*** je slovotvorný způsob, při kterém se slovo určitého slovního druhu mění na slovo jiného slovního druhu:

- *substantivizace* - přechod k podstatným jménům (velmi častá v angličtině a čínštině - ученый, военный),
- *pronominalizace* - přechod k zájmenům (целый день /весь/, был один /сам/),
- *adverbializace* - přechod k příslovcím (утром, бегом),
- *adjektivizace* - přechod k přídavným jménů (печеное яблоко, сушеные грибы, кислое молоко).

Úloha č. 51

Uveďte vlastní příklady analogické uvedenému vzoru:

a) ***specializace*** (zúžení významu) - *живот,* dříve znamenalo "život" i "břicho", v současné ruštině se používá pouze v druhém významu;

b) ***generalizace*** (rozšíření významu) - *крыло птицы* - původní význam, nyní - *самолета, здания, партии, направления* atd.

c) ***přenos*** (transpozice) - *носик человека, чайника; ножка, спинка ребенка,* ale také *стула, кровати, дивана; золотое кольцо, золотое сердце, золотой человек, золотые руки, волосы.*

Úloha č. 52

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

sémantém (семантÁма)
autosémantémy (автосемантÁмы)
synsémantémy (синсемантÁмы)
morfémika (морфÁмика)
paradigmatika (парадигмáтика)
morfém (морфÁма)
- derivační (дериваци**Ё**нная)
- relační (реляци**Ё**нная)
- segmentální (сегмÁнтная)
- suprasegmentální (супрасегмÁнтная)
- nulový (нулевáя)

prefix/předpona (прÁфикс)
sufix/přípona (сÍффикс)
infix (инфикс)
postfix (п**Ё**стфикс)
transfix (трáнсфикс)
koncovka (флÁксия)
cirkumfix (циркумфикс)
alomorf (аллом**Ё**рф)
homonymie/synonymie afixů (омонимLя/синонLмLя áффиксов)
tvoření slov (словообразовáние)
- afixální (аффиксáльное)
- bezafixální (безáффиксное)
- morfologické (морфологLческое)

sémantické (семантLческое)
syntaktické (синтаксическое)
skládání slov/kompozice (словосложÁние)
skládání základů (основосложÁние)
abreviace (аббревиáция)
substantivizace (субстантивáция)
adjektivizace (адъективáция)
adverbializace (адвербализáция)
pronominalizace (прономинализáция)

Úloha č. 53

Přečtěte si s. 90-91 učebnice "Основы языкознания для русистов" a vypište si do vašich poznámek definice pojmů *morfologická forma*, *gramatický význam*, *gramatický prostředek*, *morfologická kategorie*.

Úloha č. 54

Určete mluvnický význam následujících slov:
книги, печь, стрелой

Úloha č. 55

Pozorně prostudujte tabulku č. 7:

Tabulka č. 7

MLUVNICKÉ ZPŮSOBY VYJÁDŘENÍ MLUVNICKÝCH VÝZNAMŮ	
SYNTETICKÉ	ANALYTICKÉ
mluvnický význam se vyjadřuje	
uvnitř slova	mimo hranice slova
- afixace: 1. flexe 2. aglutinace - vnitřní flexe - reduplikace - supletivismus - přízvuk - inkorporace	- použití pomocných slov - intonace - slovosled

Úloha č. 56

Zapamatujte si:

1) **aglutinace** (aglutinační afixace, r. аффиксация-агглютинация - z lat. *agglutino* - "přilepuji", termín zavedl německý filolog F. Bopp) je využívaná v turkotatarských, ugrofinských, drávidských a nigerokonžských jazycích (vzpomeňte si na turecké *el-ler-im-de* - "v mých rukou"). Jde o zvláštní připojování, "přilepování" invariantních (neměnných) a gramaticky jednoznačných afixů, takže k vyjádření několika mluvnických významů je potřeba několika takových afixů: *elim* - "moje ruka", *elde* - "v ruce", *eller* - "ruce", *ellerde* - "v rukou", *ellerim* - "moje ruce", *elimde* - "v mé ruce" atd.

Při **flexi** (r. флексия, аффиксация-фузия - termín, zavedený Američanem E. Sepirem), která je charakteristická pro indoevropské jazyky, dochází naopak k organickému srůstání afixů a kořenů, které má za následek stírání fonetických a morfologických hranic mezi nimi. Afixy jsou víceznačné a variantní, jeden afix zpravidla vyjadřuje několik mluvnických významů současně, např. v r. slovoformě *стол**у***,

afix -*y* označuje mužský rod, jednotné číslo, 3. pád; mluvnické významy jednotného čísla a 3. pádu mohou ovšem vyjadřovat i jiné afixy (дом-*y*, ноч-*и*, книг-*е*). Z toho vyplývá, že typ afixace závisí především na způsobu spojování afixů s kořenným morfémem.

2) **vnitřní flexe** (introflexe) je vyjádření gramatického významu pomocí změny zvukové skladby kořene (střídání kořenných samohlásek nebo souhlásek). Tento jev je charakteristický pro všechny indoevropské jazyky (angl.: *foot - feet*, *man - men*; něm.: *Mutter - Mütter*, r. *избегать - избежать*, *лёг - ляг*, atd.).

3) **reduplikace** (lat. "zdvojení") znamená využití bezprostředně se opakujících morfémů jako prostředku vyjádření mluvnického významu. Jedná se o poměrně rozšířený jev: jap. *jama-jama* - "hory", polynéské *papai* - "ryby" (*pai* - "ryba"), indonéské *orang-orang* - "lidé", perské *tond-tond* - "velmi rychlý", kazašské *кызыл-кызыл* - "nejčervenější".

4) **supletivismus** (lat. "doplňovat") je tvoření gram. forem jednoho slova od různých kořenů; v indoevropských jazycích velmi rozšířený jev: ukr. *погано - гірше*, *добре - краще*; r. *я - меня*, *он - его*, *человек - люди*, *брать - взять*, *положить - класть*, *ребенок - дети*; angl. *good - better*, *many - more*, *I - me*;

5) **přízvuk** - využití změny místa dynamického přízvuku (v jazycích s volným přízvukem) nebo změny tónu v melodických jazycích jako prostředku vyjádření gramatického významu: r. головD - гЁловы, рÍки - рукL, разрезать - разрÁзать, жінкL - жÇнки, вÇкна - вікнz, angl. contést - cóntest, expórt - éxport.

6) **inkorporace** je syntaktické skládání slov nebo slovních základů, sloužící k vyjádření gramatického významu; např. v čukotštině výraz *тымай'ныачак'аанмыркын* je co do formy slovo, avšak fakticky jde o ucelenou výpověď (větu) s významem "zabíjím velkého tučného jelena", sestavenou ze slov-morfémů *ты* "já", *май'ны* "velký", *ача* "tučný", *к'аа* "jelen", *нмыркын* "zabíjet". Syntaktické skládání slov umožňuje vyjadřování jak morfologických, tak syntaktických gramatických kategorií, čímž se liší od skládání slov jako slovotvorného způsobu (viz také téma I. - *ninakupenda, atakupenda*).

7) **pomocná slova** - k vyjádření gramatického významu se využívá pomocných sloves, členů, spojek, částic, předložek, odlučitelných předpon apod.

8) **slovosled** může být využit jako prostředek vyjádření gramatického významu pouze v jazycích s pevným slovosledem, i když jej částečně využívají i jazyky s volným slovosledem jako např. ruština a ukrajinština, u kterých je velmi rozvinutá flexe (např.: *Мать любит дочь* a *?очь любит ?ать*, *Лес закрыл дом, Кравченко отправил телеграмму Черных* atd.). Avšak srov. angl. *steel strip*, *round home* a *strip steel* , *home round*, čín. *žeń-gun* "dělník", doslova "pracující člověk" a *gun-žeń* "lidská práce". Analogické jevy lze najít v turkotatarských a indonéských jazycích, ve většině jazyků papuánských a např. v tibetštině.

9) **intonace**, přesněji takových jejích součástí jako melodie a pauzy, může být také užito jako prostředku vyjadřujícího gramatický význam. Srov. např.: *Число фонем в языке конечно, ограничено* a *Число фонем в языке, конечно, ограничено; Гляжу на стоящий поезд* a *Гляжу: настоящий поезд*; *Это правда!(?)* a *Это правда*; *Дома, улицы залиты светом* a *Дома улицы залиты светом*; *В соревновании участвуют все: школьники, их родители, учителя* a *В соревновании участвуют все школьники, их родители, учителя* atd.

Úloha č. 57

Analyzujte příklady a určete, jakého gramatického prostředku je v nich použito k vyjádření rozdílého mluvnického významu:

r.: избегzть - избежzть , друг - друзьO - дружLть, плач - плzкал - плzчу, мÍха - мÍшка, сон - сна;

ukr.: ногz - нозÇ, рукz - руцÇ, друг - дрÍзі, вÍхо - вÍшко - (у) вÍсі; бÁрег - (на) бÁрезі, сÇсти - сядь.

Úloha č. 58

Jaké významy jsou vyjádřeny různomístným přízvukem?

пLлы - пилD, лÁса - лесz, избегzть - избÁгать, Ёкна - окнz, дорЁга - дорогz, глЁток - глотЁк, сЁли - солL, пЁтом - потЁм, zмок - замЁк, стрzны - странD, гЁловы - головD.

Úloha č. 59

Analyzujte následující supletivní formy v různých jazycích, srovnejte je a vysvětlete jejich význam:

r.: ребенок - дети, человек - люди, плохой -хуже, хороший - лучше, иду - шёл, я - меня, он - его, брать - взять, много - больше;
něm.: der Mensch - die Leute, er - ihn, viel - mehr, gut - besser, bin - bist - ist - sind - war;
fr.: je - moi, il - lui, bon - meilleur, bien - mieux;
angl.: she - her, good - better - the best, many - more;
lat.: bonus - melior - optimus, magnus - maior, parvus - minor.

Úloha č. 60

Vysvětlete roli zdvojených výrazů v ruštině:

он еле-еле шел, она едва-едва закончила работу, море синее-синее, он сидел тихо-тихо, он добрый-предобрый, мало-мальски, ходишь-ходишь, белый-белый, хороший-хороший день.

Úloha č. 61

Určete různé způsoby vyjádření mluvnických významů, výrazy uspořádajte do skupin:

стол - столы, стул - стулья, книги - книге - книгу, день сменяет ночь, шёл - шёл бы, снег белый - белый снег, плохо - хуже, хорошо - лучше, иду - шёл, читаю - буду читать, буду писать - напишу, излагать - изложить, сорок рублей - рублей сорок, ходить - ходил, чудо - чудеса, окнz - Ёкна, зÁмли - землL, светлый - светлее - самый светлый, племя - племени, больной брат приехал - брат приехал больной.

Úloha č. 62

Slovosled má v řadě západoevropských jazyků ***mluvnickou fumkci***. Např. v angličtině v dvoučlenných slovních spojeních tvořených dvěma substantivy je první chápáno jako určující (přívlastek) a druhé jako určované, srov. *garden flower* "zahradní květina" a *flower garden* "květinový záhon", *silk dress* "hedvábné šaty" a *dress silk* "šatové hedvábí". V ruštině se mluvnická funkce slovosledu uplatňuje v mnohem menší míře, srov. *пять рублей* a *рублей пять; я встретил друга отца* a *я встретил отца друга.* **Uveďte další příklady**, kdy **v ruštině** slovosled plní mluvnickou funkci. Určete, jakou roli hraje slovosled **v dalším jazyce** vaší studijní kombinace.

Úloha č. 63

Srovnejte níže uvedené ruské věty s ekvivalentními větami v jiných jazycích. Všimněte si užití členů a slovosledu. Svá pozorování zobecněte.

r.: ; Мать любит дочь. Отец любит сына.
něm.: Die Mutter liebt die Tochter. Der Vater liebt den Sohn.
fr.: La mčre aime la fille. Le pčre aime le fils.
angl.: The mother loves the daughter. The father loves the son.
lat.: Mater amat filiam. Pater amat filium.

Úloha č. 64

Oddělte syntetické formy slov od forem analytických:

пишу, столы, буду писать, на столе, иду, пойду, более быстро, самый длинный.

Úloha č. 65

Určete, jaké mluvnické významy (a jakými prostředky) jsou vyjádřeny následujícími výrazy:

r.: кот - коты, Lглы - иглD, синий - синий-синий, светлый-светлее, много - больше;

angl.: sing - sang, good - better - best, easy - easier - easiest, write - writes, spoke - had spoken, boy - boy's, I - me, go - went, girl - girls, speaks - is speaking;

něm.: der Mann - die Männer, schreibe - schreibst - schreibt; er - ihm - ihn, viel - mehr, das Kind - des Kindes - dem Kind, lese - las, blau - blauer - blauest, der Bube - die Buben;

fr.: je - moi, bon - meilleur, la soeur - de la soeur, il - loi, parle - avait parle, l'animal - les animaux, lis - lit - lisons - lisez - lisent.

Úloha č. 66

Uspořádejte následující dvojice slov do skupin podle prostředků vyjadřujících mluvnický význam. Pojmenujte tyto prostředky a určete, jaké mluvnické významy vyjadřují. Použijte při práci tabulku č. 7 a následující schéma:

gramatický p r o s t ř e d e k		gramatický v ý z n a m
	p ř í k l a d y	
1. afixace 2. vnitřní flexe atd.		

Materiál pro analýzu:

студент - студента, я - мы, читаю - прочитаю, идёт - шёл, лÁса - лесá , выразить - выражать, чёрный - чёрная, сковать - сковывать , мой - моего, насыпáть - насDпать , дышLте - дDшите, сказал - сказала, человек - люди, делай - делайте.

Úloha č. 67

Jak lze v ruštině vyjádřit význam členů v následujících větách?

angl.: A man is waiting for you. The man has come.

něm.: Es war ein großes Zimmer. Das Zimmer hatte wenig Möbel.

fr.: Une femme nous approchait. Je regardais la femme avec intéręt.

Úloha č. 68

Jsou dána slova v ilokánštině (Filipíny) a jejich české ekvivalenty. Vysvětlete, jakým způsobem se v tomto jazyce vyjadřuje mluvnický význam množného čísla.

pingan	-	jídlo	pinpingan	-	jídla
talon	-	pole	taltalon	-	pole (mn.č.)
dalan	-	cesta	daldalan	-	cesty
biag	-	život	bibiag	-	životy
ulo	-	hlava	ululo	-	hlavy

Úloha č. 69

Jsou dána slova v dinkaštině (Súdán) a jejich české ekvivalenty. Určete, jaké mluvnické prostředky se v tomto jazyce používají pro vyjádření mluvnického významu množného čísla.

pal	-	nůž	paal	-	nože
vot	-	chýše	voot	-	chýše (mn.č.)
bit	-	kopí	biit	-	kopí (mn.č.)
kat	-	rám	ket	-	rámy
ben	-	vůdce	ban	-	vůdcové
dok	-	chlapec	dak	-	chlapci

Úloha č. 70

Přečtěte si následující svahilské věty s jejich českými překlady:

atakupenda	-	on tě bude milovat
nitawapiga	-	já je budu bít
atatupenda	-	on vás bude milovat
anakupiga	-	on tě bije
nitampenda	-	já ho budu milovat
unawasumbua	-	ty je rozčiluješ

Přeložte do svahilštiny následující věty: 1. *Ty je budeš milovat*. 2. *Já ho rozčiluji.*

Jaké závěry můžete učinit o gramatických kategoriích ve svahilštině ve srovnání s těmito kategoriemi v ruštině? Jaký je charakter afixů v tomto jazyce?

Úloha č. 71

Určete, jakých gamatických prostředků je užito v následujících větách v ruském a dalším vám známém jazyce. Jaké významy tyto prostředky vyjadřují? Srovnejte mluvnické prostředky vyjadřující v obou větách tytéž mluvnické významy:

r.: Старик, наконец, вспомнил, где он видел человека, который шел сейчас по краю платформы, опустив голову и прижав руки к бокам.

angl.: The old man at last recalled where he had seen the man who was now walking the edge of the platform, his hand sunk, his arms pressed to his sides.

něm.: Der Greis erinnerte sich endlich daran, wo er den Mann gesehen hatte, der, den Kopf gesenkt und die Arme an die Seiten gepreßt, jetzt am Rande des Bahnsteigs ging.

fr.: Le vieux se rappela enfin oů il avait vu l'homme qui marchait (en ce moment) sur le bord du perron, la tęte baissée et les bras collés au corps.

Úloha č. 72

Napište referát na jedno z následujících témat:

1. Mluvnické prostředky vyjadřování mluvnických významů v češtině.
2. Mluvnické prostředky vyjadřování mluvnických významů v druhém jazyce vaší studijní kombinace.
3. Rozdíl mezi aglutinací a flexí jako dvěma způsoby afixace. Povaha afixů v češtině a druhém jazyce vaší studijní kombinace.

Úloha č. 73

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

gramatická/mluvnická forma (грамматЬческая фЁрма)
gramatický/mluvnický význam (грамматЬческое значÁние)
gramatický/mluvnický prostředek (грамматЬческий спЁсоб/срÁдство)
morfologická kategorie (морфологЬческая категЁрия)
syntetické prostředky vyjádřování mluvnických významů (синтетЬческие спЁсобы выражÁния грамматЬческих значÁний)
analytické prostředky vyjádřování mluvnických významů (аналитЬческие спЁсобы выражÁния грамматЬческих значÁний)
flexe (аффиксáция-фузия)
aglutinace (аффиксáция-агглютинáция)
vnitřní flexe (внÍтренняя флÁксия)
reduplikace (редупликáция)
supletivismus (супплетивЬзм)
inkorporace (инкорпорáция)
intonace (интонáция)
slovosled (порОдок слов)
invariantnost a jednoznačnost afixů (стандáртность и однознáчность áффиксов)
variantnost a víceznačnost afixů (нестандáртность и многознáчность áффиксов)

IX. SÉMANTICKÝ SYSTÉM JAZYKA (II.)

I. Charakteristika lexikálního systému jazyka
   1) Disciplíny zabývající se slovní zásobou jazyka, tj. lexikálním systémem
   2) Slovo jako centrální jednotka jazyka
   3) Slovo a lexém
   4) Variování lexému
   5) Systémové vztahy ve slovní zásobě
II. Slovní druhy jako lexikálně gramatické třídy slov

Úloha č. 1

Přečtěte si text:

Lexikální systém je součástí sémantického systému jazyka (viz tab. 1 téma VI., text úlohy č. 1 téma VIII., tab. 1 téma VIII.). Jednotkami lexikálního systému jsou **lexémy**, které mohou být jednočlenné (slova - *студент*, *преподаватель*, *университет*, *книга*) nebo vícečlenné (sdružená pojmenování a frazémy - *железная дорога*, *скорая медицинская помощь*, *ахиллесова пята*, *высосать из пальца*, *трепать нервы*, *убить двух зайцев*).

Lexikálním systémem jazyka se zabývají různé disciplíny, jejichž status ve vztahu k **lexikologii** (disciplína zabývající se zkoumáním slovní zásoby jazyka, tj. jednotek lexikálního systému) je v současné lingvistice předmětem diskuse. Existují minimálně dvě různá hlediska. Podle prvního jsou ***lexikografie*** (nauka o teorii a praxi tvorby slovníků), ***sémaziologie*** (nauka o významu, obsahu jazykových jednotek), ***onomaziologie*** (nauka o procesech nominace, pojmenovávání), ***etymologie*** (nauka o původu slov), ***onomastika*** (a její součásti: *antroponomastika*, *etnonomastika*, *toponomastika*, *hydronomastika* atd. - nauka o vlastních jménech), ***frazeologie*** (nauka o ustálených spojeních, tj. vícečlenných lexémech) samostatnými lingvistickými disciplínami. Zastánci druhého hlediska považují tyto disciplíny za součásti, oddíly lexikologie jako zobecňující nauky o slovní zásobě jazyka.

Úloha č. 2

V odpovědi na otázky použijte text úlohy č. 1 a s. 99-103 učebnice "Основы языкознания для русистов":

1. Jaké je *místo* lexikálního subsystému v jazykovém systému?
2. Jaké *jednotky* do něho patří?
3. *Co* zkoumá lexikologie?
4. Které další *disciplíny* se zabývají slovem jako lexikální jednotkou?
5. Jaké jsou názory na *určení statusu disciplín* zabývajících se jednotkami lexikálního systému?

Úloha č. 3

Přečtěte si text:

Praktické vyčlenění slova ve výpovědi zpravidla nepředstavuje pro běžného mluvčího větší problém. *Vědecká definice* slova je ovšem problémem dosti značným. V současnosti existuje více než 200 definic slova, avšak ani jedna se dosud nestala obecně užívanou. Je to způsobeno mnohostranností a různorodostí této jazykové jednotky v různých jazycích světa. Americká deskriptivní (popisná) lingvistika se dokonce pokoušela o popis jazyka bez použití pojmu slova.

Dominantní funkcí slova je funkce nominativní (pojmenovací), avšak ne všechna slova něco pojmenovávají. Pomocná (neplnovýznamová) slova tuto funkcí nemají, proto jsme je zařadili k synsémantickým sémantémům morfologického podsystému jazyka.

Slovo je **centrální jazyková jednotka,**[4] neboť jednotky nižších úrovní slouží k jeho konstruování, a naopak vyšší jednotky existují jen díky slovu, jako výsledek jejich spojování. Hlavními charakteristic-

[4] Srov. názor F. de Saussura: "Slovo... , nehledě na všechny obtíže spojené s definicí tohoto pojmu, je jednotkou, která v našem vědomí neodbytně vyvstává jako něco centrálního v mechanismu jazyka."

kými rysy (znaky) slova jsou: 1) ***poziční a syntaktická samostatnost*** (v jazycích s volným slovosledem se projevuje ve schopnosti slova měnit své místo ve větě: *Студенты сдают экзамены. Экзамены сдают студенты. Сдают экзамены студенты. // Он обманул меня. Меня обманул он. Обманул он меня. // Буду сегодня читать. Читать буду сегодня. Сегодня буду читать*; slova mohou vystupovat v roli větného členu nebo celé věty: *Весна. Потеплело*); 2) ***zvuková*** *(tj. fonetická a fonologická)* ***utvářenost*** (slova jsou oddělena pauzami, mají jeden hlavní přízvuk atd.); 3) ***gramatičnost*** (slova mají morfologickou formu a syntaktickou funkci), 4) ***idiomatičnost*** (arbitrérnost vztahu formy a významu).

Lze říci, že slovo je zvuk nebo komplex zvuků vyjadřující určitý význam. Avšak tato definice nebere v potaz specifika mnoha jazyků světa. Přesnější vymezení říká, že ***slovo*** *je zvukový komplex utvářený podle zákonů určitého jazyka a vyjadřující obsah podmíněný životní praxí členů daného jazykového kolektivu.*

Jednotky lexikálního systému jazyka se nazývají *lexémy*. **Lexém** je soubor všech možných slovoforem, fonetických, stylistických a sémantických variant plnovýznamového slova. Ve větě *Ворон к ворону летит, ворон ворону кричит* je sedm slov, ale pouze tři lexémy (*ворон, летит, кричит*).

Lexém (podobně jako foném a morfém) se realizuje prostřednictvím svých variant - *alolexů* (v r. terminologii - *аллолексема*, *аллолекса*, *аллолекс*, *лекс*).

Variantnost lexému je mnohem bohatší, než u předchozích jazykových jednotek (viz níže tab. č. 1)

Tabulka č. 1

V A R I A N T N O S T L E X É M Ů				
T Y P Y V A R I A N T				
fonetické	morfologické	stylistické	sémantické	gramatické
r u š t i n a				
тв**Ё**рог - твор**Ё**г; п**Á**тля - петл**О**; **г**алЁша - **к**алЁша	зал∅-зал**а**-зал**о**; 4.p. j.č. muž.r. podst. jmen: брат**а**, стол∅	нет-нет**у**; в цех**е**-в цех**у**; шофёр**ы**-шоферz	*курс*ą - směr pohybu letadla, lodi; *курс*¸ - cyklus disciplín; ročník studia	я чита**ю**, ты чита**ешь**... книг**а**,**-и**,**-е**,**-ой** буду читать-прочитаю
u k r a j i n š t i n a				
з**z**вжди-завжд**L**; **і**т**L** **-й**ти	3.p. j.č. muž.r. subst.: брат**у**, **-ові**	дв**Ё**? *-дв**Ç**йко*; *залік**Ё**вка* - zalíková knížka *х**Ç**мічка* - učitelka chémie?		

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. *Proč* je slovo centrální jednotkou jazyka?
2. Máte nějaké *argumenty* vyvracející toto tvrzení?
3. Jaká je *hlavní funkce* slova?
4. Jaké *skupiny slov* se v jazycích tradičně vyčleňují?
5. K jakému jazykovému podsystému patří *neplnovýznamová slova* a proč?
6. Jaké základní *znaky* (charakteristiky) *slova* znáte?
7. Co je to *lexém*?

8. V čem spočívá *rozdíl* mezi slovem a lexémem?
9. Co je to *alolex*?
10. Jak se projevuje *variantnost lexému*?

Úloha č. 5

Přečtěte si následující věty a určete, kolik je v každé z nich slov a lexémů:

r.: 1. *Человек человеку друг, товарищ и брат.*
2. *Глухой глухого позвал на суд судьи глухого .*

ukr.: *Голова голові головою голову розбив* (*голова* - 1. část lidského těla, 2. předseda).

Úloha č. 6

Na základě obsahu tab. č. 1 odpovězte na otázky:

1. Co víte o *variantnosti* lexému?
2. *Jaké varianty* lexémů znáte?
3. Jak variují lexémy *v češtině*?
4. *Doplňte* tabulku příklady z češtiny, ruštiny a dalších jazyků vaší studijní kombinace.

Úloha č. 7

Pozorně prostudujte schémata ilustrující obsah (sémantiku) slova a sémantickou strukturu mnohovýznamového slova (lexému):

I.

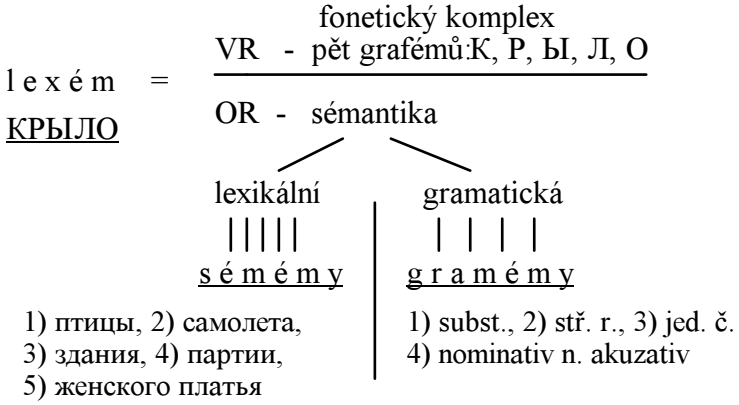

II. Příklady KOMPONENCIÁLNÍ (SÉMOVÉ) ANALÝZY (lexikální sémantiky)

1) *всадник*: a) člověk, b) jedoucí, přepravující se, c) na koni;
2) *студент*: a) člověk, b) studující, c) na střední nebo vysoké škole;
3) *мать*: a) člověk, b) ženského pohlaví, c) mající děti atd.

Úloha č. 8

Uveďte z hlavy několik sémémů daných polysémních (mnohovýznamových) slov. Utvořte s nimi slovní spojení.

тонкий, пустой, далёкий, холодный; дрожать, бежать, чистить; нос, спина, ножка, ручка, стол, класс, язык, кружок.

Srovnejte své řešení se slovníkem. Uveďte analogické příklady z češtiny a dalšího jazyka vaší studijní kombinace.

Úloha č. 9

Vyberte frekventovaná slovní spojení v ruštině a češtině, ve kterých se projevují významy uvedených mnohovýznamových slov. Místo teček doplňte odpovídající substantiva a adjektiva. Dokažte, že jde o různé významy, nikoliv o různá slova, neboť mezi různými významy (sémémy) téhož slova existuje smyslový vztah:

ГОЛОВА: 1. horní část lidského těla, horní nebo přední část zvířecího těla, v níž je ukryt mozek:
большая голова, *голова ребёнка,* . . . . .
2. *přen*. rozum, vědomí, úsudek: *ясная голова,* . . . . .
3. *přen*. první řady, přední část: *голова демонстрации,* . . . . .
КИПЕТЬ: 1. vřít při silném zahřívání: *кипит вода,* . . . . .
2. *přen.* bouřlivě, energicky se rozvíjet, projevovat se: *работа кипит,* . . . . .
3. *přen.* být zachvácen nějakým citem: *кипеть гневом,* . . . . .

Úloha č. 10

Spočítejte jednovýznamová a mnohovýznamová slova na libovolných deseti stranách jakéhokoliv výkladového slovníku ruštiny a češtiny. Kterých slov je více?

Úloha č. 11

Ještě jednou si pozorně pročtěte poslední odstavec s. 99 a první odstavec s. 100 z učebnice "Основы языкознания для русистов". Jak je podle vašeho názoru možné uchovat v hlavě tak obrovské množství slov?

Úloha č. 12

Prostudujte materiál tabulky č. 2:

Tabulka č. 2

POLYSÉMNÍ LEXÉM "СВЕЖИЙ" a jeho vztahy v jazykovém systému			
stimulující slova	synonymické a antonymické vztahy		sémantické pole
хлеб	мягкий	чёрствый	
газета	сегодняшняя	вчерашняя	
взгляд фасон предложение	новый	избитый	skupina přídavných jmen označujících vlastnost
ветер воздух	приятный бодрящий	горячий спёртый	
трава зелень	зелёная изумрудная	вялая жухлая пожелтевшая	

Doplňte tabulku svými příklady, resp. pozorováními.

Úloha č. 13

Přečtěte si text:

Všimněte si toho, že **synonymie** a **antonymie** jsou pouze dvě možnosti využití tzv. ***systémových vztahů*** lexikálních jednotek. Systémové vztahy se realizují v **polysémii** (r. "vydání, výdaje, spotřeba, ztráta; náklady", ukr. "oheň, sluneční záře, horečka, tvůrčí vzlet, střelba, plamen", č. lístek), **homonymii** (homonyma nejčastěji vznikají jako důsledek 1. rozpadu původní polysémie - tzv. homogenní (stejnorodá) homonyma: např. ukr. *баба*[1] - "žena vysokého věku", "matka otce nebo matky", "porodní bába", *баба*[2] - "druh sušenek", "odrůda hrušek", "kovová část palice" atd.; ještě v minulém století bylo slovo *баба* považováno za polysémní lexém, 2. koexistence domácího a cizojazyčného slova, jejichž výrazová stránka je totožná - tzv. heterogenní (různorodá) homoyma: např. r. *бор* "les", "chemický prvek", ukr. *бал* "večer", "známka"), v **sémantických polích** (souhrn řady slov, mezi nimiž jsou sémantické vazby, např. skupina příd. jmen s významem kvality: *сильный*, *могучий*, *вкусный*,

холодный, *громкий*, nebo skupina podst. jmen označujících vedoucího: *президент*, *царь*, *князь*, *староста*, *ректор*, *декан*, *шах*, *шейх*, *председатель* atd.) a v **rodově-druhových vztazích** (*груша*, *яблоко*, *вишня*, *апельсин*, *виноград* - фрукты).

Úloha č. 14

Rozdíl mezi homonymií a polysémií lze graficky znázornit následujícím způsobem:

I. - polysémie
II. - homonymie

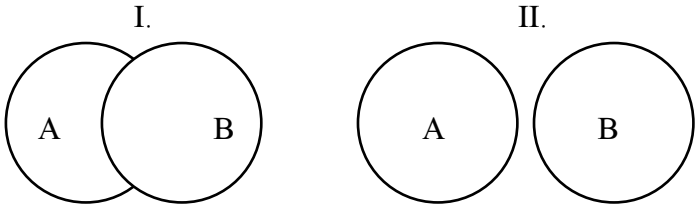

Uveďte příklady polysémních a homonymních lexémů v češtině, ruštině a dalším jazyce vaší studijní kombinace.

Úloha č. 15

V jazykovědě existuje termín *mezijazyková homonymie*, který se používá pro označení souzvučných nebo podobně znějících slov různých jazyků, mezi nimiž ovšem nejsou žádné významové vztahy, např. č. *holka* a ukr. *голка* "jehla", č. *čerstvý* a r. *чёрствый*, ukr. *чÁрствый* "okoralý, tvrdý", r. *бÍлка* "houska" a bulh. *бÍлка* "dívka, nevěsta", r. *недÁля* "týden" a ukr. *недíля* "neděle", r. *урЁдливый* "zrůdný, ohyzdný" a ukr. *вродлЬвий* "hezký" atd.

Uveďte analogické příklady z češtiny, ruštiny a dalších jazyků vaší studijní kombinace.

Úloha č. 16

S pomocí slovníků vyberte z uvedených slov ta nejvíce mnohoznačná a objasněte příčiny jejich velké mnohoznačnosti:

r.: чистый, смотреть, стоять, тяжёлый, лёгкий, сидеть, чёрный, зелёный, ходить, розовый, рука, плохой, бить, брать, хлеб;

angl.: order, fellow, party, joy, man, novel, reader, change, time, give, get, room, hard, way, poor, book, break, place, black;

něm.: Arbeit, Arm, gehen, lachen, Hand, Abend, sprechen, dringen, Wasser, genug, lassen, Papier, Sonne, jung;

fr.: homme, main, venir, faire, place, beau, succčs, saison, étage, âne, drapeau, mansarde.

Úloha č. 17

Přeložte následující slovní spojení do češtiny, resp. do dalšího vám známého jazyka, a vysvětlete, proč se stejné ruské adjektivum překládá v různých spojeních různě.

острое копьё, *острый* угол, *острое* воспаление, *острая* боль, *острый* вкус, *острый* недостаток, *острый* ум, *острое* слово, *острое* зрение, *острый* карандаш, *острый* кризис, *острое* кушанье;

глубокий старик, *глубокий* тыл, *глубокие* знания, *глубокая* яма, *глубокое* озеро, *глубокий* ум, *глубокий* порез, *глубокое* чувство, *глубокий* кризис, *глубокое* уважение, *глубокая* ночь.

Úloha č. 18

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *polysémie*?
2. Co je to *synonymie*?
3. Co je to *homonymie*?
4. Co je to *antonymie*?

5. Jaké *typy homonym* znáte?
6. Jaké *typy slov* mohou vstupovat do *antonymických vztahů*?
7. Na základě čeho vytvářejí slova *sémantická pole*?
8. Co jsou to *rodově-druhové vztahy*?
9. Co jsou to *mezijazyková homonyma*?

Úloha č. 19

Najděte *homonyma* ke slovům jednoho z cizích jazyků:

angl.: hand, corn, hail, lead, lay, left, mark, party, set, sound, spring, well;
něm.: Mark, Ton, Tor, Weide, Zoll, Steuer, sein, Masse, laut, Klasse, Hut, Bauer;
fr.: franc, faille, son, page, laie, bas.

Úloha č. 20

Najděte *antonyma* k následujícím slovům:

грубый, густой, защита, настоящий, низкий, полный, простой, твердый.

Úloha č. 21

Najděte *synonyma* k uvedeným lingvistickým termínům. Odhadněte, které z dvojice synonym je používanější:

рекÍрсия, лабиализЁванный, билабиáльный, лабио-дентáльный, фрикатLвный, аффрикáта, вибрáнт, прÁфикс, флÁксия, дифференциáльный, палатализáция, латерáльный, орфогрáфия, лингвLстика, ассимилÓция, диссимилÓция, фон, фиксLрованное (ударение).

Termíny přeložte do češtiny a do jednoho cizího jazyka a najděte k nim synonyma. Srovnejte získané poznatky.

Úloha č. 22

Následující slova rozdělte podle sémantických polí (lexikálně sémantických skupin). Určete, jaký příznak je základem pro jejich třídění do skupin.

Собака, дедушка, красный, идти, тарелка, пальто, упорный, банан, бифштекс, лететь, корова, бирюзовый, яблоко, салатница, синий, тёща, настойчивый, гулять, ваза, плечо, сарафан, чашка, ромштекс, овца, белый, группа, трусливый, трудолюбивый, жёлтый, робкий, плов, глаз, лимон, ползти, ухо, оранжевый, ехать, внук, кошка, умный, лошадь, принципиальный, блюдо, дочь, мать, рот, зять, гранат, халат, голова, вилка, карабкаться, кофта, живот, яблоко, юбка, апельсин.

Úloha č. 23

Najděte v každém sloupci dvojici slov, která nejsou antonymy, tzn. nevyjadřují protikladnost významů. Přiřaďte k těmto slovům skutečná antonyma a utvořte s nimi krátké věty:

лето - зима	высокий - низкий	говорить - молчать
стена - потолок	тяжело - легко	вперёд - назад
вверх - вниз	далёкий - чужой	биться - мириться
жизнь - смерть	родное - чужое	рубить - тесать

Úloha č. 24

Najděте synonyma a antonyma ke každému významu uvedených slov:

r.: старый, худой, твёрдый, крепкий, дикий;
angl.: new, easy, start, weak, small;
něm.: lange, schrecklich, schwer, voll, schwächen;
fr.: danger, endurci, méchant, ombre, grand.

Úloha č. 25

Najděte možná antonyma ke každému významu slov uvedené synonymické řady a zjistěte, zda jsou tato antonyma navzájem synonymní:

a) большой, крупный, огромный, необъятный, колоссальный, грандиозный, непомерный, исполинский, гигантский, обширный;
b) плохой, худой, дурной, скверный, неприятный, мерзкий, омерзительный, отвратительный, нехороший, гадкий, противный.

Úloha č. 26

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

lexikologie (лексиколЁгия)
lexikografie (лексикогра́фия)
sémaziologie (семасиолЁгия)
onomaziologie (ономасиолЁгия)
onomastika (ономáстика)
frazeologie (фразеолЁгия)
lexém (лексÁма)
jednoznačný/monosémický (однозна́чная)
víceznačný/polysémický (многозна́чная)
alolex (аллолексÁма)
sémém (семÁма)
sém (сÁма)
sémantické pole (семантLческое поле)
polysémie (полисемLя)
homonymie (омонимLя)
synonymie (синонLмLя)
antonymie (антонимLя)
rodově-druhové vztahy (видо-родовDe отношÁния)
mezijazyková homonyma (межъязыковDe омЁнимы)

Úloha č. 27

Pozorně si přečtěte s. 92-93 učebnice "Основы языкознания для русистов"a následující text:

Základem třídění lexikálních jednotek jazyka na slovní druhy *je objektivní skutečnost*. Ve skutečnosti existují *předměty*, které mají určité *znaky*, účastní se různých *procesů*, *dějů*, nacházejí se v určitých vztazích. Tyto skutečnosti jsou příčinou vyčleňování takových slovních druhů, jako *podstatná* a *přídavná jména*, *slovesa*, *předložky*. Analogické příčiny platí pro konstituování všech ostatních druhů slov.

Zásadní jednota objektivní skutečnosti byla příčinou vzniku více či méně totožných kategorií slovních druhů v různých částech světa. Ve *všech* jazycích světa existují *podstatná jména*, *slovesa* a *zájmena*, univerzální je také rozlišování podstatných a přídavných jmen.

Tato zásadní shoda ovšem neznamená, že počet a skladba slovních druhů jsou ve všech jazycích absolutně stejné. Např. ještě ve staré ruštině neexistovaly číslovky jako zvláštní slovní druh a pojmenování s významem kvantity byla řazena k podstatným, resp. přídavným jménům. V tibetštině se tradičně rozlišují pouze čtyři slovní druhy: jména, slovesa, zájmena a částice. V ukrajinštině se podle různých klasifikací rozlišují 2, 5, 10 druhů slov, v ruštině 2, 10, 14, v čínštině 2, 5, v arabštině 3, 6, 9 atd.
V některých orientálních jazycích (korejština, khmerština) se adjektiva svým charakterem blíží substantivům a slovesům.

Otázka stanovení počtu slovních druhů je spojena s množstvím a charakterem kritérií, na jejichž základě je tato kategorizace prováděna. Většina vědců se domnívá, že při vyčleňování slovních druhů je nezbytné mít na zřeteli čtyři základní hlediska: 1. **sémantické** (musíme odhlédnout od konkrétního lexikálního významu slova a brát v úvahu pouze obecný význam, který spojuje řadu dalších slov, např. *стол*, *ручка*, *студент*, *преподаватель*, *дерево* -předměty; *сидеть*, *читать*, *стоять*, *бежать*, *спать* - děje; *красивый*, *грустный*, *большой* - vlastnosti atd.), 2. **syntaktické** (každý slovní druh plní ve větě určité funkce, např. substantivum - především podmět a předmět, adjektivum - přívlastek, slo-

veso - přísudek atd.), 3. **morfologické (**každý slovní druh /pokud tvoří různé tvary slov/ má vlastní tvarotvorná paradigmata), 4. **slovotvorné (**každý slovní druh disponuje specifickým repertoárem /inventářem/ derivačních afixů pro tvoření nových slov, patřících k témuž slovnímu druhu. Kromě toho má vlastní specifické modely tvoření nových slov; např. pro substantiva je typické především sufixální tvoření slov: *лес - лесок - лесник - лесничество*, nová slovesa se zase nejčastěji tvoří prefixálním způsobem: *писать - написать - записать - переписать - списать* apod.).

Kritéria pro vyčleňování slovních druhů se formovala v přesné historické posloupnosti společně s formováním samotných druhů slov. Klasifikace slov podle slovních druhů nebyla vytvořena jazykovědci uměle, nýbrž se v průběhu historického vývoje konstituovala v samotném jazyce.

Úloha č. 28

Pamatujte si, že otázka stanovení slovních druhů předpokládá vyřešení následujících souvisejících problémů:

1. definice *slovních druhů* (lexikální třídy, gramatické třídy, lexikálně-gramatické třídy slov);
2. použití jednoho nebo *několika klasifikačních kritérií* (monistický nebo pluralistický přístup);
3. *počet slovních druhů*, podmíněný zvoleným klasifikačním přístupem;
4. *historie* vyčleňování slovních druhů (staroindické gramatiky, Aristoteles, stoikové, Lomonosov aj.);
5. *chronologie* konstituování slovních druhů (prvotnost vzniku): a) substantiva, b) slovesa, c) zájmena, d) substantivum - sloveso.

Úloha č. 29

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *slovní druh*?
2. *Podle jakých znaků* přiřazujeme slova k jednotlivým slovním druhům?
3. Vyjmenujte *znaky* jednotlivých *druhů slov*.
4. *Proč* se slovní druhy v různých jazycích *neshodují*?
5. *Proč* se v jednom jazyce vyčleňuje *různý počet* slovních druhů?
6. Co znamená *přechod* slova z jednoho slovního druhu do druhého?
7. *Kolik* druhů slov je v češtině, ruštině a dalším jazyce vaší studijní kombinace?

Úloha č. 30

Vysvětlete, na základě čeho hodnotíme následující slova jako

a) substantiva:

r. воÁнный, тDсяча, рабЁчий, зло, учLтель, учёный, мЁлодость, шLло;
něm.: der Gelehrte, die Freiheit, das Leben, das Gebirge, die Maus, der Angriff;
angl.: the poor, government, hundreds, the love, university, whites, the wounded;
fr.: l'enfant, le frčre, le travail, l'héritage, l'oeil, le tableau;

b) slovesa:

r.: постЁй, стеклЁ, бежáть, читáл, смеОться;
něm.: leben, dachte, probieren, liest, kaufen, geantwortet;
angl.: to love, to satisfy, to demonstrate, came, to organize;
fr.: glacer, rire, vendre, ętre, vérifier, chantonner, alunir;

c) adjektiva:

r.: бÁлый, новÁе, большLе, свÁтлый, лáсковый, злÁйший;
něm.: starker, lebendig, möglich, böse, gehorsam, italienisch, armlos;
angl.: beautiful, capable, lucky, easier, cool, dark, active, actual, strongest;
fr.: bon, haut, adorable, cosmique, différent, fatal, républicain.

Úloha č. 31

Určete, k jakým slovním druhům patří následující slova:

r.: два́дцать, тDсяча, половLна, треть, десOток, пальтЁ, хорошЁ, бордЁ, бег, да, нЇжно, нет, пла́кса, есть, бежа́ть, голЁдный;
něm.: sorglos, wunderbar, tausend, Felsen, mehr, wünschen, gut, reisen, er, was, zwanzigste;
angl.: evening, eighth, grass, very, small, ticket, my, running, better, speaker, this, merry, wisdom, forward;
fr.: partir, bonheur, comment, égalité, compagnie, paix, il, attentif, organiser, histoire, quatre.

Úloha č. 32

V následujících větách roztřiďte všechna slova podle jejich příslušnosti k slovních druhům. Ukažte, které znaky jsou a které naopak nejsou shodné u stejných slovních druhů různých jazyků. Najdete ve srovnávaných jazycích druhy slov, které si navzájem neodpovídají?

1) r.: Опомнившись, учитель увидел привязанного медведя, зверь начал фыркать, издали обнюхивая своего гостя, и вдруг, поднявшись на задние лапы, пошёл на него...
angl.: When he recoverd from the shock the tutor found himself face to face with a chained bear, snorting and sniffing at its visitor from afar, which suddenly, rearing himself on its hind legs, lumbered up to him...
něm.: Als der Lehrer zu sich gekommen war, erblickte er den angebundenen Bären; das Tier schnaufte, beschnüffelte aus der Ferne den Gast, stellte sich plötzlich auf die Hinterbeine und ging auf ihn los...
fr.: En revenant de sa surprise, il apercut l'ours attaché. Le fauve se mit ŕ renifler en flairant de loin son visiteur et tout ŕ coup, se dressant sur ses pattes de derričre, marcha vers lui...
2) r.: Нас, которые всю жизнь работают, она объединяет понемногу.
angl.: Little by little it's uniting us working people.
něm.: Uns, die wir unser ganzes Leben lang arbeiten, führt es allmählich zusammen.
fr.: Elle nous unit peu ŕ peu, nous qui travaillons toute notre existence.

Úloha č. 33

Určete, k jakým slovním druhům patří následující slova:
неслЁ, веслЁ, числЁ, зло, кLсло, шLло, бÁгЁм, дЇло, зимЁй, добрЁ, дЁмá, Їжас.

Úloha č. 34

Zapamatujte si nová slova a výrazy:
slovní druhy (чáсти рÁчи)
lexikálně-gramatické třídy (лÁксико-грамматLческие клáссы)
sémantický (семантLческий)
syntaktický (синтаксLческий)
slovotvorný (словообразова́тельный)
tvarotvorný/morfologický (словоизменLтельный/морфологLческий)
monistický přístup (монистLческий подход)
pluralistický přístup (плюралистLческий подход)

Úloha č. 35

Napište referát na jedno z následujících témat:
1. Zásady vyčleňování slovních druhů.
2. Charakteristika slovních druhů v češtině, ruštině a dalším cizím jazyce.
3. Jak se utvářely slovní druhy (posloupnost) - vaše interpretace.
4. Proč je v různých jazycích různý počet slovních druhů?
5. Proč se v ruštině vyčleňuje různý počet slovních druhů?

X. SYNTAKTICKÝ SYSTÉM

1. Obecná charakteristika syntaktického systému jazyka.
2. Diskusní otázky syntaxe.
   I. syntaktické jednotky: a) morfém, b) slovní spojení, c) věta, d) slovní spojení a věta;
   II. vztahy mezi podmětem a přísudkem: a) koordinace - predikace, b) spojení slov;
   III. definice věty.
3. Syntax slovního spojení - malá syntax.
4. Větná skladba - velká syntax.
5. Aktuální větné členění.
6. Typologie věty.

Úloha č. 1

Pozorně si přečtěte s. 94-98 učebnice "Основы языкознания для русистов" a následující text:

Syntaktický jazykový systém představuje *nejvyšší úroveň organizace jazykových jednotek* (viz tab. č. 1, téma VI).

Syntaktické jevy jsou mnohem složitější a přitom celkově mnohem méně prozkoumané, než jevy ostatních úrovní (subsystémů) jazyka. Od 50-60. let 20. stol. je přitom syntaktická problematika v centru pozornosti lingvistů. Systémový charakter syntaktických jevů je totiž méně zřetelný, než je tomu u jednotek fonetického, morfologického a lexikálního subsystému.

Obtíže vyvstávají již u otázky syntaktických jednotek. Tak např. představitelé americké deskriptivní lingvistiky se domnívají, že základní jednotkou jak morfologické, tak i syntaktické úrovně je *morfém*; je zde patrná snaha všechny syntaktické jevy mechanicky zjednodušit na úroveň morfémů (pouze s tím rozdílem, že morfologie se zabývá popisem těsněji spojených jednotek, kdežto syntax má zkoumat větší morfémová spojení).

Jiní uznávají nutnost rozlišování morfologických a syntaktických jednotek, avšak nejsou jednotní v názoru na jejich status: někteří soudí, že za základní jednotku je nutno považovat *slovní spojení*, kdežto věta je pouze komplexem slovních spojení; pro druhé je právě *věta* skutečnou syntaktickou jednotkou.

Většina současných autorů nejrůznějších učebnic základů jazykovědy vychází z reálné existence dvou jazykových jednotek: ***slovního spojení*** a ***věty***.

Slovní spojení je stavebním materiálem věty, není však větou. Slovní spojení plní nominativní funkci, zatímco věta něco sděluje, tj. plní funkci komunikativní. Z tohoto hlediska spojení slov typu *студент читает*, *солнце светит*, *машина едет* nejsou slovními spojeními ve smyslu jazykových jednotek, nýbrž větami. Spojení podmětu s přísudkem se uskutečňuje pomocí zvláštního typu mluvnického vztahu, který není ani souřadicím, ani podřadicím vztahem. ***Gramatický vztah*** *mezi podmětem a přísudkem se nazývá* **kongruence (shoda)**: hlavní větné členy se navzájem shodují např. v rodě, čísle a pádě (*трава зелёная*), v rodě a čísle (*девушка читала*), v čísle (*студенты учатся*). ***Významový vztah*** *mezi podmětem a přísudkem se označuje jako* **predikace**.

Úloha č. 2

Zamyslete se nad níže uvedenými definicemi věty z děl ruských lingvistů a určete, jakých znaků věty si tyto definice všímají:

1. Pronášíme-li soudy o nějakých věcech, spojujeme pojmy s jinými pojmy, nebo pojmy s představami. Např. *ptáci létají*, *tento pokoj je prostorný*. V prvním příkladě je pojem *létají* přisuzován pojmu *ptáci*; ve druhém případě je pojem *prostorný* přisuzován představě *tento pokoj…* Připojení přísudku k podmětu označujeme jako soud. Věta je soud vyjádřený slovy. (F. I. Buslajev)

2. Věta je zvláštní typ slovního spojení, charakterizovaný predikativními formami a zakončenou intonací. (M. N. Peterson)

3. Věta je jednotka řeči, vnímaná mluvčím i posluchačem jako mluvnický celek a sloužící k slovnímu vyjádření jednotky myšlení. (A. A. Šachmatov)

4. Věta je gramaticky určitým způsobem organizované spojení slov (někdy jen jedno slovo), sloužící k vyjádření ucelené myšlenky. (V. A. Bogorodickij)

5. ...slovní spojení, jejichž součástí je přísudek, nebo jejichž formální struktura ukazuje na chybějící přísudek, nebo sestávající pouze z přísudku; všechna takováto slovní spojení budeme nazývat větami. (A. M. Peškovskij)

6. Ucelená myšlenka vyjádřená slovy nebo - v užším slova smyslu - syntaktická jednotka, jejíž součástí je přísudek, se nazývá věta. (L. A. Bulachovskij)

7. Věta je celistvá řečová jednotka, gramaticky utvářená podle zákonů daného jazyka, která je hlavním prostředkem formování, vyjadřování a zobecňování myšlenek. Věta vyjadřuje nejen sdělení nějaké skutečnosti, ale také vztah mluvčího k této skutečnosti. (Грамматика русского языка, 1960)

8. Jednoduchá věta je samostatná syntaktická jednotka sdělení s gramatickým významem predikativnosti, formálně vyjádřená minimálním strukturním schématem s odpovídajícím systémem mluvnických prostředků k vyjádření syntaktických časů a způsobů. (Грамматика современного русского литературного языка, 1970)

9. ...jednoduchá věta je taková výpověď, která vznikla podle strukturního schématu k tomu určeného, má gramatický význam predikativnosti a vlastní sémantickou strukturu, vyjadřuje tyto významy systémem syntaktických forem (větným paradigmatem) a pravidelnou realizací a má komunikativní cíl,
k jehož vyjádření vždy přispívá intonace. (Русская грамматика, 1980)

Úloha č. 3

Přečtěte si text:

Problém *definice věty* patří v syntaxi také k diskutovaným otázkám, protože nehledě na univerzálnost této jednotky jazyka jsou věty neobyčejně různorodé jak co do formy, tak co do obsahu.

Věta nicméně má (se zřetelem k těmto rozdílům) v různých jazycích některé společné znaky, které ji odlišují od slovního spojení a k nimž patří zejména:

1. **komunikativnost** (základní funkcí věty je funkce komunikativní, tj. něco sdělovat, předávat informace);

2. **predikativnost** (vztažení obsahu výpovědi ke skutečnosti; realizuje se především pomocí času přísudkového slovesa, např.: *Студенты **сдают** экзамен. Студенты **сдали** экзамен. Студенты **будут сдавать** экзамен.*);

3. **modálnost** (modalita - vztažení postoje mluvčího, jeho vůle, přání, záměrů ke skutečnosti; realizuje se nejčastěji pomocí způsobu slovesného přísudku, pomocných slov, intonace; např.: *Ты бы выучил это! Если не будет дождя, пойдём, может быть, погулять!?*).

Kromě toho je třeba mít na mysli, že k vytvoření takové syntaktické jednotky, jako je věta, je nutný určitý 4. **model**, **strukturní schéma** (v každém jazyce existují schémata, modely pro strukturování slovních spojení a vět, z nichž jeden je vždy pro tvoření vět v daném jazyce nejtypičtější; např. pro ruštinu, ukrajinštinu, češtinu a další jazyky je to model S + P + O (subjekt /podmět + predikát/přísudek + objekt/předmět), pro mnohé jiné jazyky je to schéma S + O + P.

Značná část vět se neobejde bez 5. **spojovacích konstrukčních prvků** (spojek, předložek). V procesu konstruování vět jsou neméně důležité také 6. **intonační prostředky** (především větný přízvuk, pauza, melodie). Právě intonace je velmi často rozhodující pro určení statusu syntaktické jednotky (slovní spojení × věta). Srov. např.: a) *Глухая ночь застала нас на улице с разбитыми фонарями у аптеки*; b) *Глухая ночь. Разбитые фонари*; c) *Ночь. Улица. Фонарь. Аптека.*

Úloha č. 4

Odpovězte na otázky:

1. Jaké jsou *sporné problémy* současných syntaktických teorií?
2. Jaké *jednotky* se v syntaxi rozlišují?

3. Co je to *slovní spojení*?
4. Čím se slovní spojení liší od věty?
5. Uveďte vám známé *definice věty* a srovnejte jejich obsah. Jakých aspektů a vlastností si každá definice všímá? Jak spolu navzájem souvisí? (srovnejte minimálně tři takové definice)
6. Vyjmenujte základní znaky věty, které ji odlišují od ostatních strukturních jednotek jazyka.
7. Co víte o *vztazích mezi podmětem a přísudkem*?
8. Co je to *predikace*? Jak je vyjadřována?
9. Vysvětlete, jak chápete *komunikativní funkci* věty.
10. Co je to *modalita*? Jakými jazykovými prostředky se vyjadřuje? Uveďte příklady z češtiny, ruštiny a dalších jazyků.
11. Jaká je role *intonace* ve ztvárnění věty?
12. Které *intonační prostředky* jsou povyužívány v syntaktické funkci?
13. Čím se liší *jednoduchá věta* od *souvětí*?
14. V čem spočívá rozdíl mezi *holou* a *rozvitou větou*?

Úloha č. 5

Určete shodné větné vzorce (modely) u uvedených vět:

Нужно помыть полы, студент вернулся усталым, ребята прибежали радостные, необходимо приготовить задание, без труда удачи не добьёшься, без скалки хлеба не замесишь.

Přeložte tyto věty do češtiny, určete modely a srovnejte je s ruským materiálem.

Úloha č. 6

Určete, jakými prostředky se v uvedených větách vyjadřuje predikace (jejíž součástí je modalita, čas a osoba):

1. На улице тихо, темно и сыро. 2. Лишь бы пошёл дождик. 3. Отец работает в университете. 4. За окном темнеет. 5. Возвращайтесь, дети, скорее. 6. Как бы хотелось немного отдохнуть.

Věty přeložte a určete prostředky vyjádření predikace a modality v češtině. Pozorování o obou jazycích srovnejte.

Úloha č. 7

Přečtěte si větu, kterou uměle vytvořil L. V. Ščerba:

ГЛОКАЯ КУЗДРА ШТЕКО БОДЛАНУЛА БОКРА И КУДРЯЧИТ БОКРЕНКА.

Jak by ji bylo možné interpretovat jako předmět syntaktického popisu? Pokuste se vytvořit model této "věty". Naplňte ji obsahem.

Následující příklad můžete použít jako vzor:

Студенты сдают экзамены и зачеты дважды в год.

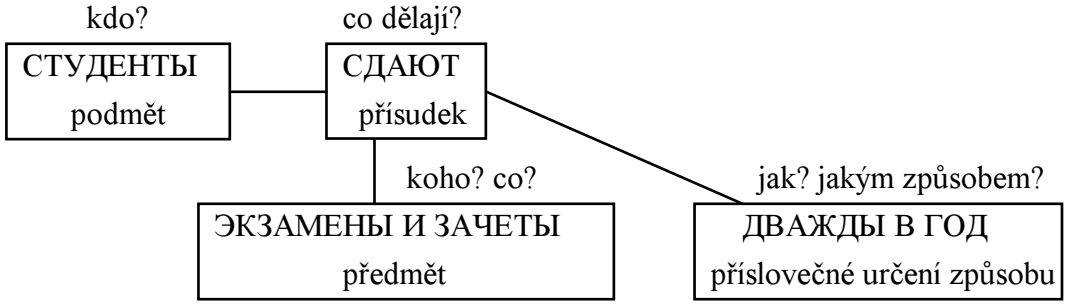

Úloha č. 8

Určete základní a závislé slovo ve slovních spojeních se shodou jako podřadicím vztahem. Najděte případy částečné shody:

r.: высокий дом, широкая улица, новое здание, город Киев, озеро Байкал, мой учитель, второй год, что-то белое, шестью книгами, на пяти страницах, чёрный кофе, семь студентов;

ukr.: гzрні квÇти, чудЁва дÇвчина, прекрzсний краєвLд, важкÁ завдzння, кнLжка брzта, мій олівÁць, на сьЁмому пЁверсі.

Uveďte analogické příklady z češtiny a dalšího cizího jazyka.

Úloha č. 9

Určete, jaké významové vztahy (atributivní, objektové, příslovečné) existují mezi komponenty následujících slovních spojení:

r.: говорить медленно, девушка в шляпе, дом на пригорке, увлекаться спортом, гулять в парке, брюки в полоску, недалеко от Москвы, всегда весёлый, доверие к людям, спросить у товарища, четвёртый курс, работать зимой, свободный по субботам;

ukr.: бÇгти швLдко, будLнок на рЁзі (перехрÁсті), захЁплюватися спЁртом, брzти Íчасть, зzвждL акурzтний, вÁсело сміОтися, вÇльний від занОть, спіднLця в складку (збЁрку), пальто з відлЁгою, червЁне Облуко, грzти на піанÇно, перекладzти книжкL.

Přeložte slovní spojení (ruské nebo ukr. příklady) do češtiny a do dalšího cizího jazyka. Srovnejte významové vztahy mezi komponenty ekvivalentních slovních spojení v různých jazycích.

Úloha č. 10

Utvořte dvojice vět tak, aby v první větě uvedená slovní spojení vystupovala ve funkci podmětu a ve druhé ve funkci libovolného jiného větného členu (lze měnit slovoformy):

r.: Киевский университет, двое друзей, один из нас, каждый день, десятки книг, пять слушателей;

ukr.: Київський університет, дво приятелів, один з нас, кожен день, десятки книжок, п"ять слухачів.

Přeložte uvedená spojení do češtiny a do dalšího cizího jazyka a opakujte cvičení podle zadání.

Úloha č. 11

Sestavte věty, v nichž by slovesa první skupiny plnily funkci pomocných sloves a slovesa druhé skupiny funkci infinitivu ve složeném slovesném přísudku.

r.: 1. собраться, прекратить, продолжать, успеть, хотеть, медлить, любить;
2. гулять, наблюдать, учиться, избегать, писать, ответить, смотреть;

ukr.: 1. збиратися, припинити, продовжувати, встигнути, хотіти, не поспішати, любити;
2. гуляти, спостерігати, вчитися, уникати, писати, відповідати, дивитись.

Úloha č. 12

Utvořte dvanáct vět, ve kterých by uvedená slova postupně vystupovala v roli podmětu a přímého předmětu. Jak lze určit syntaktickou funkci podmětu a předmětu nesklonných substantiv?

r.: портрет, кофе, море, кенгуру, портфель, город;

ukr.:стіл, вікно, шосе, пальто, місто, олівець.

Přeložte slova do češtiny a do dalšího jazyka vaší kombinace. S takto získanými slovy proveďte cvičení znovu. K jakým závěrům lze analýzou získaných výsledků dospět?

Úloha č. 13

Utvořte šest vět, v nichž by slova *его*, *её*, *их* (v ukr. *його*, *її*, *їх*) vystupovala jednou jako předmět a podruhé jako přívlastek.

Úloha č. 14

Odpovězte na otázky:

1. Jaké *typy slovních spojení* znáte (podle jejich struktury a podle charakteru významových vztahů mezi jejich komponenty)
2. Jakými *vnějšími prostředky* mohou být komponenty slovních spojení *spojovány*?
3. Vyjmenujte základní *druhy syntaktických vztahů* a určete jejich podstatu.

4. V čem spočívá rozdíl mezi *shodou* a *řízeností* (rekcí)? Co mají tyto vztahy společného? Jaké *typy řízenosti* znáte?
5. Jakými prostředky se realizuje *přimykání*?

Úloha č. 15

Na základě čeho lze stanovit mluvnické významy zvýrazněných slov a určit jejich syntaktické vztahy s jinými slovy?

r.: 1. Мы сели *в такси*, *в такси* было тепло и уютно.
2. Мальчику купили новое *пальто*, *пальто* висело на вешалке.
3. *Ночь* сменяет *день*, *день* сменяет *ночь*.
4. *Знание* обогащает *опыт*, *опыт* обогащает *знание*.

ukr.: 1. Ми сіли *в таксі*, *в таксі* було тепло і затишно.
2. Хлопчику купили нове *пальто*, *пальто* висіло на вішалці.
3. *Ніч* зміню? (заступа?) *день*, *день* зміню? (заступа?) *ніч*.
4. *Знання* збагачу? *досвід*, *досвід* збагачу? *знання*.

Úloha č. 16

Proč při překladu do angličtiny a francouzštiny nezůstává zachována struktura následujících ruských a ukrajinských vět?

r.: 1. Странная это была история.
2. Пришли мы туда уже к рассвету.
3. Этого вопроса я не понимаю.

ukr.: 1. Дивна це була історія.
2. Прийшли ми туди вже вдосвіта.
3. Цього питання я не розумію.

Úloha č. 17

Kolik vět lze utvořit, jestliže v různém pořadí použijeme následující slova:

r.: я, вчера, пришел, домой, вечером;

ukr.: я, вчора, прийшов, додому, ввечері;

Úloha č. 18

Určete modalitu následujících vět a ukažte, jakými způsoby je vyjadřována:

r.: 1. Сидел бы ты дома!
2. Скорее бы он приехал!
3. Если бы он был здесь, он мог бы позабавить нас.
4. Он, вероятно, не должен был туда ходить.
5. Может быть, ты еще успеешь на поезд.
6. Если бы студент работал весь год, он сдал бы экзамен.
7. Пойдём погуляем!
8. Дай мне стакан воды!

ukr.: 1. Сидів би ти вдома!
2. Скоріше б він при?хав!
3. Якщо б він був тут, він міг би нас побавити.
4. Він, мабуть, не повинен був туди ходити.
5. Можливо, ти ще встигнеш на по?зд.
6. Якщо б студент працював цілий рік, він би склав іспит.
7. Ходімо погуляти!
8. Дай мені склянку води!

angl.: 1. I really want to talk you.
2. You needn’t worry about it.
3. You must do it at once!

4. Fetch me a piece of chalk, please.
5. He is, certainly, the best singer I ever heard.
6. Can you tell us if there's a farm near here where we could stay the night?
7. Surely, he will come!

něm.: 1. Du mußt es dreimal sagen.
2. Was soll es bedeuten?
3. Ich wollte es wäre Frühling!
4. Komm nur heraus, du, geniere dich nicht.
5. Jeder Stoff besteht aus Atomen.
6. Nun will ich zu Abend essen wie ein Wolf.
7. Er konnte diesen Fehler unmöglich gemacht haben.

fr.: 1. Les moindres détails de la vie d'un homme supérieur doivent ętre remarqués.
2. Et je voudrais bien que Jeanne fűt en d'autres mains que les siennes.
3. Veuillez, s'il en est ainsi, me donner ses raisons et les vôtres.
4. Il faut se représenter la vie des mineurs.
5. Soyons plus gracieux, et donnons-lui un joli nom, dans l'espoir qu'il le mérite.

Úloha č. 19

Přeložte následující věty do některého cizího jazyka a srovnejte prostředky pro vyjádření modality v češtině, ruštině a dalším jazyce vaší studijní kombinace.

r.: 1. Мне пришлось отказаться от поездки.
2. Если бы вы приехали еще раз, все было бы по-другому.
3. Ты должен выполнить работу в срок.
4. Приезжайте к нам через год - вы увидите, как изменится город.

ukr.: 1. Мені довелося відмовитися від по?здки.
2. Якщо б ви при?хали ще раз, все було б інакше (по-іншому).
3. Ти повинен виконати роботу вчасно.
4. При?здіть до нас через рік - ви побачите, як зміниться місто.

Úloha č. 20

Přečtěte si text:

V 50. letech se rozšířil nový směr syntaktického bádání, tzv. **funkční syntax**. Základy této teorie byly rozpracovány známým českým jazykovědcem Vilémem Mathesiem.

Jestliže se při analýze podle větných členů vyčleňuje především podmětná a přísudková část věty, pak při ***aktuálním členění výpovědi*** vyčleňujeme výchozí (základní) část, tj. to co je dáno, *o čem* se něco vypovídá (základ výpovědi - **téma**), a část obsahující novou informaci, tj. to *co* se vypovídá (jádro výpovědi - **réma**). Určit, co je v jednotlivých výpovědích dáno a co je nové, je možné jen ve vztahu ke konkrétní situaci, pouze bereme-li v úvahu roli adresáta, jeho informovanost a subjektivní potřebnost přicházející informace. V jedné a téže výpovědi mohou být téma a réma zaměněny v závislosti na cílové zaměřenosti mluvčího a posluchače.

Bylo zjištěno, že v jazycích s volným slovosledem jsou slova ve větě rozložena s ohledem na jejich funkční perspektivu (vztah daného a nového ve větě vytvářejí funkční perspektivu): *dané* (základní, výchozí) v neutrální výpovědi zpravidla *předchází novému* a logický důraz je kladen na konec věty.

K *jazykovým prostředkům*, s jejichž pomocí se vyjadřuje funkční perspektiva věty, patří především *slovosled*, *intonace*, *zvláštní zdůrazňovací slova a částice*; v poslední době je zvláštní pozornost věnována *přízvuku*, který je nejdůležitějším prostředkem vyčlenění nové informace: ***студенты*** *сдают экзамены* (*не школьники и не абитуриенты*); *студенты* ***сдают*** *экзамены* (*не пересдают*); *студенты сдают* ***экзамены*** (*а не зачёты*).

Úloha č. 21

Odpovězte na otázky:

1. Co je to *aktuální větné členění*?

2. Kdo je považován za *zakladatele funkční syntaxe*?
3. Jaké *prostředky* se využívají při aktuálním členění výpovědi?
4. Jakými termíny se označuje *známá část informace* ve větě?
5. Jak se označuje nová, pro posluchače *aktuální informace* (část věty)?
6. Uveďte *vlastní příklady* ilustrující aktuální větné členění různými způsoby (na materiálu mateřského, ruského, ukrajinského a dalšího cizího jazyka).

Úloha č. 22

Přečtěte si text:

Na syntaktické úrovni je nejpodstatnější rozlišení tří typů stavby věty: *nominativního*, *ergativního* a *aktivního*.

Nominativní typ větné stavby je charakteristický pro většinu indoevropských jazyků a vyznačují se jím také jazyky turkotatarské, ugrofinské a semitohamitské. Zásadní je zde postavení podmětu v nominativu a přímého předmětu v akuzativu (tj. rozlišuje se nominativ a akuzativ).

Ergativní konstrukce je vlastní kavkazským jazykům, baskičtině a některým jazykům amerických Indiánů. V těchto jazycích je velmi silně vyjádřen vzájemný vztah, vzájemná podřízenost podmětu a přísudku, přičemž jeden a tentýž pád (tzv. absolutní pád) slouží jak k vyjádření subjektu (podmětu) při nepřechodném slovese, tak k vyjádření objektu (předmětu) při slovese přechodném. *Subjekt* přechodného slovesa je vyjadřován právě *ergativním pádem* (formálně připomíná instrumentál) nebo některým jiným nepřímým pádem a nemůže být vyjádřen nominativem (viz např. gruzínskou větu *Mama-m cxen-i iqid-a - Отец купил коня*, doslova *Отцом куплен конь*, kde *Mama-m* - erg. p., *cxen-i* - absol. p.); ve větě *Мать воспитывает сына* je užito nominativního typu větné stavby, avšak v překladu do gruzínštiny má věta podobu *Сын воспитывается матерью*.

Aktivní typ věty je vlastní pouze malému počtu jazyků, jsou to např. některé indiánské jazykové rodiny Severní Ameriky - siu a některé další). Je založen na opozici dějových a stavových sloves, přičemž jeden a tentýž pád má význam subjektu při slovesech stavových a význam objektu při slovesech dějových. *Subjekt* je při dějových slovesech vyjadřován zvláštním, *aktivním pádem*. Z toho lze usoudit, že aktivní typ je podobný typu ergativnímu. Přitom nominativní typ věty, na rozdíl od typu aktivního a ergativního, vyjadřuje subjekt vždy nominativním pádem bez ohledu na charakter slovesa.

Velkou zásluhu na rozpracování syntaktické typologie jazyků má známý ruský lingvista A. A. Meščaninov.

Úloha č. 23

Napište referát na jedno z následujících témat:

1. Diskusní syntaktické problémy.
2. Typické modely stavby slovního spojení a věty v češtině, ruštině a dalším cizím jazyce.
3. Teorie V. Mathesia o aktuálním členění větném.

Úloha č. 24

Zapamatujte si nová slova a výrazy:

koordinace (координáция)
predikace (предикáция)
predikativnost (предикатLвность)
modalita, modálnost (модáльность)
konstrukční prvky (конструктLвные элемÁнты)
věta (предложÁние)
  jednoduchá (простЁе)
  souvětí (слЁжное)
  holá (нераспространённое)
  rozvitá (распространённое)
vztahy (отношÁния)
  atributivní (атрибутLвные)

objektové (объÁктные)
příslovečné (обстоОтельственные)
syntaktické (синтаксLческие связи)
syntaktická funkce (синтаксLческая функция)
shoda, kongruence (согласова́ние)
řízenost, rekce (управлÁние)
přimykání, adjunkce (примыка́ние)
funkční syntax (актуа́льный cLнтаксис)
aktuální členění výpovědi (актуа́льное членÁние предложÁния)
téma/dané/známé/základ (тÁма/да́нное/извÁстное/оснЁва)
réma/nové/neznámé/jádro (рÁма/нЁвое/неизвÁстное/ядрЁ)
větný typ (тип предложÁния)
nominativní (номинатLвный)
ergativní (эргатLвный)
aktivní (актLвный)

Seznam použité literatury:

1. Античные теории языка и стиля. М., Л., 1936.
2. ДОЛЕНКО, М. Т.: Вступ до мовознавста. Збірник вправ і завдань. К., 1975.
3. ДОНСКИХ, О. А.: К истокам языка. Новосибирск, 1988.
4. История лингвистических учений. Средневековый Восток. Л., 1981.
5. КАЛАБИНА, С. И.: Практикум по курсу "Введение в языкознание". М., 1977.
6. КАРПЕНКО, Ю. О.: Вступ до мовознавства. К.-Одеса, 1991.
7. КОНДРАШОВ, Н. А., КОЛОСОВА, Л. Ф., РУПОСОВА, Л. П.: Сборник задач и упражнений по введению в языкознание. М., 1985.
8. МАСЛОВ, Ю. С.: Введение в языкознание. М. 1987.
9. МУРАТ, В. П.: Введение в языкознание. Методические указания для студентов- заочников. М., 1973.
10. Общее языкознание. Под ред. А. Е. Супруна. Минск, 1983.
11. Современный русский язык. Сборник упражнений для слушателей подготовительных отделений вузов. Харьков, 1985.